

Századvég
2024 · 2. szám

Szerkesztik: Gallai Sándor · Gyorgyovich Miklós · Kiss Réka · Máthé Áron ·
Megadja Gábor · Pap Milán · Pillók Péter · Ványi Éva · Veszelszki Ágnes · S. Király Béla

Korábbi szerkesztőségek:

Demeter Tamás · Pócza Kálmán · Veszelszki Ágnes · Zuh Deodáth

G. Fodor Gábor · Demeter Tamás · Mándi Tibor · Szűcs Zoltán Gábor

Balázs Zoltán · Bódy Zsombor · Cieger András · Csite András · G. Fodor Gábor ·
Kapitány Balázs · Szalai Ákos

Spéder Zsolt · Kerékgyártó Béla · Körösenyi András · Kövér György · Ságghi Gábor ·
Stumpf István · Tóth István György

Pethő Sándor · Bárány Anzelm · Huoranszki Ferenc · Kovács M. Mária · Körösenyi András
· Liptay Gabriella · Ruzsa Ágnes · Szilágyi Márton

Gyurgyák János · Fellegi Tamás · Kövér László · Kövér Szilárd · Máté János ·
Orbán Viktor · Stumpf István · Varga Tamás · Wéber Attila

Kiadja a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány
Felelős kiadó: Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány
Olvasószerkesztő: Bobály Ilona

A szerkesztőség címe: Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány, 1037 Budapest,
Hidegkuti Nándor utca 8–10.
Szerkesztőségi titkár: Zsigó Zsanett
E-mail: kiado@szazadveg.hu
szazadvegfoloyoirat.hu

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

A lap évente négy alkalommal jelenik meg. Egy szám ára 1500 forint.
Előfizetés egy évre 6000 forint. Előfizetés a szerkesztőségénél.

ISSN 0237-5206 (Nyomtatott)
ISSN 3004-2135 (Online)

Tartalom

Előszó 5

20 ÉVE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

BALLA JÓZSEF

A határforgalom-ellenőrzés Magyarországon
Schengen előtt és után 9

GALLAI SÁNDOR – JANIK SZABOLCS

Migráció Magyarországon
az EU-csatlakozás óta eltelt időszakban 27

ORBÁN FERENC – STEFKOVICS ÁDÁM

Európai uniós attitűdök Magyarországon
az EU-tagság húsz éve alatt 57

HEGEDŰS TAMÁS

Húsz éve az Európai Unióban 87

MŰHELY

JOSÉ LUIS ORELLA

A kommunizmus múltja Spanyolországban 119

MEGADJA GÁBOR

Oakeshott kontra liberalizmus 139

RECENZÍÓ

S. KIRÁLY BÉLA

Sarkozy – a válságon lovagló taktikus 165

E szám szerzői 175

Előszó

Foreword

Magyarország két évtizeddel ezelőtti csatlakozása az Európai Unióhoz mérföldkőnek számít az ország történetében. 2004-ben, amikor kilenc másik jelölttel együtt beléptünk az unióba, a tagság egybefonódott a demokrácia, a szabadság és a biztonság fogalmával. Bár a csatlakozás legnagyobb pozitívuma a gazdasági fellendülés lehetősége volt, a tagság nem csupán gazdasági fellendülést és társadalmi kohéziót eredményezett, hanem számos kihívást és változást is hozott, amelyek figyelembevétele szükséges a jövőbeli döntésekhez.

Az uniós csatlakozás iránt a hazai – és nem csak hazai – politikai elit, valamint Európa lakossága nagyon sokféle – valós és valótlan – prekonceptiót, félelmet és reményt táplált. Sokan Magyarországon a rendszerváltás lényegi akaratát és betetőzését látták a csatlakozási folyamatban, míg mások a nemzeti szuverenitás elvesztését, a független Magyarország bukását vizionálták.

Az biztos, hogy a csatlakozási szerződést 2003. április 16-án írta alá Magyarország Athénban, majd ugyanabban az évben népszavazást tartottak a tagságról, ahol a magyar választópolgárok nagy többsége, közel 84 százaléka támogatta az EU-csatlakozást, egyértelműen kinyilvánítva ezzel a többségi akaratot.

Aktuális lapszámunk lehetőséget ad visszatekinteni az elmúlt húsz évre és értékelni azt. Bár a mérleget számos szempont szerint meg lehet vonni, ebben a számban mi a napjainkban legfontosabb, avagy számunkra legfontosabb szempontokat próbáltuk kiragadni.

Először tanulmányunk az Európai Unió és a schengeni térség biztonságának kérdéseit vizsgálja. A Schengenhez való csatlakozás lehetővé

tette a tagállamok közötti utazást, mely szabad mozgás jelentős mértékben hozzájárult a kereskedelmi kapcsolatok bővítéséhez és a kulturális csere erősödéséhez. Ugyanakkor a csatlakozás új fokozatra emelte a biztonsági kihívásokat, és a határforgalom-ellenőrzés kiemelt jelentőséget kapott.

A 2004-es EU-s csatlakozás után Magyarország a munkaerő szabad áramlásának kedvezőbb feltételeit élvezte, a mobilitás azonban nem volt mentes a problémáktól. A migrációs válság idején, különösen 2015-ben, Magyarország a migránsok és menekültek tranzitállomásává vált, ami feszültségeket okozott a társadalomban és a politikai diskurzusokban egyaránt. Az EU-n belüli szolidaritás és a közös felelősségvállalás elvei megkérdőjeleződtek, a tagállamok közötti bizalom csökkent. A migrációs tendenciák mellett demográfiai változások, például a fiatalok elvándorlása és a népességszám csökkenése, komoly társadalmi és gazdasági kihívásokat jelentettek Magyarország számára. Második cikkünk átfogó képet nyújt a magyarországi vándorlás folyamatairól, főbb trendjeiről, különös hangsúlyt fektetve a közelmúlt válságaira és a kormányzati intézkedések értékelésére.

Az uniós csatlakozásról a lakosságnak is megalapozott véleménye volt és van. Mi sem mutatja ezt inkább, mint harmadik tanulmányunk, amelyben a szerzők idősoros adatok felhasználásával elemzik a magyar választók véleményét az EU-s tagsággal összefüggő kérdésekről. Ha visszatekintünk a csatlakozási folyamatra, 2004-et is egy népszavazás előzte meg, mely során a tagságot széles körű támogatottság övezte, annak ellenére, hogy az azzal járó hasznosulást kevesebben ismerték. A lakosság többsége gazdasági fejlődést és uniós források bevonását remélte. A tanulmány rámutat arra, hogy 2009 óta hogyan változott a lakossági véleményklíma, és hogy különösen a 2010-es évek közepétől megerősödtek a negatív érzések, a kezdeti optimizmust szkepticizmus és kritikai véleményformálás váltotta fel. A konfliktusok és kihívások ellenére azonban a csatlakozás óta eltelt időt pozitív fejleményként könyveli el a magyar lakosság.

Az elmúlt húsz évben érdemes megvizsgálni, hogyan alakultak Magyarország gazdasági folyamatai. Ezt teszi Hegedűs Tamás, aki tagságunkat gazdasági szempontból értékeli. A szerző konklúziója, hogy a tagság hazánkat és régiókat jelentősen hozzásegítette a piacgazdasági átmenet utáni felzárkózáshoz, ugyanakkor e lehetőségek kihasznál-

nálása nem automatizmusoktól, sokkal inkább a nemzeti kormányok színvonalától és hatékonyságától függött.

Műhelytanulmányként ajánljuk olvasóink figyelmébe *A kommunizmus múltja Spanyolországban* című cikkünket, amely José Luis Orella, a madridi San Pablo Katolikus Egyetem jelenkori történelem professzora tollából származik, és Dergán Ádám fordította magyar nyelvre.

A tanulmány Spanyolország történetén keresztül mutatja be, hogy a kommunizmus hatása a jelenre sokrétű, a múlt tapasztalatai és örökségei pedig jelentősen formálják a politikai és társadalmi kapcsolatok dinamikáját. A tanulmányt két részletben közöljük, az elsőt itt, a másodikat pedig következő számunk lapjain olvashatják.

Másik műhelytanulmányunkban, Megadja Gábor *Oakeshott kontra liberalizmus* című írásában azt vizsgálja, hogy Michael Oakeshott munkássága mennyiben felel meg a liberalizmus ismérveinek, azaz hogy a filozófus vajon valóban liberális meggyőződésű gondolkodó volt-e, ahogyan halála után számos munkában annak festették le. A szerző rávilágít, hogy létezik nem liberális és nem konzervatív individualizmus, illetve szabadságelvű konzervatív gondolkodás is, amelyek, bár az utóbbi évtizedekben inkább feledésbe merülnek, érdemessé teszik Oakeshott műveit az újbóli elolvasásra.

Ez a lapszám különböző történeteket és kutatásokat összefűzve festi le az Európai Unió és Magyarország viszonyának sokszínűségét. Az egyes fejezetek mélyreható elemzései és történetei lehetőséget nyújtanak az érdeklődőknek, hogy jobban megértsék az unió és hazánk közötti kapcsolat fejlődését.

Pillók Péter
szerkesztő

MAGYAR SZEMLE

GUITMAN BARNABÁS a magyar trikolor első megjelenéseiről • NACSIÁK GERGELY ANDRÁS: Hamvas és Bizánc, avagy egy félreértés anatómiája • GRÓH GÁSPÁR és TÓTH KLÁRA írásai Szilágyi Istvánról • HAJNAL GÉZA Tollas Tibor lejáratajáról • SZABADFAJVI JÓZSEF: Joguralom és demokrácia Horváth Barna jogszemléletében • GECSE GÉZA: Az orosz–ukrán háború a Novo-Roszszija terv tükrében 2024 nyaráig • TEMESVÁRI ISTVÁN PÉTER Gróh János Csontváry-könyvéről

BALLA JÓZSEF¹

A határforgalom-ellenőrzés Magyarországon Schengen előtt és után

Border traffic controls before and after Hungary's accession to the Schengen Agreement

„A határok összekötnek és nem elválasztanak, átjárhatóak és mégis biztonságosak.”²

Absztrakt

Az Európai Unió és a schengeni térség biztonságának megteremtésében kiemelt jelentőségű a schengeni külső határokon az egységes elvek szerint végrehajtandó határőrizet és határforgalom-ellenőrzés. A határforgalom-ellenőrzés tartalmi változásai megjelennek az ellenőrzési technológiában is. A totális határforgalom ellenőrzését 2004-ben egy új tartalmú szelektív és differenciált ellenőrzés váltotta fel.

Kulcsszavak: schengeni térség biztonsága, határforgalom-ellenőrzés, schengeni külső határ

Abstract

The execution of border surveillance and border traffic control along with uniform principles at the Schengen external borders plays a significant role in securing the European Union and the Schengen Area. The changes in the scope of border control are also reflected by the control technologies. In 2004 thorough border checks were replaced by new selective and differentiated checks with a new scope.

Keywords: security of the Schengen Area, border checks, Schengen external borders

¹ Balla József általános és fejlesztési dékánhelyettes, határrendészeti tanszékvezető, egyetemi docens, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar. ORCID azonosító: 0000-0002-6113-5350, Balla.Jozsef@uni-nke.hu

² Charta 2011.

A mindennapi életünkben, a kommunikációnk részeként talán az egyik legtöbbit érintett téma a biztonság. A biztonság, amely hatással van a mindennapi életünkben a társadalmi kapcsolatainkra, a nemzetközi mobilitásunkra és a jövőnk formálására is. A biztonság mint a schengeni eszméhez kapcsolható intézkedések rendszerének végterméke/eredménye minden egyes uniós polgár számára hozzáadott értéket jelent. Az ember biztonság iránti igénye kódolva van génjeiben, így, ha azt valami zavarja, akkor megérzi, kellemetlen érzés, élmény keríti hatalmába. A „schengeni eszme” minden érintett állampolgár számára pozitív hatású, hiszen napjainkban már generációk – Magyarországon már a második generáció – élnek úgy mindennapjaikat, hogy nem tudják, mit jelent csak saját országuk határai között élni. Százmilliók számára egyértelmű, hogy az államhatár nem elválaszt, hanem összeköt, átjárható, de mégis biztonságos.

A *Magyar értelmező kéziszótár*³ a biztonság fogalmát veszélyektől mentes, zavartalan állapotként határozza meg. A *Hadtudományi lexikon* részletesebb meghatározást ad, amikor az alábbiak szerint fogalmaz: „A biztonság egyéneknek, csoportoknak, országoknak, szövetségi rendszereknek olyan állapota, helyzete (és annak tudati tükröződése), amelyben kizárható vagy megbízhatóan kezelhető az esetlegesen bekövetkező veszély, illetve adottak az ellene való eredményes védekezés feltételei.”⁴ A kérdés csupán az, hogy hol is kezdődik számunkra a biztonság.

A szabadság, a biztonság és a jog olyan értékek, amelyek szerves részét képezik az európai társadalmi modellnek és meghatározó elemei az európai integrációnak. A szabadság, a biztonság és a jog térségének egy olyan egységes területnek kell lennie, ahol alapvető értéként érvényesülnek az Alapjogi chartában foglalt emberi jogok, s ezzel együtt az emberi méltóságot és más jogokat is a tisztelet övezi.⁵ A schengeni eszme egyik alaptézise a belső határok szabad átjárhatósága, amely következtében keletkezett biztonsági deficit kezelésének meghatározó eszköze az integrált határigazgatás és az úgy nevezett négylépcsős beléptetés-ellenőrzési modell. Magyarország teljes jogú schengeni tagsá-

³ Pusztai 2003.

⁴ Szabó 1995, 144.

⁵ Rapčan–Rapčanova 2010.

gából adódóan a teljes térség biztonságának fenntartásáért kötelezettséggel tartozik.

Az egyes országok közötti szabad mozgás megvalósulása Európa területén az 1950-es évekre vezethető vissza: 1954. március 22-én az Északi Tanács tagállamai⁶ egységes munkaerőpiacot hoztak létre, illetve az egységes Északi Útlevel Unió révén megszüntették közös határaikon a határellenőrzést. Ez azt jelentette, hogy a közös határaik bárhol és bármikor átléphetővé váltak. Nem végeztek sem határőrizeti, sem határforgalom-ellenőrzési tevékenységet.

A Benelux államok, valamint Franciaország, Olaszország és a Német Szövetségi Köztársaság 1957. március 25-én a római szerződés aláírásával létrehozták az Európai Gazdasági Közösséget, amelynek célja az volt, hogy megteremtsék az alapjait egy közös piacnak, ahol kölcsönösen biztosítják a személyek, az áruk, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgását. A szabad mozgás biztosítása konkrét megtestesülésének „kívánalma” a határellenőrzés megszüntetésében válhat realitássá. Az eltérő álláspontok közeledésére/közelítésére több kezdeményezés is történt, de a legjelentősebbnek az Európai Tanács 1984. júniusi csúcstalálkozója tekinthető, ahol nyilatkozatban rögzítették a szabad mozgás lehetőségét is.

„Az Európai Tanács a fontainebleau-i nyilatkozatban megfogalmazta az utas- és áruforgalom határellenőrzésének és vámellenőrzésének eltörlését a belső határokon. Ugyanakkor az Európai Tanács egy ad hoc bizottságot hozott létre a »Polgárok Európája« névvel (Adonino-bizottság). Ez a bizottság egyrészt egy útlevelunió lehetőségét vizsgálta meg, amelynek célja az volt, hogy az EK-útlevelek birtokosai szabadon mozgassanak, egészen a belső határon történő személyellenőrzés fokozatos megszüntetéséig. Másrészt feltérképezte azt, hogy a tagállamok polgárainak közösségi polgárként milyen jogokat lehetne biztosítani.”⁷

A Német Szövetségi Köztársaság és Franciaország az 1984. július 13-án aláírt saarbrückeni egyezményben megállapodtak abban, hogy közös határukon fokozatosan felszámolják az ellenőrzést. Ez azt jelentette, hogy a határátkelőhelyeik eredeti „funkcióját” megszüntetik, vagyis nem kell az államhatáron átlépni szándékozókot határforga-

⁶ Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország, Izland.

⁷ Fejes et al. 2007, 4.

lom-ellenőrzés alá vonni. A másik eredmény, hogy a határátkelőhelyek közötti határszakaszon megszüntették a határőrizeti tevékenységet, vagyis az bárhol és bármikor átléphető. Valójában ez az időpont tekinthető a schengeni térség kialakulása kezdetének. Még ebben az évben jelezték csatlakozási szándékukat a Benelux államok is az egyezményhez.

Az öt állam képviselője 1985. június 14-én Luxemburgban, Schengen városában aláírta a közös határaikon történő ellenőrzések fokozatos megszüntetéséről szóló schengeni megállapodást.

A megállapodás rövid és hosszú távú intézkedések bevezetésével biztosította a határellenőrzés felszámolását a közös, belső határokon, és ezek az intézkedések máig hatást gyakorolnak a schengeni térségben folytatott ellenőrzésre. Rövid távú intézkedések sorozataként már 1985. június 25-től a rendőri (határőri) és vámszervek főszabályként megállítás nélküli, úgynevezett egyszerű szemrevételezéssel ellenőrizték a közös határaikon áthaladó személygépjárműveket. Összesen 14 pontban foglalták össze azokat az intézkedéseket, amelyeket a fenti cél elérése érdekében elfogadtak úgy, hogy a legtávolabbi megvalósítási célként 1986. január 1-jét tűzték ki, vagyis mindösszesen fél évben gondolkodtak.⁸

A hosszú távú intézkedések során a rövid távon kitűzött célok továbbfejlesztését irányozták elő. Elsődlegesen a belső határon a személyellenőrzés teljes megszüntetésében és az ellenőrzés külső határra történő súlyozásában. A schengeni megállapodás végrehajtására vonatkozó egyezmény elkészítését az 1980-as évek végén a gazdasági és politikai élet szereplőinek sürgetésén túl a vasfüggöny lebontásának (1989)⁹ eredményeként kialakult helyzet is sürgette, amely, negatív irányba befolyásolta a tagállamok határ- és közbiztonságát. A fentiek hatására 1990. június 19-én aláírt schengeni végrehajtási egyezmény az alábbi területeken fogalmazta meg az együttműködés kereteit, mint határellenőrzés (határőrizet, határforgalom-ellenőrzés) a „külső” és „belső” határok mentén: a vízumpolitika harmonizációja, az idegenrendészet, a menekültügy, a rendőrségi együttműködés, az igazságügyi együttműködés, a Schengeni Információs Rendszer (SIS), a szállítás és

⁸ Ördögh 2022.

⁹ Sallai 2012.

az áruk mozgása, valamint a személyes adatok védelme. Vagyis olyan területeket nevesítettek, amelyek garantálni képesek a tagállamok biztonságát úgy, hogy kompenzációs intézkedések rendszerelemeiként biztosítják a schengeni külső határokon történő egységes ellenőrzést, valamint az egymás iránti szolidaritást.

Magyarországon a határellenőrzés tartalmi elemei tekintetében a 2004. év meghatározó jelentőségű volt, mert ekkor érkezett el az a sokak által „várva várt” időpont – nevezetesen 2004. május 1. –, amikor az Európai Unió és a schengeni térség tagjává vált az ország. A schengeni tagság még nem a teljes jogú tagságot jelentette, mert az csak 2007. december 21-én következett be, több kelet-közép-európai országgal együtt,¹⁰ és a szárazföldi schengeni belső határokon¹¹ megszűnt a határellenőrzés. A légi határellenőrzésnél a belső légi járatok¹² határforgalom-ellenőrzésének megszüntetésére 2008. március 31-én került sor. Az EU-s tagság nem jelentette a belső határokon a határellenőrzés megszüntetését, de leginkább a határforgalom-ellenőrzés tartalmi elemei vonatkozásában mégis változás kezdetét jelentette.

A napjainkban használatos rendészeti szakterminológia szerint a határellenőrzés egy gyűjtőfogalom, amely alapvetően a határőrizetet és a határforgalom-ellenőrzést foglalja magában. Az államhatár őrzése a határ őrizetét, a határőrizetet jelenti, amely tevékenységet a határterületen folyamatos szolgálati tevékenységgel kell végrehajtani.¹³ Az államhatár őrzete tehát magát a „zöldhatár” őrizetét jelenti, ami az átkelőhelyek közötti határszakasz folyamatos ellenőrzés alatt tartására terjed ki annak érdekében, hogy a beutazási feltételekkel nem rendelkező személyek ne kerülhessék meg a határátkelőhelyeket és engedély nélkül, nem megengedett módon ne lépjenek át az államhatáron, a „zöld határon”. A határforgalom-ellenőrzés viszont a határátkelőhelyen folytatott szolgálati tevékenység, amelynek a célja az államhatáron áthaladó személyek, járművek és szállítmányok ellenőrzése, hogy végrehajtható-e a be-, illetve kiléptetés az adott állam/térség területére

¹⁰ 2007/801/EK.

¹¹ Ausztria, Szlovákia, Szlovénia.

¹² Olyan, kizárólag a tagállamok területéről induló, illetve oda érkező légi járat, amely harmadik ország területén nem szakítja meg az útját.

¹³ 30/2011. (IX. 22.) BM-rendelet.

vagy területéről. A jogszerű átlépés csak a határátkelőhelyeken és azok nyitvatartási idejében lehetséges.

Azt gondolhatnánk, hogy a határrendészeti kifejezés az európai integrációs folyamat részeként, a schengeni csatlakozás eredményeként „meghonosodott” terminus, hiszen a határőrizeti és határforgalmi szakterület 2004-es összevonásának időpontjától használatos. Ezzel ellentétben, a határrendészet 110 éves múltjának bizonyított és írásos forrása az 1907-ben kiadott *Határrendészeti kézikönyv*,¹⁴ amely a Magyar Királyi Határrendőrség, a bevándorlás, a kivándorlás, az útlevél s az ezekkel összefüggő törvények és rendeletek gyűjteményének tekinthető.

A 2004-es változás a Határőrséget is érintette – amelynek deklarált feladata volt a határellenőrzés végrehajtása is –, mivel megszűnt a kettős rendeltetése. A 2004-ben módosított alkotmány értelmében 2005. január 1-jén megváltozott a Határőrség jogállása, országos hatáskörű, alapvetően rendészeti feladatokat ellátó, fegyveres rendvédelmi szervezetté vált.¹⁵ A határőrizetről és a Határőrségről szóló törvény¹⁶ 2005-ig az alábbiak szerint rendelkezett: „Az államhatár őrzése és védelme a fegyveres erők feladata. A Határőrség kettős rendeltetésű, sajátos jogállású és szervezetű fegyveres szerv, amely a haza katonai védelmét a fegyveres erőkre, a határrendészeti feladatait az e törvény rendelkezései, valamint a rá vonatkozó más törvények és jogszabályok alapján hajtja végre.” A határrendészeti feladatok mellett az államhatár védelmi feladatait is el kellett látnia. A védelem nem rendészeti, hanem katonai tartalommal bírt, amely a fogalmi meghatározásból is egyértelműen kitűnik: „Haditevékenységi mód, a harctevékenység egyik formája, amelyet a csapatok a támadó ellenséggel szemben előre elkészített v. a harc folyamán elfoglalt és berendezett sávban, körletben, körzetben folytatnak.”¹⁷ Természetesen a Határőrség kettős rendeltetése során is rendészeti feladatainak keretében látta el a határőrizetet és a határforgalom-ellenőrzést: „más hatóságokkal együttműködve ellenőrzi az államhatáron áthaladó személy- és járműforgalmat, a szállítmányokat, biztosítja a határátkelőhelyek rendjét”.¹⁸ A határforgalom-ellenőrzés

¹⁴ Pavlik–Laky 1907, 404.

¹⁵ Nagy 2010.

¹⁶ 1997. évi XXXII. törvény a határőrizetről és a Határőrségről.

¹⁷ Szabó 1995, 1405.

¹⁸ 1997. évi XXXII. törvény a határőrizetről és a Határőrségről, 22. §.

tartalmában már ekkor is érzékelhetővé vált az a schengeni eszme, hogy belépéskor a harmadik ország állampolgárait alaposabban kell ellenőrizni: „A differenciálás oka az, hogy a tagállamok köz- és nemzetbiztonságát elsősorban kívülről fenyegetik veszélyek. Az illegális migráció egyre inkább összefonódik a szervezett bűnözéssel és új megjelenési formákat ölt.”¹⁹ A kilépő, nem magyar állampolgárok ellenőrzését alapvetően bűnmegelőzési cél indokolta: „Az ellenőrzés tartalma mindig függ az általános körülményektől és a konkrét helyzettől. Általában kiterjed annak ellenőrzésére, hogy a külföldi betartotta-e a schengeni területen és az adott tagállamban a tartózkodásra vonatkozó rendelkezéseket. Keresik a bűncselekmények elkövetésére utaló gyanúokat.”²⁰

Ezen ellenőrzési szempontok érvényesítésének érdekében 2004-ben módosult a Határőrség határforgalom-ellenőrzésre vonatkozó szabályozása, és elkészült az új *Útlevélezési szabályzat*.²¹ A határforgalom-ellenőrzéssel szemben támasztott követelményként továbbra is tartalmazta a törvényes, biztonságos és kulturált feladat-végrehajtást.

- Törvényesség alatt azt értette, hogy az ellenőrzés folyamatának valamennyi szegmensében érvényesíteni kell a működésre vonatkozó hatályos normákban és belső rendelkezésekben meghatározott előírásokat, amelyek betartását az átlépésre jelentkező utasoktól is meg kell követelni.
- A biztonságosság azt jelentette, hogy a kialakított és alkalmazott ellenőrzési rendszer képes garantálni a biztonságra veszélyt jelentő tényezők időben történő felismerését és biztosítja a szükséges intézkedések megtételét.
- Az utasközpontú és a „szolgáltató”²² jelleget a kulturáltság jelentette, amely akkor érvényesült, ha az utasok átléptetése udvarias, gyors,²³ szakszerű volt, valamint biztosította az utasok szükséges és lehetséges mértékű felvilágosítását.

¹⁹ Sallai et al. 2000.

²⁰ Uo.

²¹ Útlevélezési szabályzat. Budapest, Határőrség Országos Parancsnokság, 2004. Országos Rendőr-főkapitányság Rendészeti Főigazgatóság Határrendészeti Főosztály.

²² Bendes Győző határőr dandártábornoknak a Budapesti Határőr Igazgatóság igazgatójaként a Határőrség szolgáltató jellegét erősítette azon szakmai meggyőződése, hogy a „Határőrség mindaddig szolgáltató, amíg nem kell intézkedést fogantatnia.”

²³ Fontos megjegyezni, hogy a gyorsaság soha nem mehet a biztonság rovására. Az ellenőrzésnek a szükséges ideig, de lehetőség szerint várakozásmentesen kell megtörténnie.

A határforgalom-ellenőrzés ilyen jellegű végrehajtásának szemléletváltása már az 1990-es évek végén is tetten érhető volt a belső szabályozásban. Ennek a hangsúlyozását és érvényre juttatását a Határőrség továbbra is kiemelt célként határozta meg. Megjelent az utasok szelektálása és az utaskategóriához igazodó differenciált ellenőrzése. A minimum-²⁴ és az alapellenőrzés²⁵ fogalmilag is definiálásra került, amely a tömegellenőrzés keretében történő feladat-végrehajtás eredményes teljesítésének is alapul szolgált. Ez abban nyilvánult meg, hogy mindenkit csak a szükséges ideig kell ellenőrzés alá vonni, figyelemmel az általa, „személyével megában hordozott” biztonsági kockázati szintre. Az ellenőrzési technológia változtatása elengedhetetlen abban az esetben, ha a forgalom növekszik, de a határátkelőhelyek áteresztőkapacitása változatlan marad.

A téma kutatásának eredményeként, a két fogalmat újraértelmezve az alábbiak szerint javasolt alkalmazni: „a szelektív ellenőrzés [...]: a határforgalom-ellenőrzés végrehajtásáért felelős szervezet azon tevékenysége, amikor az államhatáron átlépésre jelentkező személy és adott esetben a birtokában/felügyelete alatt lévő jármű, szállítmány ellenőrzését, kockázatelemzés alapján, a kockázati indikátorok és profilok meghatározásával, az utas- és járműkategóriák, továbbá általánosított ismérvek, információk, gyanúok figyelembevételével, a kockázati besoroláshoz igazodó – veszélyesség mértékének megfelelő – szétválasztással hajtja végre.

[...] a differenciált ellenőrzés [...]: a határforgalom-ellenőrzés végrehajtásáért felelős szervezet azon tevékenysége, amikor a szelektív ellenőrzés érvényesítése mellett, a kockázati besoroláshoz igazodó ellenőrzési módszer, eszköz és körülmény megválasztásával, eltérő tartalommal történik az ellenőrzés végrehajtása.²⁶

A rendszerváltást követően a 2004-es EU-s csatlakozásig folyamatosan változott a határforgalom-ellenőrzés; az említett utaslétszám

²⁴ Minimum-ellenőrzés: a határforgalom ellenőrzése során a személyek, járművek, szállítmányok határátlépési feltételeinek megállapítása az okmányok vizsgálatával, valamint a járművek megsejtelésével történik.

²⁵ Alapellenőrzés keretében kell vizsgálni a személyek, járművek, szállítmányok átléptetéséhez szükséges feltételek meglétét, illetve az ellenőrzés során felmerült jogszabálysértés gyanújára utaló körülmény esetén a jogsértő cselekmény bizonyítása vagy kizárása érdekében végzett ellenőrzés.

²⁶ Balla 2017c.

növekedése és az áteresztőképesség állandósága az 1990-es évek végére a totális határforgalom-ellenőrzés teljes megszűnését eredményezte. Helyébe a már említett szelektív és differenciált ellenőrzés lépett,²⁷ amely új fejezetét jelentette az útlevélkezelők szolgálatának.

Csak szemelvények szintjén, a teljesség igénye nélkül indokolt bemutatni, hogy a határforgalom-ellenőrzés módszere milyen változásokon ment keresztül, hogy a 2004-es állapot kialakulhasson/kialakuljon. A Magyar Királyi Határrendőrség létrehozásának egyik indoka volt, hogy „az utóbbi években ijesztő mérveket öltő kivándorlás, s a szomszédos országokból nagy számban beözönlő vagyontalan elemek bevándorlása arra indította a magas belügyi kormányt, hogy a határszélleken rendőrkapitányságokat állítson fel, melyek szemmel tartsák és adott esetben meggátolják, úgy a kivándorló, mint a beözönlő elemeket.”²⁸ A feladata hármas rendeltetést jelentett. Az ország azon részein, ahol útlevél-kötelezettség állt fent,²⁹ a határállomásokon végrehajtsa az útlevelek és úti igazolványok vizsgálatát, kiállítsa az úti igazolványokat és határforgalmi adatgyűjtést teljesítsen.³⁰

Az emberek helyváltoztatásának okán generálódik a határforgalom, és még napjainkban is elfogadható, szinte állandónak tekinthető az alábbi, 1977-es megfogalmazás: „Határforgalom a nemzetközi forgalomban közlekedő utasok be-, vagy kiutazása, járművek és szállítmányok áthaladása az államhatáron a nemzetközi, két állam közötti, vagy a kishatárforgalom számára megnyitott határátkelőhelyen.”³¹

A határforgalom alakulására több olyan tényező is hatást gyakorol, amelyek függetlenek a szubjektív emberi tényezőktől. Ilyen befolyásoló tényezőként tekinthetünk a nemzetközi politikai viszonyokra, a gaz-

²⁷ Varga 2016.

²⁸ Pavlik–Laky 1907, előszó.

²⁹ A magyar korona országainak területén való tartózkodáshoz és utazáshoz, valamint az államhatáron történő átkeléshez rendszerint nem volt szükség útlevélre, vagyis nem volt általános útlevél-kötelezettség. Háború esetén, vagy ha az állam vagy valamely részének biztonsága, vagy valamely állammal szemben a viszonyosság megkívánta, a minisztérium felhatalmazást kapott arra – az 1903. évi VIII. törvénycikk alapján –, hogy az útlevél-kötelezettséget az állam egész területére vagy bizonyos részére, illetőleg a határszélre vagy annak valamely részére ideiglenesen elrendelje.

³⁰ 1905. 91.000 sz. B. M. r. a határrendőrségről szóló törvény életbelépéséről és végrehajtásáról. 1905. 91.000 számhoz utasítás a határrendőrségről szóló törvény végrehajtása tárgyában.

³¹ A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 30/1977. számú parancsa a Határforgalom-ellenőrzési szabályzat kiadásáról.

daságpolitikai viszonyokra és a természetföldrajzi viszonyokra is. Ezen három tényező közül a nemzetközi politikai viszonyokat emelném ki, amely vonatkozásában elfogadom dr. Nagy György azon nézetét, amely szerint: „Az idegenforgalmi vonzást eredményező földrajzi lehetőségek mindaddig csak kihasználatlan lehetőségek maradnak, amíg a nemzetközi politikai viszonyokban az országok nemzetközi kapcsolataiban nem foglal el jelentős helyet a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szélesítésének, a népek közötti kölcsönös megértés, a társadalmi és kulturális együttműködés fejlesztésének a szükségessége. A békés egymás mellett élés politikája, az enyhülés tért hódít, a különböző társadalmi rendszerű országok együttműködése szélesedik.”³²

Az 1977-es *Határforgalom-ellenőrzési szabályzatban*³³ jelenik meg elsőként a differenciált ellenőrzés. A kategorizálás négy szintű:³⁴

- Az első fokozatú ellenőrzés keretében a keleti és északi viszonylatba átlépő, egyben a szocialista államokba utazó, vagy onnan érkező magyar és más szocialista államok állampolgárait és járműveit kellett ellenőrizni, feltéve, hogy sem a hazatérés megtagadásának lehetősége, sem a tiltott anyagok csempészetének gyanúja nem állt fenn.

Az ellenőrzést a forgalom-ellenőrző pont (a továbbiakban: FEP) vagy a vámhivatal beosztottja megsejmlélés útján végezte.

- A második fokozatú ellenőrzést:
 - a nyugati és a déli viszonylatban valamennyi átlépő járműnél;
 - a nem szocialista országok állampolgárai gépjárműveinek bármely viszonylatban való átlépésénél;
 - magyar állampolgárok gépjárműveinek keleti és északi viszonylatban, de nem szocialista államba történő kiutazás és hazatérés esetén.

Az ellenőrzést a megbúváásra és anyagok elrejtésére alkalmas helyek ellenőrzésével a FEP és a vámhivatal beosztottja közösen hajtott végre, úgy, hogy az utasok alapvetően a gépkocsiban maradhattak.

³² Nagy 1980, 7.

³³ A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 30/1977. számú parancsa a Határforgalom-ellenőrzési szabályzat kiadásáról a forgalom-ellenőrző pontok részére.

³⁴ Uo. 39–41.

- Harmadik fokozatú ellenőrzést kell végrehajtani valamennyi viszonylatban – állampolgárságra való tekintet nélkül –, ha az utas, a jármű vagy a szállítmány szükségessé teszi a szigorúbb ellenőrzést.

Az ellenőrzést a megbúváásra és anyagok elrejtésére alkalmas helyek ellenőrzésével a FEP és a vámhivatal beosztottja közösen hajtotta végre, úgy, hogy az utasok nem maradhattak a gépkocsiban.

- A negyedik fokozatú ellenőrzést utasításra, határsértők, hamis útlevél használata, tiltott anyag felkutatása és bűncselekmény esetén kellett végrehajtani.

Az ellenőrzést az utasforgalomtól elkülönített helyen, indokolt esetben a gépjármű szükséges mértékű szétszedésével és a szállítmány kirakodásával végezték.

Megfigyelhető, hogy a differenciálást itt elsődlegesen a viszonylatok, másodsorban pedig az állampolgárság határozta meg.

Az 1903 és 1941 közötti időszak személyforgalmát alapvetően három típusra lehet osztani: a kivándorlók, a határszéli és a „luxus” vagy a jó módú személyek forgalmára.³⁵ Magyarország határforgalmának alakulására jelentős hatást gyakorolt a második világháború. A háborút követően a forgalmat alapvetően a vasúton megvalósuló – természetesen a helyreállítást követően, mivel a vasúthálózat stratégiai támadási célpont volt az ellenséges hatalmaknak, így jelentős károkat szenvedett – szállítások jelentették.

³⁵ Bencsik 2005.

1. táblázat: A személyforgalom összehasonlítása

A személyforgalom viszonylati alakulásának kimutatása							
Év	Viszonylati adatok ³⁶						
	osztrák	jugo- szláv	román	szovjet	cseh- szlovák	buda- pesti ³⁷	összesen
1960	273 941	255 908	416 002	116 274	1 225 050	222 485	2 509 660
1970	1 646 582	4 812 682	1 706 997	466 408	6 474 204	1 111 207	16 218 008
1980	4 458 750	7 509 701	4 213 102	1 408 074	22 088 319	2 255 420	41 933 366
1990	30 015 954	22 492 820	23 421 301	6 000 106	27 936 759	2 159 593	112 026 533
Változás %-ban ³⁸							
1960- 1970	+501	+1780	+301	+301	+428	+399	+546
1970- 1980	+170	+56	+146	+201	+241	+102	+158
1960- 1980	+1527	+2834	+912	+1110	+1703	+913	+1570
1980- 1990	+573	+199	+455	+326	+26	-4	+167
1960- 1990	+10857	+8689	+5527	+5060	+2180	+870	+4363

Ha az 1960-as adatokat vesszük bázisévnek – ami a második világháború utáni „konszolidáció” lezárása és a kétpólusú világrend kialakulása meghatározó időszakának is tekinthető –, akkor látható, hogy 1970-re szinte minden viszonylatban háromszorosára, ötszörösére növekedett a határforgalom. Kivételt képez ez alól a magyar–jugoszláv határszakasz, ahol mintegy tizennyolcszorosára emelkedett az átlépő személyek száma. A számadatok abszolút értékét tekintve a legnagyobb, közel száznyolcszoros növekedés volt osztrák határon 1960 és 1990 között, de 1980-ról 1990-re, 4 458 750 főről 30 015 954 főre emelkedett a határon átlépő személyek száma. A számadatokra figyelemmel igazolható az a tény, hogy a már említett befolyásoló tényezők eredményeként a totális határforgalom-ellenőrzést – mindenkit, mind kilépő,

³⁶ Nagy 2000, 218.

³⁷ Ferihegyi Nemzetközi Repülőtér.

³⁸ A szerző összehasonlító adatai.

mind belépő irányban azonos tartalommal és tételes (adattári is) ellenőrzés alá kellett vonni – nem lehetett és nem is kellett fenntartani.

A határforgalom-ellenőrzés tartalmi elemeinek meghatározása is hatással van az ellenőrzés biztonságára és az ellenőrzést végző személy tevékenységére. Az 1977-es szabályzat a forgalom-ellenőrző pont feladatait az alábbiak szerint határozta meg:

„A FEP feladata:

- a határforgalomban részt vevő személyek úti okmányainak ellenőrzése, az érvényes okmánnyal vagy engedéllyel rendelkező személyeknek a határon való átléptetése, a forgalom adatainak nyilvántartása, jelentése;
- hamis, vagy hamisított útiokmányok felfedése, használóinak leleplezése; egyéb okból érvénytelen úti okmánnyal, úti okmány, vagy engedély nélkül, továbbá más meg nem engedett módon való határátlépés megakadályozása, határsértők és segítők elfogása;
- az államhatáron átmenő járművek és szállítmányok ellenőrzése határsértők és tiltott anyagok felfedése céljából;
- az államhatáron átmenő katonai szállítmányok, katonai személyek átléptetése;
- a FEP-re háruló állambiztonsági teendők ellátása;
- a felhatalmazás alapján vízumok, valamint fegyver- (és lőszer-) kísérő igazolványok kiadása;
- a FEP elhelyezési körletének és szolgálati helyeinek védelme;
- a határforgalom ellenőrzése során a Belügyminisztérium más szerveinek és a vámhivatalok munkájának segítése.”³⁹

A feladat nem, de a tartalom és a módszer 2004-re változott. A személyek határátlépésére irányadó szabályok közösségi kódexének (*Schengeni határellenőrzési kódex*) létrehozásáról szóló 562/2006/EK (2006. március 15.) európai parlamenti és tanácsi rendelet⁴⁰ 2006. október 13-án lépett hatályba. A rendelet elfogadásával a korábbi szabályozás tehát a kormányközi keretről a közösségi keretre tért át.⁴¹

³⁹ A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 30/1977. számú parancsa a Határforgalom-ellenőrzési szabályzat kiadásáról, 10–11.

⁴⁰ 562/2006/EK.

⁴¹ A közösségi keretben való együttműködés a kormányközinnél jóval kötöttebb, mivel az ügyek jelentős része kikerül a nemzetállamok korlátlan szuverenitásának köréből. A közös-

A *Schengeni határellenőrzési kódex* a hatálybalépését követően tizenegy alkalommal módosult.⁴²

A schengeni eszme nyújtotta szabad mozgás gyakorlása alatt azt kell mindenki számára biztosítani, hogy az, aki az adott „körön belül” helyezkedik el, vagyis az Európai Unió állampolgára – ideértve a harmadik országok azon állampolgárait is, akik a szabad mozgás jogát gyakorló valamely uniós polgár családtagjai –, annak a schengeni külső határok átlépése során egy kedvezményezettebb, kevesebb tartalmi elemet magában foglaló határforgalom-ellenőrzésen kell átesnie. Ez abból a megközelítésből következik, hogy a szabad mozgás uniós jogával rendelkező személy az, akinek a biztonságát garantálni kell azzal szemben, aki ezen a „körön kívül” helyezkedik el. Ezek a személyek azok, akiknek az ellenőrzését a legalacsonyabb kockázati besoroláshoz igazított tartalommal kell meghatározni.

Ezt a feltevést bizonyos mértékben felülírja az a körülmény, hogy a *Schengeni határellenőrzési kódex* 2017-es módosítása kötelezően írja elő, hogy ezen utaskategóriát is rendszeres, adattári ellenőrzés alá kell vonni.

„A szabad mozgás uniós jogával rendelkező személyeket be- és kiutazáskor az alábbi ellenőrzéseknek kell alávetni:

- a) a személy személyazonosságának és állampolgárságának, valamint a határátlépésre jogosító úti okmány eredetiségének és érvényességének ellenőrzése, többek között a releváns adatbázisok és azon belül is mindenekelőtt az alábbiak lekérdezésével:
 1. a SIS;
 2. az Interpol ellopott és elvesztett úti okmányokat (SLTD) tartalmazó adatbázisa;
 3. az ellopott, jogellenesen használt, elvesztett vagy érvénytelenített úti okmányokkal kapcsolatos információkat tartalmazó nemzeti adatbázisok.⁴³

ségi keretben való együttműködés során a közösség a szervezet tagjaira nézve kötelező erejű döntéseket hoz, vagyis ha a döntés megszületik, a tagállam nem mérlegelheti annak végrehajtását. A rendeletben lefektetett szabályok általános hatályúak, teljes egészében kötelezőek és közvetlenül alkalmazandók. A címzetteknek maradéktalanul be kell tartaniuk azokat anélkül, hogy át kellene ültetni őket a nemzeti jogba.

⁴² Herczeg 2019, 1–64.

⁴³ 2017/458 EU.

A schengeni térség biztonsága szempontjából kockázatosabb utas-kategóriába tartoznak a harmadik országok állampolgárai, akik között szintén kétszintű „fenyegetettséget” lehet elhatárolni. Első a vízummentes, a második pedig a vízumkötelezett harmadik ország állampolgára. Ezeknek az állampolgároknak az előírt beutazási feltételekkel kell rendelkezniük a schengeni térség területére lépéshez. A *Schengeni határellenőrzési kódex* 8. cikke leírja ezen feltételeket.

A schengeni térség biztonsága egyértelműen azon múlik, hogy a tagállamok felkészültek-e és képesek-e a schengeni külső határokon az egységes elvek szerinti ellenőrzést teljesíteni. A felkészültségen az infrastrukturális, technikai, informatikai és technológiai felkészültséget magában foglaló tevékenységet kell érteni.

A *Schengeni határellenőrzési kódex* két jelentősebb változását szükséges megemlíteni, amelyek jelentős hatással lesznek majd a schengeni külső határon átlépő személyek egyértelmű azonosítására, így a biztonság garantálására. A 2017. december 20-i módosítás a határregisztrációs rendszer (EES)⁴⁴ jövőbeni alkalmazását szabályozza, a 2018. szeptember 20-i pedig az Európai Utasinformációs és Engedélyezési Rendszer⁴⁵ létrehozását rögzíti. A folyamatosan változó biztonsági kihívások az ellenőrzés szabályozásának változtatásait vonják maguk után. A hazai határforgalom-ellenőrzésben egy teljes paradigmaváltásra volt szükség,⁴⁶ amit Magyarország EU-s csatlakozása eredményezett, és annak hatására teljesült ki.

Irodalom

- Balla, József 2017a: A határforgalom-ellenőrzés tartalmi változásai 1990-ig. *Hadtudományi Szemle*, 10. évf., 2. szám, 295–316.
- Balla, József 2017b: A schengeni elvek szerinti határforgalom-ellenőrzés tartalmi elemei Magyarországon 2016-ban. *Magyar Rendészet*, XVII. évf., 3. szám, 13–30.
- Balla, József 2017c: Határforgalom-ellenőrzés és útiokmány-hamisítás 1996–2004 között. *Hadtudományi Szemle*, X. évf., 4. szám, 373–397.

⁴⁴ 2017/2225 EU.

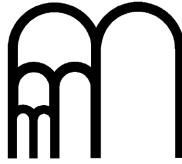
⁴⁵ 2018/1240 EU.

⁴⁶ Az ellenőrzési módszerek változásait részletesen kutattam és több tanulmányban dolgoztam fel: Balla 2017a, b.

- Bencsik, Péter 2005: A határforgalom szabályozása hazánkban és a környező államokban (1903–1941). *Rendvédelem-történeti Füzetek*, XI. évf., 13. szám, 15–26.
- Charta 2011: a III. Nemzetközi Határrendészeti Konferencián részt vevő, húsz ország határrendészeti képviselői által elfogadott charta. Siófok, 1995. május 2–3. Budapest, Országos Rendőr-főkapitányság Rendészeti Főigazgatóság Határrendészeti Főosztály.
- Fejes, Zsuzsanna – Sallai, János – Soós, Edit – Tóth, Judit (szerk.) 2007: Vájlok László: Schengenre hangolva. *Európai Műhelytanulmányok*, 113. szám.
- Herczeg, Mónika 2019: *A schengeni határellenőrzési kódex változásai az uniós jog és a nemzetközi migráció tükrében*. Diplomamunka. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar.
- Nagy, György 1980: *A határforgalom-ellenőrzés tapasztalatai, időszerű feladatai, a határsértők és embercsempészek módszerei a FEP-en*. Budapest, Belügyminisztérium Határország Politikai Csoportfőnökség.
- Nagy, György 2010: Határország 1957–2007. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, XVII. évf., 21. szám, 57–65.
- Nagy, József 2000: *A Határország területi elhelyezkedésének, tevékenységének, szervezetének és létszámának fejlődése 1958-tól 1998-ig*. Doktori értekezés-tervezet. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.
- Ördögh, Tibor (szerk.) 2022: A szabadság, biztonság és jog érvényesülésének térsége. In Balla, József – Vájlok, László: *Schengeni együttműködés*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 299–314.
- Pavlik, Ferenc – Laky, Imre 1907: *Határrendészeti kézikönyv*. Budapest, „Pátria” irodalmi vállalat és nyomdai részv.-társ. nyomása.
- Pusztai, Ferenc (főszerk.) 2003: *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Rapčan, Jaroslav – Rapčanová, Michaela 2010: Az Európai Unió állampolgársága és a szabadság, biztonság és jog térségének összefüggései. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, XI., 1589–1674.
- Sallai, János – Szőke, István – Varga, János – Vass, Ferenc – Vájlok, László – Virányi, Gergely 2000: *Határellenőrzés az Európai Unióban*. Budapest, Tempus-Projekt Intititit Bildung – Rendőrtisztviselői Főiskola – Hanns Seidel Alapítvány.
- Sallai, János 2012: *Egy idejét múlt korszak lenyomata. A vasfüggöny története (Abdruck einer versunkenen Epoche. Geschichte des Eisernen Vorhangs – An Impression of a Bygone Era. The History of the Iron Curtain.)* Budapest, Hanns Seidel Alapítvány.
- Szabó, József (főszerk.) 1995: *Hadtudományi lexikon*. I. kötet. Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság.
- Varga, János 2016: A totális határforgalom-ellenőrzéstől a szelektív és differenciált ellenőrzésig: az 1980-as és 1990-es évek világpolitikai és társadalmi változásai, hatásuk a határforgalom-ellenőrzésére. In Deák, József – Gaál, Gyula – Sallai, János (szerk.) *A toll sokszor erősebb, mint a kard: rendészettudományi tanulmányok prof. dr. Főrizs Sándor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, NKE Szolgáltató Nonprofit Kft., 226–238.

Jogszabályi hivatkozások

1905. 91.000 sz. B. M. r. a határrendőrségről szóló törvény életbelépéséről és végrehajtásáról.
1905. 91.000 számhoz utasítás a határrendőrségről szóló törvény végrehajtása tárgyában.
1997. évi XXXII. törvény a határőrizetről és a Határőrségről. <https://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=99700032.TV> (Letöltve: 2024. április 20.)
- 30/2011. (IX. 22.) BM-rendelet a rendőrség szolgálati szabályzatáról. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=137964.314429 (Letöltve: 2024. április 20.)
- A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 30/1977. számú parancsa a Határforgalom-ellenőrzési szabályzat kiadásáról. Budapest, 1977. évi október hó 26-án.
- A Tanács határozata (2007. december 6.) a schengeni vívmányok rendelkezéseinek a Cseh Köztársaságban, az Észt Köztársaságban, a Lett Köztársaságban, a Litván Köztársaságban, a Magyar Köztársaságban, a Máltai Köztársaságban, a Lengyel Köztársaságban, a Szlovén Köztársaságban és a Szlovák Köztársaságban történő teljes körű alkalmazásáról (2007/801/EK). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:323:0034:0039:HU:PDF> (Letöltve: 2024. április 20.)
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/2225 rendelete (2017. november 30.) az (EU) 2016/399 rendeletnek a határregisztrációs rendszer (EES) alkalmazása tekintetében történő módosításáról. HL L 327, 2017. szeptember 12.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1240 rendelete (2018. szeptember 12.) az Európai Utasinformációs és Engedélyezési Rendszer (ETIAS) létrehozásáról, valamint az 1077/2011/EU rendelet, az 515/2014/EU rendelet, az (EU) 2016/399 rendelet, az (EU) 2016/1624 rendelet és az (EU) 2017/2226 rendelet módosításáról. HL L 236, 2018. augusztus 19.
- Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2017/458 rendelete (2017. március 15.) az (EU) 2016/399 rendeletnek a külső határokon a releváns adatbázisok lekérdezésével végzett ellenőrzések megerősítése tekintetében történő módosításáról. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32017R0458> (Letöltve: 2024. április 10.)

Pro Minoritate 2024. tél

Oktatás, szocializáció

GERNER Zsuzsanna: A kisebbségi nyelv és identitás megőrzésének lehetőségei, különös tekintettel az erdélyi és felvidéki magyar fiatalok nyelvi szocializációjának 21. századi változásaira
SZABÓ Róbert Károly: Szocialista kori törekvések és eredmények a cigány gyerekek óvodai integrációjára a Cigányügyi Koordinációs Bizottság iratanyaga alapján

Személyiségek a történelemben

DE MONTETY, Henry: Balogh József, a főszerkesztő. Egy magyar-zsidó patrióta mozgásteret és kényszerpályája a neobarokk korban
CSÁBOCZKY Szabolcs: „Ha nem akarsz a testvérem lenni...” Andor Nitsch és a Zipser Deutsche Partei aktivista manőverezése 1937-ben

Történelmi idők

VARGA Lilla: A török nyelvújítás magyar szemmel
VÁRADI Natália: A Talabor–Nagy-ági vízerőmű. A szovjet iparosítás jelképe Kárpátalján

GALLAI SÁNDOR¹ – JANIK SZABOLCS²

Migráció Magyarországon az EU-csatlakozás óta eltelt időszakban

Hungary and migration after the EU accession

Absztrakt

Hazánk 2004-es európai uniós csatlakozására egyértelműen mérföldkőként tekinthetünk a legális migráció tekintetében. Tanulmányunk célja, hogy az elérhető statisztikák és a migráció egyes dimenzióit feldolgozó szakirodalom áttekintésével olyan átfogó képet adjunk az uniós taggá vált Magyarország vándorlási folyamatairól, amelyből megismerhetők a főbb trendek. A közelmúlt válságainak külön értékelésekor röviden bemutatjuk azokat a legfontosabb kormányzati intézkedéseket is, amelyek hatást gyakorolhattak a be- és kivándorlás mértékére. Írásunk a legális migráció legfontosabb magyarózerejeként a mindenkori gazdasági helyzetet azonosítja, s e tekintetben megállapítja, hogy az elmúlt húsz évben a bevándorlást illetően hazánk folyamatos felértékelődésének lehetünk szemtanúi az uniós és harmadik országbeli állampolgárok körében egyaránt, és ebben továbbra is kiemelt szerep jutott a határon túlról betelepülő magyaroknak. Összességében megállapítható, hogy az előző két évtizedben a mindenkori magyar kormányok az illegális, illetve a harmadik országbeli állampolgárok legális bevándorlására tudtak közvetlenül hatni, az uniós (különösen a magyar) állampolgárok be- és kivándorlását azonban csak legfeljebb áttételesen, a gazdasági környezet alakításával tudták befolyásolni.

Kulcsszavak: ki- és bevándorlás, irreguláris migráció, menekültek, gazdaság, munkaerőpiac, Európai Unió

Abstract

Hungary's accession to the EU in 2004 undoubtedly represented a milestone in the legal migratory developments of the country, while the EU membership also fundamentally shaped the political and international law framework of the government's crisis management measures in and after 2015. Our study aims to present a comprehensive picture of the migratory processes in Hungary, touching upon both legal and illegal immigration, and

¹ Iskolavezető, Mathias Corvinus Collegium Társadalom- és Történelemtudományi Iskola; egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Tanszék.

² Kutatótanár, Mathias Corvinus Collegium Politikatudományi Műhely.

including the impact of the most recent Covid and Ukrainian crises. We use the latest official statistics, relevant studies from the literature on migration, and provide an insight into government policies. We identified the economic situation as a key explanatory factor behind the migratory processes in Hungary. Over the past 20 years Hungary has witnessed a growing attractiveness among foreign citizens from both Europe and outside the continent, in which Hungarian minorities living in neighbouring countries (in Romania, Ukraine and Serbia, in particular) played a key role. From the late 2010s, the Orban governments have encouraged and incentivised legal economic immigration for limited periods in so-called shortage occupations – first from Ukraine and Serbia, later from Asia – to keep up the pace of economic growth. As for emigration, Hungarians gradually caught up with other nations in the region by the end of the first decade in the 2000s as more and more of them decided to migrate to Germany, Austria and the United Kingdom. The number of those leaving hiked significantly in the 2010s, but return migration also started to grow in the second half of the decade. The Covid crisis had important consequences for legal migration in 2020 and 2021, but it could not reverse the large trends. Russia's open war on Ukraine from February 2022 resulted in a large influx of refugees to Hungary, albeit most of them deemed the country a temporary safe space and soon moved to West European countries. In the meantime, the Orban governments continued benefiting from their hard stance on illegal immigration and fight against Brussels' reform attempts in domestic politics. In this field, the cabinet was able to shape migratory processes but could only indirectly influence the legal immigration and emigration of Hungarians through family and other welfare policies, with some visible successes. Finally, it remains a question whether the relatively new policy measures on guest work in Hungary will fulfil the hopes of the government.

Keywords: immigration, return migration, legal migration, illegal migration, Orban governments, labour market, EU accession

Bevezetés

Magyarország 2004-es európai uniós csatlakozásával számos szakpolitikai területen szembesült alapvető változásokkal. A migráció mindeképp ezek közé tartozik, elegendő csak a négy alapszabadság részeként elnyert, EU-n belüli szabad mozgásra gondolni. A határok átjárhatósága hazánk 2007-es schengeni belépésével vált teljessé. A mobilitási csatornák kinyílásával lényegében a legfőbb akadály elhárult az uniós tagállamokba utazást, tanulást és letelepedést tervezők előtt, a munkavállalás terén viszont a régi tagállamok egy része – a legközelebb fekvő Németország és Ausztria kezdeményezésére – hétéves derogációt kapott a szabad munkavállalás lehetővé tétele alól, így továbbra is fenntarthatták a keletről érkezők számának munkaerőpiaci szabá-

lyozását. A kivándorlás egyszerre jelentette az állampolgárok megnövekedett szabadságát és a mindenkori kormányok kockázatát – utóbbi az elvándorlás negatív demográfiai és munkaerőpiaci következményeiből adódott. Az uniós tagság ugyanakkor felértékelte hazánkat a harmadik országbeli állampolgárok körében, s a gazdaságunk relatív fejlettségével egyre vonzóbb alternatívát kínált egyes szomszédos és távolabbi nem uniós országok állampolgárai számára, akik közül a határon túli, különösen az erdélyi, vajdasági és kárpátaljai magyarok települtek át nagyobb számban átmenetileg vagy tartósan.

Az európai uniós jog átvételével fontos változások történtek a legális bevándorlás szabályozásában, mivel a belső piachoz tartozó kérdések, s így a személyek szabad áramlása is, kizárólagos közösségi hatáskörbe esnek. A harmadik országbeli állampolgárok bevándorlása esetében a legális belépés és tartózkodás feltételeinek szabályozása szintén EU-s hatáskör, azonban a munkavállalói engedélyek számának meghatározása maradt tagállami kompetencia.³ Az így érkezők integrációja szintén a nemzeti kormányok feladata.⁴ A lisszaboni szerződés értelmében a tagállamok közös bevándorláspolitikát megalkotását irányozzák elő. Az EU külön irányelvekben szabályozta például a magasán kvalifikált, harmadik országbeli állampolgárok munkavállalását (Kék kártya irányelv), illetve az ugyancsak harmadik országból érkezők idénymunkájának a feltételeit.⁵ Az irreguláris migráció elleni küzdelem szintén uniós hatáskör, beleértve a visszafogadási megállapodások és más nemzetközi együttműködések kötését. Ezzel összefüggésben az EU külső határának védelme az érintett tagállamok kötelessége, de léteznek ebben közreműködő európai uniós szervek (például Frontex). Az uniós állampolgárok határellenőrzéstől mentes mozgásának biztosítása a schengeni övezethez tartozó tagállamok feladata. A menekültügy viszont uniós terület, s az intézmények célja a teljes harmonizáció, közös menekültügyi politika és rendszer kialakításával, s a célokat egységesen rögzítő, ugyanakkor a végrehajtásban a tagországoknak mozgásteret biztosító irányelvekkel.

³ Sandu 2022.

⁴ Neframi 2011, 16.

⁵ Sandu 2022.

A migráció – különösen az elmúlt évtizedben – a magyarországi közélet egyik legfontosabb témájává vált, amit elsősorban a 2015-ben kibontakozó, hazánkat közvetlenül érintő európai migrációs válság és annak különféle következményei magyaráznak. Kisebb súllyal ugyan, de a közelmúltban a magyarok kivándorlása, valamint a betöltetlen álláshelyekre érkező vendégmunkások kérdése is markánsabban jelent meg a belpolitikai napirenden. Jelen tanulmányban áttekintjük Magyarország migrációs folyamatainak alakulását a 2004-es EU-csatlakozás óta eltelt időszakban, mely során kiemelt figyelmet fordítunk a magyar állampolgárok ki- és visszavándorlására, továbbá a 2015-ben kirobbant európai migrációs válságra és következményeire. Kronologikusan és tematikusan felépülő tanulmányunkban kitérünk a harmadik országbeli állampolgárok legális bevándorlására, a Covid19-járvány átmeneti migrációs hatásaira, illetve a 2022-ben kibontakozó ukrajnai menekültválság következményeire is. Írásunk elején rövid áttekintést adunk a rendszerváltás és az EU-csatlakozás közötti időszak legfontosabb migrációs folyamatairól, hogy kontextusba helyezzük a vizsgált periódus trendjeit, utána pedig átfogó képet mutatunk a legfrissebb elérhető statisztikákra és szakirodalomra támaszkodva az uniós Magyarország vándorlási trendjeiről, azok kontextusáról és a releváns kormányzati szakpolitikai intézkedésekről.

Az uniós csatlakozás előtti trendek

A magyarországi migráció a rendszerváltás időszakáig rendkívül korlátozott volt a kommunista rezsim restriktív politikája miatt: a szimbolikus mértékű legális bevándorlás a szovjet blokk más országainak állampolgárait jellemezte, a Nyugatra irányuló emigrálás pedig törvénytelenül egyáltalán nem volt lehetséges, útlevéllel is csak egy szűk, politikailag megbízhatónak ítélt réteg rendelkezett. Az 1956-os forradalom egyszeri lehetőséget teremtett a tömeges emigrációra, amellyel mintegy 200 ezer magyar élt.⁶ A rendszerváltás előtt még egy figyelemre méltó migrációs hullám keletkezett: a romániai falurombolás, illetve forrada-

⁶ Lynn 2019, 177.

lom éveiben (1988–1989) közel 48 ezer menekültöt regisztráltak a hatóságok, döntő többségében romániai magyarokat.⁷

A rendszerváltással megszűntek a nemzetközi mozgást akadályozó adminisztratív korlátok, azonban ez önmagában nem jelentette a teljes mobilitás elnyerését, ugyanis a nyugati országok – bár részben megszüntették a vízumkorlátozást a függetlenné váló térségbeli államok számára – restriktív bevándorlási politikát folytattak, ezért az első években a vártnál kevesebben tudtak Nyugatra távozni. Például szigorú kvótákat alkalmaztak a legális munkavállalási célú bevándorlásra, aminek következtében a régióbeli állampolgárok – köztük a magyarok – nem tudtak tömegesen élni a vasfüggöny leomlása által kínált nagyobb szabadsággal.⁸ A bejelentési kötelezettségek elmaradása nyomán erőteljesen hiányos – és így alulbecslő – népesség-nyilvántartáson alapuló hivatalos magyar statisztika csupán évi néhány száz kivándorló magyart tartott számon az 1990-es években,⁹ miközben a célországok hivatalos bevándorlási adataiból (az ún. tükörstatisztikákból) tudjuk,¹⁰ hogy évente több tízezres nagyságrendben távoztak külföldre.¹¹ A tükörstatisztikák tanúsága szerint a magyarok kivándorlása az ezredfordulóig dinamikusan nőtt, majd 2001 és 2003 között érezhetően lassult.¹² A munkavállalási célú migráció elsősorban Németországot és Ausztriát célozta a földrajzi és kulturális közelség, valamint a magasabb elérhető bérek és általános életszínvonal következtében. Viszonylag sokan választották még Hollandiát, Franciaországot, Angliát és Olaszországot, a kontinensen kívül pedig az Egyesült Államokat és Kanadát.¹³ Megjegyzendő, hogy a rendszerváltást követően a tartós külföldi munkavállalás mellett a rövidebb távú, ún. körkörös migráció is megjelent a magyarok között.

⁷ Gödri–Tóth 2010, 164.

⁸ Gallai 2020, 154.

⁹ A Magyarországról „papíron” is kijelentkező külföldi állampolgárok száma ugyanakkor rendre többszöröse volt a távozó magyarokénak.

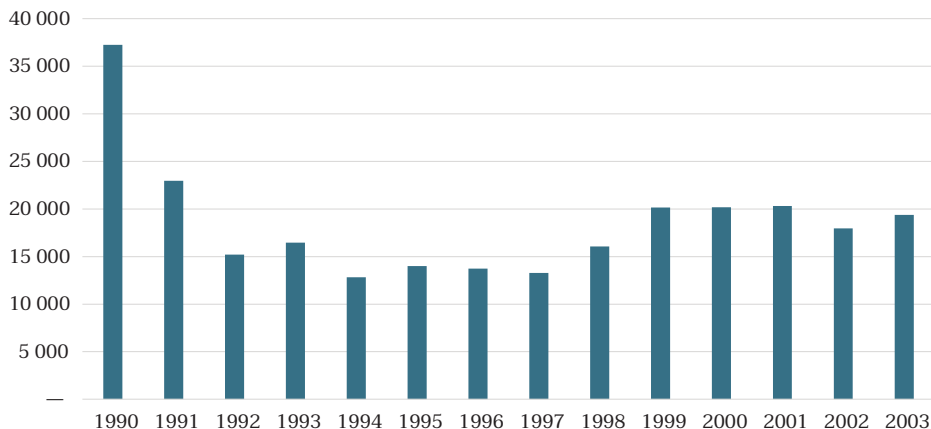
¹⁰ Fontos megjegyezni, hogy e statisztikák sem teljes körűek, azonban összességében jobban közelítik a kivándorlás tényleges nagyságrendjét.

¹¹ Gödri–Tóth 2010, 160.

¹² *Ibid.*

¹³ Tóth 2002, 5.

1. ábra: A Magyarországra betelepülő külföldi állampolgárok számának alakulása (1990–2003)

Forrás: Tóth 2004, 607; KSH 2024f

A hazánkba irányuló legális bevándorlás is növekedésnek indult a rendszerváltást követő időszakban a migrációs politika liberalizálásának köszönhetően. A csúcstól egyértelműen az 1990-ben regisztrált 37 ezer fő feletti érkezésszám jelentette, a többi évben pedig az uniós csatlakozásig a 12–23 ezer fős sávban alakult az áttelepülők száma (1. ábra).¹⁴

A bevándorlók körében a vizsgált időszakból két évet (1996-ot és 1997-et) leszámítva többséget alkottak az akkori Jugoszláviából, Romániából, Szlovákiából és Ukrajnából érkezők, akik közül összességében több mint 90 százalék határon túli magyar volt.¹⁵ Magyarország vonzerejét keleti és déli szomszédai felé a lényegesen magasabb bérek, a változatos munkalehetőségek és az így elérhető jobb életszínvonal adták.¹⁶ Az áttelepülő határon túli magyaroknak a földrajzi közelség mellett értelemszerűen a nyelvi akadályok hiánya is fontos szempont volt, ami a magyar állam számára is előnyös, hiszen nem kell költeni a befogadottak integrációjára, beilleszkedésük többnyire problémáktól mentes. A bevándorlók között már az EU-csatlakozás előtt is jelentős többségben voltak az európaiak (az említett szomszédos országok mellett a né-

¹⁴ Gödri 2009, 120.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ Gallai 2020, 156.

metek aránya volt még viszonylag magasabb), kisebb részben pedig ázsiai (elsősorban kínai), amerikai és kanadai állampolgárok érkeztek.¹⁷ Az országba belépő menekültek száma összességében alacsonyan alakult a rendszerváltás és az uniós csatlakozás közötti időszakban. Egyedüli kivételt a délszláv háború elől menekülő tömegek jelentettek: 1991 és 1994 között több mint 70 ezer ember – köztük, különösen az első hullámban, több tízezer vajdasági magyar – költözött át, nagy részük azonban csak időlegesen.¹⁸

Az EU-csatlakozást megelőző közel másfél évtizedben Magyarország migrációs egyenlege¹⁹ – Csehország mellett a régióban egyedülként – a pozitív tartományban maradt.²⁰ Ebben szerepet játszott a magyarok régiós összevetésben hagyományosan alacsonyabb migrációs hajlandósága (kivándorlási oldal),²¹ valamint a határon túli magyarok tömeges áttelepülése a jobb gazdasági lehetőségek és a magasabb életszínvonal miatt (bevándorlási oldal).²²

Bevándorlás az uniós csatlakozás után

A 2004-es EU-csatlakozás fontos következményekkel járt a magyarországi bevándorlás alakulásában. A jogharmonizáció, az uniós szabályok átvétele és alkalmazása már a belépést megelőzően megkezdődött. A külföldi állampolgárok bevándorlásában 2002-től érezhető emelkedés kezdődött, amely 2005-ben (több mint 25 ezer főben) csúcsonként kezdődött, majd – két év átmeneti csökkenést követően – 2008-ban 35 ezerre nőtt a legálisan érkezők száma. Utóbbira részben magyarázat a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény hatálybalépése,²³ amely megkönnyítette az EGT-beli állampolgárok (és harmadik országbeli családtagjaik) magyarországi hu-

¹⁷ KSH 2008, 1–2.

¹⁸ Tóth 2016, 56.

¹⁹ Fontos ismételt aláhúzni a migrációs (kivándorlási) statisztikák hiányosságait, amelyek a tükörstatisztikák bevonásával és becslésekkel sem ellensúlyozhatók teljesen.

²⁰ Mansoor–Quillin 2006, 33.

²¹ Gödri et al. 2014, 55.

²² Gallai 2020, 156.

²³ Jogtár 2007.

zamos tartózkodását.²⁴ 2009-től némileg alacsonyabb szinten alakult a külföldiek bevándorlása, amit elsősorban a gazdasági világválság és a kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzet magyaráz. 2011-től lényeges változást jelentett a határon túli magyarok könnyített honosításának bevezetése, ami megkönnyítette mind az áttelepülést, mind a munkavállalást, ugyanakkor statisztikailag nehezebbé tette az állampolgárságot felvevők migrációját.²⁵

Az uniós csatlakozás után érezhetően diverzifikáltabbá vált a hazánkba érkező bevándorlók állampolgársági összetétele. Fontos változás, hogy bár az európaiak túlsúlya mindvégig megmaradt, a 2010-es évek felé haladva összességében csökkenő tendenciát mutatott a szomszédos négy országból (Romániából, Ukrajnából, Szerbiából és kisebb mértékben Szlovákiából) érkezők aránya, miközben a régi tagállamokból (különösen Németországból) történő bevándorlás növekedő tendenciát mutatott.²⁶ A szomszédos országokból történő bevándorlás visszaesésében – az egyszerűsített honosítás említett statisztikai hatásán felül – az is szerepet játszhatott, hogy a Románia 2007-es uniós csatlakozását követően az erdélyi, 2010 után pedig a többi országból magyar útlevelet kapók körében is egyre vonzóbb alternatívaként jelent meg Nyugat-Európa. Magyarország ugyanakkor felértékelődött az Európán kívülről érkező bevándorlók szemében. E vonatkozásban Ázsiát, azon belül is elsősorban a kínai állampolgárok érkezését érdemes kiemelni.²⁷ A bevándorlás mértéke – és így a külföldön született népesség abszolút száma és teljes népességen belüli aránya – ezzel együtt is összességében alacsony szinten maradt a 2010-es években is, s régiós összevetésben is az alacsonyabbak közé tartozott.²⁸ A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok száma (2. ábra) viszont kimutathatóan megugrott az uniós csatlakozást követően, és egészen 2011-ig lendületes emelkedésnek lehettünk tanúi (akkor mintegy 207 ezer külföldi állampolgár tartózkodott legálisan az országban²⁹).

²⁴ Gödri 2018, 239–240.

²⁵ Hiszen a magyar állampolgárságot felvevő, anyaországba áttelepülő, határon túli magyarok kikerültek a külföldiek bevándorlását tartalmazó statisztikákból.

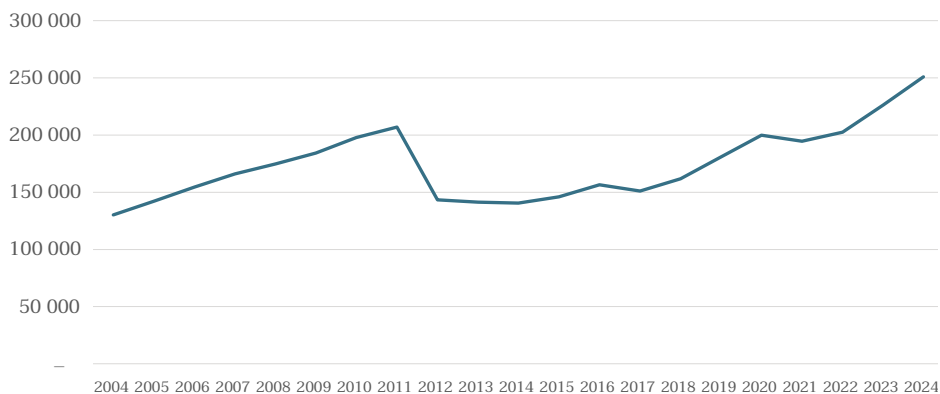
²⁶ Gödri et al. 2014, 26–27.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Kincses 2023, 52–53.

²⁹ KSH 2024g.

2. ábra: A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok számának alakulása (2004–2024)

Forrás: KSH 2024g

Számuk 2012-től 2015-ig a 140–150 ezres sávban alakult, majd 2016-tól egy dinamikus növekedési trend bontakozott ki, amely különösen 2019-ben gyorsult fel látványosan.³⁰ 2019-ben közel 181 ezer, 2020-ban pedig már nagyságrendileg 200 ezer külföldi állampolgárt tartottak számon Magyarországon. 2021-ben átmenetileg 195 ezer alá csökkent,³¹ 2022-től azonban újra emelkedett a magyarországi külföldiek száma: akkor 203, 2023-ban 226, 2024. január 1-jén pedig rekordszinten, 251 ezren állt.³² A folyamatban – különösen 2023-ban – az ukrán menekültek befogadása,³³ illetve az ázsiaiak növekvő mértékű, munkavállalási célú bevándorlása játszott kulcsszerepet.

A tartósan letelepedő külföldiek között sokan voltak, akik időközben magyar állampolgárságot szereztek és kikerültek a vonatkozó statisztikából; számuk összesen mintegy 135 ezer lehetett a 2004–2023 kö-

³⁰ A 2011 utáni visszaesés a honosításnak, a határon túli magyarok könnyített és nagyszámú állampolgárság-szerzésének statisztikai leképezése volt. A *stock* adatok évtized közepétől konstans növekedésének alapját a gyorsuló éves beáramlás adta: 2017-ben több mint 36 ezer külföldi állampolgár érkezett Magyarországra. Gödri 2018, 240. 2019-ben azonban már 55 ezer. Spéder et al. 2023, 317.

³¹ Annak ellenére csökkent, hogy az előző évhez képest ismét nőtt a hazánkba érkező külföldi állampolgárok száma, elsősorban az Ukrajnából áttelepülők bevándorlása nyomán. Spéder et al. 2023, 317.

³² KSH 2024g.

³³ Az ukrán állampolgárok magyarországi jelenléte természetesen nem új jelenség: számuk 2019-ben ugrott meg először jelentős mértékben. A 2018-as 10 503-ról 24 197-re. KSH 2024g.

zötti időszakban.³⁴ E tekintetben kiugróan magas volt a 2011-es (20 554) és 2012-es (18 379) adat,³⁵ amelyek az egyszerűsített honosítás bevezetésének az első éveire esnek. Bár Magyarország semmiképp sem tekinthető hagyományos „bevándorlóországnak”, a külföldi állampolgárok és a külföldön született, de áttelepült magyar állampolgárok összességéből előálló, ún. külföldi kötődésű népesség száma 2017-ben meghaladta az 521 ezret, így a teljes népesség 5 százalékát.³⁶ Ebben sajátos migrációs tényezőként jelentek meg a határon túli magyarok, akik tompították a magyarországi elvándorlás hatásait, de közben felgyorsították szülőföldjükön a magyarság fogyását. A globalizációs folyamatok lecsapódásaként különösen az uniós csatlakozást követően nőtt a távolabbról, Európán kívülről érkezettek aránya. A bevándorlás egyéni motivációi között egyértelműen kulcsszerepet játszottak a gazdasági jellegű tényezők, különösen a keleti és déli szomszédokkal, illetve az Európán kívüli, szegényebb országokkal szemben fennálló bérelőny, az ottaninál bőkezűbb szociális juttatások, valamint a magasabb általános életszínvonal.³⁷ A munkavállalási célú bevándorlás mellett a családegyesítés is fontos motivációként jelent meg, hasonlóan a tanulási célú, huzamosabb magyarországi tartózkodáshoz. Utóbbit jól jelzi, hogy a 2010-es évek közepétől folyamatosan emelkedik a hazai felsőoktatásban tanuló külföldi hallgatók száma, a 2022–2023-as egyetemi tanévben már mintegy 42 ezer volt.³⁸ E tanévben e körben a legtöbben Németországból (3341) és Romániából (2869) érkeztek, a további élmezőny-sorrend Kína (2481), Irán (2019) és Szerbia (1986) volt. A folyamatot maga a kormány is ösztönözte a Stipendium Hungaricum ösztöndíj 2013-as bevezetésével, melynek keretében 2015 és 2023 között összesen több mint 73 ezer külföldi – többségében ázsiai és afrikai – hallgató folytatta felsőfokú tanulmányait Magyarországon.³⁹

A külföldiek átmeneti munkavállalási célú bevándorlása kormányzati ösztönzésének erősödése viszonylag új fejleménynek tekinthető, gyökerei azonban egészen a 2010-es évek második feléig nyúlnak vissza.

³⁴ KSH 2024e.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Kincses 2023, 52.

³⁷ Gallai 2020, 156.

³⁸ KSH 2023.

³⁹ Tempus Közalapítvány 2023.

A 2008–2009-es gazdasági válságot, majd az innovatív válságkezelést és növekedésösztönzést követően – a nemzetközi konjunktúrának is köszönhetően – dinamikus bővülés, lényegében teljes foglalkoztatás és kedvező költségvetési és államadóssági pálya jellemezte a magyar gazdaságot. 2010-ben az akkor hivatalba lépő (második) Orbán-kormány azt tűzte célul, hogy 2020-ig egymillió új munkahely jön létre.⁴⁰ A munkanélküliség leSORÍTÁSA és az EU-átlagtól messze elmaradó foglalkoztatási ráta emelése ciklusokon átívelő prioritás maradt, és nem is eredménytelenül: az állásnélküliek arányát sikerült 2016-ra 5 százalék, majd 2017-ben 4 százalék alá szORÍTANI,⁴¹ a foglalkoztatási ráta pedig – 2012 óta trendszerűen emelkedve – 2017-re elérte a 70 százalékot (lényegében az uniós átlagot).⁴² Ezek egyik legfontosabb következménye az volt, hogy a magyar munkaerőpiac „kifeszítetté” vált, a belső „kínálati tartalék” jelentősen csökkent, az üres álláshelyek száma megugrott: 2012-től évről évre növekvő számú betöltetlen pozícióba kerestek munkavállalót a verseny- és a közszférában egyaránt. A növekvő trendet a Covid19-járvány törte meg látványosan 2020-ban, ám 2021-ben és 2022-ben (utóbbiban rekordot jelentő 89 460 állással) ismét emelkedett a betöltetlen helyek száma – igaz, 2023-ban újfent csökkenést regisztráltak.⁴³ A kivándorlással súlyosbított munkaerőhiány hátráltatja a kormány egyik legfontosabb célkitűzését, a nagy ütemű gazdasági növekedés fenntartását,⁴⁴ ezért a testület – a régió országait követve – több intézkedéssel igyekezett könnyíteni a rövidebb időtartamú, munkavállalási célú bevándorlást a szomszédos országokból, amivel elsősorban ukrán és szerb állampolgárokat céloztak. Ilyen volt a munkavállalási engedély elengedése a hiányszakmákban 2016-tól, illetve a tartózkodási engedély eltörlése 2017-től (azóta elegendő a munkáltató általi

⁴⁰ Kormany.hu 2010.

⁴¹ A Covid19-járvány berobbanásával 2020-ban átmenetileg ismét elérte az 5 százalékot (a munkahelyvédő intézkedések és a gyors újraindítás hatására csak ennyit), aztán 2021 második felétől már ismét 4 százalék alá esett. Az ukrainai háború 2022-es kitörésével romló külgazdasági környezet és az energiaválság a magyar gazdaságot is nehéz helyzetbe hozta, ami közvetve szerepet játszhatott abban, hogy 2023 közepétől lassan ismét emelkedni kezdett a munkanélküli ráta.

⁴² KSH 2024a.

⁴³ KSH 2024h.

⁴⁴ Hárs 2020, 140.

regisztráció).⁴⁵ A változtatások nyomán 2016-tól meredeken emelkedett a vendégmunkások, azon belül különösen az ukránok száma: 2018-ban a mintegy 70 ezer újonnan kiadott munkavállalási engedély és foglalkoztató általi regisztráció több mint fele (közel 37 ezer) ukrán állampolgárhoz kapcsolódott.⁴⁶ Számuk a következő években is jelentős volt, azonban a Covid19 okozta gazdasági válság következtében 2020-ban már csak 13 410,⁴⁷ 2021-ben pedig 4539⁴⁸ ukránt regisztráltak a munkáltatók. Ugyanakkor a Magyarországon legálisan munkát vállaló ukránok száma az érvényben lévő engedélyek statisztikája szerint lényegesen magasabb (2022. december 31-én 55 266,⁴⁹ 2023 végén pedig 39 819⁵⁰) volt. Az ukránok által betöltött állásokról és azok szektorális megoszlásáról nem rendelkezünk teljes képpel, azonban a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) 2023-ról szóló jelentéséből kiderül, hogy „az ukrán és szerb állampolgárok részére kiadott, 2023. december 31-én érvényben lévő engedélyek 93,9%-a szakképzettséget nem igénylő, egyszerű, valamint a gépkezelők, összeszerelők, járművezetők kategóriába tartozó foglalkozásokban került kiadásra”.⁵¹ A korábbi évek külföldi vendégmunkásokról szóló statisztikái is azt mutatták, hogy az alacsonyabb iskolai végzettséggel érkező ukrán munkavállalók gyakran az építőiparban, a feldolgozóiparban, vagyis a hivatkozott NFSZ-statisztikában megjelölt foglalkozási főcsoportokba (FEOR) tartozó álláshelyeken helyezkedtek el.⁵²

A külföldi vendégmunkások nagyobb volumenű megjelenése mégis elsősorban az ázsiai – azon belül is a távol-keleti – munkaerő érkezésével függ össze. A 2023-ban kiadott rekordszámú (42 163) munkavállalási engedély döntő többsége (39 238) ugyanis Európán kívüli állampolgárokhoz került, a legtöbb vietnámiakhoz (6501), indiaiakhoz (4493), törökökhöz (3679), dél-koreaiakhoz (3006), valamint fülöp-szigetiek-

⁴⁵ Kovály–Ferenc 2022, 48.

⁴⁶ NFSZ 2018.

⁴⁷ NFSZ 2020, 10.

⁴⁸ NFSZ 2021, 10.

⁴⁹ NFSZ 2022, 17.

⁵⁰ NFSZ 2023, 19. A háború 2022. február 24-i kirobbanását követően érkező és hazánkban maradó – jellemzően női – munkavállalók foglalkoztatása többnyire menedékes státusz keretében valósult meg.

⁵¹ *Ibid.* 20.

⁵² Lásd például NFSZ 2023; Kovály–Ferenc 2022.

hez (2703).⁵³ A kormány 2023-ban újraszabályozta a vendégmunkások kérdését, amit a fentebb bemutatott munkaerőhiány és az újraiparosítási stratégia vezérelt. Utóbbi keretében az elmúlt években számos külföldi autóipari transz- és multinacionális vállalat kezdte meg működését vagy jelentette be jövőbeli magyarországi beruházását. A jelentős munkaerőt igénylő beruházásokkal létrejövő új álláshelyek sem magyar, sem szomszédos országbeli munkavállalókkal nem tölthetők fel teljesen, ezért célzottan külföldi vendégmunkásokat hoznának a munkaerő-toborzó vállalkozások. Ehhez a kormány 2023 tavaszán egy külön vendégmunkástörvényt terjesztett elő, melyet a parlament meg is szavazott, azonban 2023. november 1-jei hatálybalépését megelőzően visszavonták a törvényt,⁵⁴ majd december közepén új idegenrendészeti törvény elfogadásával szabályozták újra a kérdéskört. A jogszabály több újítást is bevezetett, azonban témánk szempontjából az a legfontosabb, hogy szigorú feltételek mellett, a családegyesítés kategorikus tilalmával teszi lehetővé a külföldiek átmeneti (legfeljebb hároméves), célzott (meghatározott álláshelyre szóló), kizárólag munkavállalási célú magyarországi tartózkodását.⁵⁵ A kormány ugyanakkor továbbra is erősen épít a külföldiek rövid távú magyarországi foglalkoztatására, mivel 2024-re a nemzetgazdasági minisztérium magas, 65 ezres keret-számban maximálta a vendégmunkásoknak kiadható tartózkodási engedélyek számát.⁵⁶

Magyar állampolgárok⁵⁷ migrációja az uniós csatlakozás után

A határon túli – 2011 után sok esetben kettős állampolgársággal rendelkező – magyarok anyaországba vándorlását fentebb már érintettük. Az uniós csatlakozást követően a személyek szabad áramlását biztosí-

⁵³ NFSZ 2023, 5–6.

⁵⁴ Telex 2023b. A hivatalos magyarázat szerint a kormány még szigorúbb jogszabályt szeretett volna alkotni, és újra kívánta gondolni a teljes idegenrendészeti szabályozást (Világgazdaság 2023), de az is szerepet játszott a döntésben, hogy a Mi Hazánk erőteljesen támadta a kormány megengedő hozzáállását (Telex 2023a).

⁵⁵ Jogtár 2023.

⁵⁶ Ado.hu 2024.

⁵⁷ Tanulmányunkban nem foglalkozunk külön a külföldi állampolgárok kivándorlásával.

tó uniós szabályok miatt – társadalmi, demográfiai, gazdasági (munkaerőpiaci) és ezek nyomán politikai értelemben kiemelt kérdéssé vált a magyarok kivándorlása. Az uniós csatlakozást követő első években a magyarok – régiós viszonylatban – kisebb számban és arányban éltek a nyugat-európai letelepedés és munkavállalás könnyebbé váló lehetőségével.⁵⁸ Erre a legvalószínűbb pozitív magyarázatot a hazai szociális juttatások viszonylag széles köre és magas szintje, az ausztriai ingázás lehetősége, negatív visszatartóerőként pedig az idegennyelv-tudás korlátozottsága jelentette. E magyarázatok több tanulmányban visszaköszönnek, melyek szerzői szerint a régió legtöbb országával összevetve – Csehország kivételével – alacsonyabb szinten tartották a magyar elvándorlás mértékét.⁵⁹ A tükröstatistikák tanúsága szerint az EU-csatlakozás évében így is mintegy 28 ezer magyar vándorolt ki, ami több mint hatezer fős növekményt jelentett 2003-hoz képest, s 2005-ben és 2006-ban is e körül alakult a távozóik száma (nagyságrendileg 27, illetve 29 ezer fővel).⁶⁰ A kivándorlás üteme 2007-től azonban érezhető mértékben emelkedni kezdett, ami elsősorban a magyar gazdaság állapotromlására vezethető vissza.⁶¹ Magyarországon már a 2008-as globális pénzügyi válságot megelőzően megugrott a költségvetés hiánya, a leszorítása érdekében hozott megszorító intézkedések (például adóemelések, szociális kiadások visszavágása) pedig recesszióba vetették a gazdaságot, csökkentették a foglalkoztatási rátát és növelték a munkanélküliséget. A forint árfolyamának drámai romlásával a devizaalapú jelzáloghitellel rendelkezők törlesztési terhei jelentősen megemelkedtek, ami szintén a külföldi munkavállalás melletti érveket erősítette. A kivándorlók száma így – 2009 kivételével – folyamatosan nőtt, s 2011-ben már több mint 60 ezren, 2012-ben közel 80 ezren, 2013 és 2015 között pedig évente körülbelül 85 ezren voltak a külföldre távozóik.⁶² A 2011-től felpörgő emigráció hátterében – a részben külső, részben belső okokból visszaeső hazai gazdaság mellett – a német és az osztrák – munkaerőpiacok immáron korlátozásoktól mentes megnyitása állt.

⁵⁸ Hárs 2020, 117.

⁵⁹ Gödri–Tóth 2010, 163; Gallai 2020, 159.

⁶⁰ Gödri et al. 2014, 30.

⁶¹ *Ibid.* 32; Gallai 2020.

⁶² Gödri 2018, 254.

Bár a gazdaság tartós növekedési pályára állt, és évről évre jelentősen emelkedtek a reálbérek, a 2010-es évek második felében is folytatódott a magyarok kivándorlása, noha érezhetően lassuló ütemben.⁶³ 2019-ben – az európai tükröstatistikák szerint – körülbelül 61 ezer, 2020-ban, a Covid19-járvány kirobbanásának évében pedig 47 ezer magyar állampolgár távozott külföldre.⁶⁴

A magyarok körében hagyományosan a németországi és az ausztriai munkavállalás maradt a legnépszerűbb, azonban az egyesült királyságbeli és az írországi munkaerőpiacok korábbi, 2004-es azonnali megnyitása és az angol nyelvtudás terjedése következtében a Brit-szigetek is népszerű desztinációnak számított, elsősorban a fiatalabbak körében.⁶⁵ A Németországba távozók éves száma a 2010-es évek közepén az 50–60 ezres sávban alakult. Ausztria helyzete annyiban speciális, hogy a földrajzi közelsége sokak számára lehetővé teszi a napi ingázást, vagyis az ottani munkavállalás nem feltétlenül igényli az áttelepedést. Az első három kivándorlási célország kiemelt népszerűségét jól jelzi, hogy 2017-ben az EU-országokban és Svájcban lakhellyel regisztrált 461 ezer magyar állampolgár háromnegyede vagy Németországban (39 százalék) vagy az Egyesült Királyságban (21 százalék) vagy Ausztriában (15 százalék) élt.⁶⁶ A külföldre költözött, gazdaságilag aktív magyarokat régiós összehasonlításban kifejezetten magas – ráadásul az iskolai végzettség emelkedésével növekvő – foglalkoztatási ráta jellemezte.⁶⁷ A 2004-ben csatlakozókkal összevetve a magyarok közül arányaiban több felsőfokú végzettségű vállalt munkát külföldön, azonban a 2010-es évek végére az alap- és középfokú végzettségűek kivándorlásának növekedési üteme is felzárkózott hozzájuk.⁶⁸ Az alacsonyabban képzettek nagyobb eséllyel választották Németországot, míg a magasán kvalifikált kivándorlók többnyire inkább az Egyesült Királyságot preferálták. A kivándorlási motivációk között – nem meglepő módon – a migrációs szakirodalomban szereplő klasszikus indokok azonosíthatók: egy 2018–2019-es online kutatásban a leggyakrabban említett indok a magasabb

⁶³ Hárs 2020, 119.

⁶⁴ Spéder et al. 2023, 319.

⁶⁵ Blaskó–Gödri 2014, 290.

⁶⁶ Gödri 2018, 238.

⁶⁷ Hárs 2020, 125.

⁶⁸ *Ibid.* 120–122.

jövedelem reménye volt (65 százalék), míg sokan az otthoni munkalehetőségek hiányát, kilátástalanságát (40 százalék), a magyarországi politikai hangulatot (37 százalék), a konkrét anyagi (például hiteltörlesztési) nehézségeket (20 százalék) is említették, de a gyermekek számára elérhető jobb oktatást, illetve a külföldi boldogulás kipróbálását is megjelölték néhányan.⁶⁹ Mindezek ellenére az ellenzéki szereplők igyekeztek az Orbán-kormányok hibájaként bemutatni a kivándorlást, egyrészt az ország régióon belüli gazdasági leszakadását,⁷⁰ másrészt a jogállamiság leépülését felelőlegesen.⁷¹

Az IMF 2016-ban átfogó kutatás keretében vizsgálta a tágabb kelet-európai régió – azon belül a térségből 2004-ben uniós taggá vált nyolc ország – 1990–2015 közötti kivándorlási tendenciáit és azok gazdasági hatásait.⁷² A szerzők megállapították, hogy a szokatlanul nagy mértékű, Nyugat-Európába irányuló emigráció bár pozitív folyamat volt az érintett kivándorlók és az európai uniós gazdaság szemszögéből, a kibocsátó országok fiatalabb és képzetesebb állampolgárainak nagyarányú távozása mind az elérhető munkaerőt, mind a termelékenységet csökkentette, a gazdasági növekedést és a felzárkózást (konvergenciát) visszafogta, miközben a szociális kiadások megnövelésén, valamint az adó- és társadalombiztosítási járulékok kiesésén keresztül komoly terhet rótt a költségvetésre.⁷³ A kvalifikált munkaerő elvándorlása különösen erős volt az egészségügyben. Bár pontos adataink nincsenek a távozók arányáról és számáról, színvonalas becslések készültek a témában. Az egyik ilyen kutatás a 2003 és 2011 közötti időszakot vizsgálta, és azt találta, hogy a mintába bekerült orvosok 12 százaléka hagyta el ténylegesen az országot, s többségük számára nem az uniós csatlakozás, hanem a német és az osztrák munkaerőpiacok 2011-es teljes megnyitása jelentett nagy lökést.⁷⁴ E kutatás folytatása a 2009–2017-es időszakban a mintában szereplő orvosok 6 százalékának távo-

⁶⁹ *Ibid.* 128.

⁷⁰ A teljesség igénye nélkül lásd például Újhelyi István (24.hu 2016) és Dobrev Klára (Lakmusz 2023) kritikáját.

⁷¹ Lásd például Momentum.hu 2017.

⁷² Atoyán et al. 2016.

⁷³ *Ibid.* 5.

⁷⁴ Varga 2017, 1089.

zását dokumentálta.⁷⁵ A visszaesésben közrejátszhattak az orvosok kivándorlása elleni kormányzati intézkedések. Ilyen volt például a meghatározott idejű magyarországi praktizálást előíró hallgatói szerződések bevezetése⁷⁶ és a rezidensi ösztöndíjak megemlése, amit 2020-tól nagyvonalú, többlépcsős orvosi bérrendezés követett.⁷⁷

A lassú kivándorlásban és a felerősödő, 2019-re a nettó vándorlási egyenleget pozitívba fordító visszaáramlásban nemcsak a javuló magyarországi gazdasági helyzet (a markáns GDP-növekedés, erősödő reálbérnövekedés és bérkiáramlás), hanem az erőteljes családtámogatás is szerepet játszhatott. Az Orbán-kormányok – a gyermekeket nevelőket előnyben részesítő jövedelemadózáson felül – kedvezményes lakáscélú hitelekkel és nagyvonalú, vissza nem térítendő támogatásokkal (például családi otthonteremtési kedvezménnyel és babaváró támogatással)⁷⁸ is igyekeztek javítani a demográfiai helyzetet.⁷⁹ A családok és a gyermekvállalás támogatására fordított teljes állami kiadások a kormány számításai szerint megközelítették a GDP 5 százalékát.⁸⁰ A vonatkozó KSH-statisztikák tanúsága szerint a 2010-es években folyamatosan nőtt a hazatérő magyar állampolgárok száma.⁸¹ 2014-ben több mint 11 ezren voltak, a visszatérés emelkedő dinamikája azonban 2017-ben vált különösen látványossá: számuk attól kezdve stabilan 20 ezer fölött alakult,⁸² 2019–2021 között pedig lényegében stagnált, amiben fontos szerepet játszottak a Covid19-járvány miatt Európa-szerte hozott intézkedések (utazási korlátozások, határlezárások). 2022-ben számuk átlépte a 24 ezret, amit részben a járvány következtében elhalasztott hazaköltözések realizálása magyarázhat, és 2023-ban is nagyságrendileg ennyien döntöttek a visszatelepülés mellett. Az anyaországban szü-

75 Varga 2020, 148.

76 Index 2013. 2013 szeptemberétől már nem szerződést kötöttek az állami képzésbe bekerült orvostanhallgatók, hanem egyoldalú nyilatkozatot tettek.

77 Portfolio 2020. A változtatások az újonnan elfogadott egészségügyi szolgálati jogviszonyról szóló törvény alapján történtek.

78 A 2019-ben meghirdetett Családvédelmi Akcióterv számos más – szintén jelentős összegű – támogatási elemet is tartalmazott.

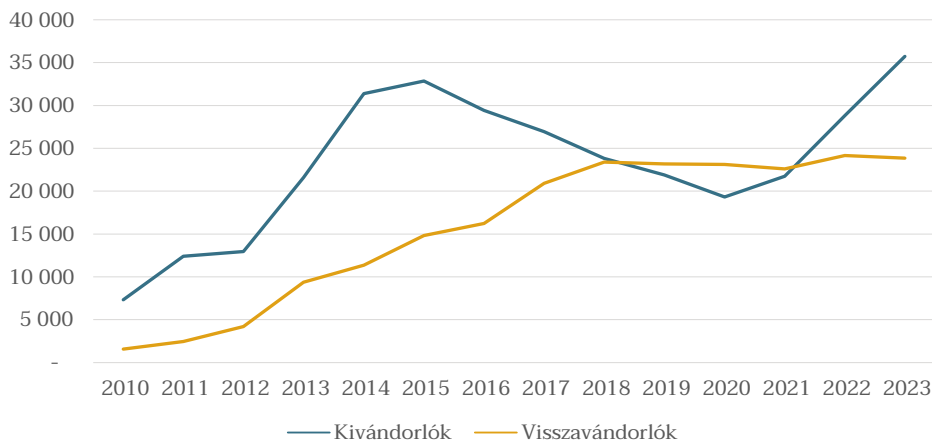
79 Pátkainé Bende 2022, 244.

80 About Hungary 2020.

81 Természetesen e statisztika sem lehet teljes körű – elegendő azokra a visszatérőkre gondolni, akik korábbi távozásukat sem jelentették be (és e kör az európai tükörstatisztikák alapján, mint láttuk, lényegesen meghaladta a hivatalosan kivándoroltakét).

82 KSH 2024f.

3. ábra: A kivándorló és visszavándorló magyar állampolgárok számának alakulása (2010–2023)

Forrás: KSH 2024d, f

letett magyar állampolgárok hivatalos vándorlási egyenlege így 2019-ben, 2020-ban és 2021-ben is pozitív volt (vagyis többen vándoroltak vissza, mint ki – lásd 3. ábra), azonban az egyszerűsített honosítással élő határon túliak bevándorlását is figyelembe véve már 2016-tól többet regisztrálhattunk.⁸³

A 2015-ös európai migrációs válság

Magyarország földrajzi fekvése nyomán közvetlenül érintett volt a 2015-ben kirobbant európai migrációs válságban. A kelet-mediterrán útvonalon Törökországba belépő közel-keleti, észak-afrikai és dél-ázsiai hátterű tömegek a nyugat-balkáni útvonalon – kisebb részt pedig Bulgárián át – igyekeztek eljutni Nyugat-Európába. Bármelyiket választották is, útjuk eleinte Magyarországon keresztül vezetett Ausztria felé, amit a különböző statisztikák is jól tükröztek: 2015-ben Németország után Magyarországon nyújtották be a legtöbb menedékkérelmet (177 135) az EU területén, miközben a szerb és a horvát határszakaszon összesen 414 ezer irreguláris határátlépést regisztráltak a magyar ha-

⁸³ Erdélyi 2024, 8.

tóságok.⁸⁴ Az országba érkezők többsége nem adott be menedékkérelmet, de akik ahhoz folyamodtak, azok sem várták meg az elbírálást, hanem engedély nélkül folytatták útjukat a gazdagabb uniós országok felé.

A magyar kormány kezdettől fogva biztonsági kérdésként kezelte az ellenőrizetlen, tömeges beáramlást, élesen szembefordulva a nyugat-európai kormányok és az EU főbb intézményeinek humanitárius megközelítésével. A migráns kontra menekült különbségtétel gyakorlati jelentősége, hogy a migrációs politika és a külső határok megvédele tagállami hatáskör és feladat, míg a menekültügy alapvetően uniós kompetencia. Az Orbán-kormány megítélése szerint az érkezők többsége nem segítségre szoruló menekültként, hanem jobb életre vágyó gazdasági bevándorlóként, tehát illegális határátlépőként érkezett az EU-ba, akiknek a beengedéséről vagy visszatoloncolásáról az adott államnak kell döntenie. A határok megerősítését és a fizikai határvédelem (kerítés) kiépítését az erőteljes biztonsági (értsd terror-) kockázatokkal indokolta. A déli határkerítés és a megerősített élőerős határvédelem fontos szerepet játszott a beáramlás ütemének szeptembertől bekövetkezett mérséklésében.⁸⁵ Ezzel párhuzamosan a kormány átalakította a menekültügyi ellátás és eljárás rendszerét. Az ellátásokat leépítették, az eljárást egyszakaszossá és gyorsabbá tették, a kérelmek benyújtását azonban csak az újonnan felállított tranzitónákban engedélyezték. Fontos változás volt továbbá a „tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet” törvényi bevezetése, Szerbia biztonságos országgá nyilvánítása, a határkerítés megrongálásának kriminalizálása, a Magyar Honvédség bevonása a határellenőrzésbe, illetve az ún. mélységi ellenőrzések⁸⁶ bevezetése előbb a határtól nyolc kilométeren belüli sávra, majd az egész ország területére.⁸⁷ A szigorításokkal sikerült kezelhető mértékűre szorítani a belépők számát, ami a súlyosan leterhelt menekültügyi rendszer szempontjából is kulcsfontosságú volt. A EU belügyminiszteri tanácsában 2015. szeptemberi 22-én – Csehország,

⁸⁴ Kui 2016.

⁸⁵ Szép 2017.

⁸⁶ A mélységi ellenőrzés lényege, hogy minden olyan feltartóztatott személyt, aki nem tudja igazolni jogszerű magyarországi tartózkodását, automatikusan visszakísérnek a rendőrök a határkerítés Szerbia felőli oldalára.

⁸⁷ A kormányzati lépésekről lásd például Kui 2016; Szép 2017; Gallai 2020.

Magyarország, Románia és Szlovákia ellenszavazata és Finnország tartózkodása⁸⁸ mellett – meghozott második relokációs döntés értelmében hazánkban összesen 1294 személyt és kérelmét kellett volna befogadnia a Görögországban és Olaszországban feltorlódottak közül. Az európai bizottsági reformjavaslatokban szereplő különféle kötelező, automatikus szétosztás elutasítása az Orbán-kormány egyik legfontosabb migrációpolitikai alapvetésévé vált, melyet 2016 októberében még egy népszavazással is megerősítettek. A kabinet 2015-től folyamatos politikai és nemzetközi jogi kritikákkal szembesült, ami egyfelől szűkítette a külpolitikai (EU-n belüli) mozgásterét, másfelől viszont a V4 egységbe kovácsolásával erős érdekérvényesítési eszközt is adott a kezébe. A kötelező szétosztások konzekvens elutasításával egyidejűleg számos alternatív megoldási javaslattal is élt a magyar kormány és a V4. Például a kibocsátó régiók hangsúlyos megsegítése (vö. Hungary Helps program), a külső határok hatékony védelme, a menedékkérelmek EU-n kívüli (*hotspotok*ban történő) elbírálása, valamint a tagállamok közötti „rugalmas szolidaritás” koncepciója egyaránt itt említendő.⁸⁹ A külső határok megvédése nemcsak a migráció ellenőrzése, hanem a schengeni szabad mozgás fenntartása miatt is kulcsfontosságú.⁹⁰ A magyar kormány aggályait igazolta, hogy a migrációs válságra válaszul fél tucat nyugat-európai tagállam átmenetileg visszavezette a belső határellenőrzést.⁹¹ A kormányoldal migrációt elutasító álláspontját a társadalom többsége is osztja: különböző kutatások szerint a magyarok jelentős biztonsági, gazdasági és kulturális-vallási kockázatokat társítanak az ellenőrizetlen tömeges bevándorláshoz, és határozottan elutasítanak a kötelező szétosztásra irányuló minden javaslatot.⁹² Bár a téma európai és magyarországi politikai jelentősége érezhetően csökkent az érkezési számok elmúlt években tapasztalt mérséklődésével, valamint a Co-

⁸⁸ Ivanov 2015, 4.

⁸⁹ Visegrad Group 2016.

⁹⁰ Törő et al. 2014.

⁹¹ Európai Bizottság 2024.

⁹² Lásd például Migrációkutató Intézet 2016 és Századvég 2022. A bevándorlással és a multikulturális társadalommal szembeni kritikusabb, elutasítóbb attitűd nem magyar sajátosság: a V4-ekben és a tágabb közép-európai régióban is általánosnak tekinthető.

vid19-válság és az orosz–ukrán háború kitörése nyomán, az Orbán-kormányok irreguláris migrációval és a nyugat-európai/brüsszeli állásponttal szembeni politikai küzdelme 2024-ben is folytatódott.

A Covid19-járvány és az ukrajnai menekültválság hatása

A 2020-as évek első felében két krízis is befolyásolta Magyarország migrációs folyamatait: előbb 2020-ban a Covid19, majd 2022. február 24-től a nyílt háborúvá eszkalálódott orosz–ukrán konfliktus. A járvány világszerte a mobilitási csatornák drámai beszűkülését hozta a határzárakkal és az utazási korlátozásokkal. Magyarországon a külföldi állampolgárok bevándorlása a 2019-es 55-ről 49 ezerre esett vissza 2020-ban, utána azonban ismét dinamikus növekedésnek lehettünk tanúi, s a 2023-as adat már történelmi rekordnak számít, 61 ezer feletti érkezőszámot mutatott.⁹³ Az anyaországban született és kivándorolt magyar állampolgárok visszatérési trendjének megtorpanását fentebb már jeleztük. A magyarok kivándorlása 2021-től gyorsulni látszik: abban az évben közel 22 ezer, 2022-ben már mintegy 29 ezer, 2023-ban pedig körülbelül 36 ezer magyar állampolgár vonta ki magát a Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő nyilvántartásából.⁹⁴

A növekvő számokra részben magyarázat lehet, hogy eredetileg 2021–2022-re tervezett, azonban a Covid miatt elhalasztott külföldre költözések realizálását láthattuk.⁹⁵ A járvány nyomán mindenütt bizonytalanná vált a gazdasági helyzet, komplett ágazatok kerültek nehéz helyzetbe, a munkanélküliség emelkedése általános jelenséggé vált. Az utazási korlátozásokat is figyelembe vevő⁹⁶ egyéni migrációs döntésekben kulcsfontosságú volt, hogy az említett bizonytalanságot miként élik meg, illetve milyen lehetőségekkel kalkulálhatnak a jövőjüket il-

⁹³ KSH 2024a.

⁹⁴ KSH 2024d.

⁹⁵ Erre is utal többek között egy, kifejezetten a Covid19 migrációs hatásait vizsgáló magyarországi tanulmány is, lásd Zöldi et al. 2022.

⁹⁶ Olyan tényezőkről nem is beszélve, mint a családtagok egészségi állapotának alakulása a járványban, illetve az az iránt táplált aggodalom.

letően. A Coviddal összefüggésben érdemes megemlíteni a vendégmunkásként Magyarországon dolgozó külföldi állampolgárok távozását is. Arányuk fentebb bemutatott emelkedését a kivándorlási statisztika emelkedése⁹⁷ kísérte 2018-tól, azonban 2020-ban és 2021-ben rekordszámban, 48, illetve 46 ezren távoztak Magyarországról.⁹⁸ Ez arra utal, hogy a járvány miatti bizonytalanságban sokan dönthettek érvényes tartózkodási engedélyük és munkaszerződésük ellenére – vagy munkahelyük válság miatti megszűnése okán – az idő előtti hazatérésről.⁹⁹ A távozók száma 2022-ben a 2019-eshez közeli szintre mérséklődött, azonban a KSH adatai szerint 2023-ban ismét emelkedést tapasztalhattunk.

Az Ukrajna elleni orosz támadás megindulását követően tömegesen érkeztek ukrán menekültek a szomszédos országokba, köztük Magyarországra is, mely – nemzetközi jogilag – az első biztonságos országnak számított. A helyzetre reagálva a magyar kormány olyan rendeletet fogadott el,¹⁰⁰ amely lehetővé tette az ukrán állampolgárok és az Ukrajna területén jogszerűen tartózkodó harmadik országbeli állampolgárok számára a legális belépést és – igénylés esetén – az ún. menedékes státusz megszerzését.¹⁰¹ Az ENSZ statisztikái szerint 2022. február 24. és 2024. december 11. között több mint 6 millió belépést regisztráltak hazánkba Ukrajna felől, miközben közel 5,5 millió távozást is elkönyveltek Ukrajna irányába.¹⁰² A háború tartóssá válásával, a fegyveres harcoktól távolabb eső nyugati országrészben az élet normalizálódásával az ingázás és a menekültek egy részének rendszeres hazalátogatása (családjukhoz vagy egészségügyi ellátás céljából),¹⁰³ s a két (magyar és ukrán) útlevél használata, a többszöri határátlépések külön-külön számítása azonban értelmezhetetlenné teszi a ki- és belépési statisztikákat. Témánk szempontjából ezért irányadóbb a nemzetközi védelmet kérők száma, mely az UNHCR adatai szerint 2024. december

⁹⁷ Ami logikus velejárója a harmadik állampolgárok rövid távú magyarországi munkavállalásának, tükrözve annak cirkuláris jellegét.

⁹⁸ KSH 2024c.

⁹⁹ A hazatérők harmada ukrán állampolgár volt mindkét rekordévben.

¹⁰⁰ Az EU pedig aktiválta az átmeneti védelemről szóló irányelvet.

¹⁰¹ Jogtár 2022.

¹⁰² UNHCR 2024.

¹⁰³ IOM 2023.

közepén 48 200-at tett ki. A tartósan Magyarországon maradók számát nem tudjuk pontosan megállapítani, hiszen sokan eleve nem regisztrálták magukat a menekültügyi rendszerben, s közülük – sőt, a regisztráltak köréből is – sokan vélelmezhetően elhagyták azóta Magyarországot, és jellemzően valamely nyugat-európai országot vették célba.¹⁰⁴ Ugyanakkor szinte biztos, hogy a menedékes státuszt kérők egy része – többnyire nők, gyermekek és idősebbek – huzamosabb itt-tartózkodásra rendezkedik be. A regisztrált menedékesek szociális juttatásokra, egészségügyi ellátásra, a gyermekek oktatására is jogosultak, miközben az állam a számukra munkát – és több esetben lakhatást is – nyújtó munkáltatókat is támogatja. A magyarországi ukrán állampolgárok számát az is növeli, hogy azok közül, akik a háború kitörésekor – többnyire munkavállalási célból – itt-tartózkodtak, a későbbiekben jó néhányan már nem tértek vissza Ukrajnába.¹⁰⁵

Következtetések

A 2004-es uniós csatlakozást követően a Magyarországot érintő migrációs folyamatokban bekövetkezett változások egy része közvetlenül összefüggött a belépésünkkel, amire példa az uniós állampolgárok fokozatosan növekvő aránya a bevándorló külföldiek körében, illetve a magyarok 2007-től, majd 2010-től növekvő kivándorlása. Közvetett hatásként jelentkezett az uniós tagságunk révén megnőtt vonzerőnk a harmadik országbeli állampolgárok szemében, ami azonban a relatív gazdasági fejlettségünknek is betudható. Általánosságban kijelenthető, hogy a – teljes körűen sosem rekonstruálható, hiányos statisztikákkal, így jobb híján sokszor becslésekkel alátámasztott – be- és kivándorlási tendenciák mögött gyakran azonosítható valamilyen gazdasági jellegű magyarázat, leggyakrabban munkanélküliség vagy éppen gazdasági növekedés, illetve a már sokszor hivatkozott bér- és életszínvonalbeli különbségek. A mindenkori kormányok nem feltétlenül passzív elsen-

¹⁰⁴ A nyugat-európai országok érkezési és befogadási statisztikái is ezt tükrözik: az ottani számokból teljesen egyértelmű, hogy a Magyarországra menekülők túlnyomó többsége azonnal vagy néhány héten, hónapon belül távozott hazánkból.

¹⁰⁵ 2023 végén az ukrán állampolgárok közel 40 ezer érvényes munkavállalási engedéllyel rendelkeztek Magyarországon.

vedői a migrációs folyamatoknak, például nem teljesen eszköztelenek a kivándorlás fékezésében, illetve a külföldre költözötték visszacsábításában. Bár átfogó empirikus kutatási eredményekkel nem rendelkezünk, nehezen elképzelhető, hogy a 2010-es évek közepétől a nagy ütemű gazdasági növekedés vagy a nagyvonalú családtámogatások ne jelentettek volna mérlegelési szempontot a ki- vagy hazaköltözést fontolgatóknál. További példaként említhető a vendégmunkások ügye, melyben a kabinet proaktív, a gazdasági növekedést szem előtt tartó politikájával igyekezett enyhíteni a munkaerőhiányt bizonyos kulcságazatokban.

Az egymást követő Orbán-kormányoknak három teljesen különböző típusú válságban kellett helytállniuk, s mindháromnak érdemi hatása volt a ki- és bevándorlásra. Az első a 2015-ös migrációs válság, melynek kapcsán a magyar kríziskezelést súlyos emberi jogi, humanitárius és politikai bírálatok érték. A téma állandó konfliktusforrássá vált a kormány és az uniós intézmények között, belföldön mégis hozzájárult a kabinet népszerűségéhez és politikai sikeréhez. A Covid19 nem sok alternatívát hagyott a nemzeti kormányok számára, a mobilitási csatornák átmeneti szűkítése, a határok lezárása – a tragikus egészségügyi következmények miatt – szinte minden országban elkerülhetetlen volt. A kormányok mozgástere e tekintetben az újranyitás gyorsaságára és a válságtünetek enyhítésének mikéntjére korlátozódott. Az orosz agresszió nyomán kialakult ukrajnai menekültválság – Lengyelország mellett – Magyarországot is közvetlenül és jelentősen érintette s érinti. Ez a legutóbbi kihívás elsődlegesen humanitárius oldalról teremtett új helyzetet, ám a beérkezők magas száma ellenére hazánkban viszonylag kevesen éltek a nemzetközi jog biztosította menedékes ellátás lehetőségével.

Irodalom

Atoyan, Ruben – Christiansen, Lone – Dizioli, Allan – Ebeke, Christian – Ilahi, Nadeem – Ilyina, Anna – Mehrez, Gil – Qu, Haonan – Raei, Faezeh – Rhee, Alaina – Zakharova, Daria 2016: Emigration and Its Economic Impact on Eastern Europe. *IMF Staff Discussion Note*, July, SDN/16/07. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1607.pdf> (letöltve: 2024. 04. 15.)

- Blaskó, Zsuzsa – Gödri, Irén 2014: Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57. évf., 4. szám, 271–307. <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/2636/2488> (letöltve: 2024. 03. 30.)
- Bodnár, Katalin – Szabó, Lajos Tamás 2014: A kivándorlás hatása a hazai munkaerőpiacra. *MNB-tanulmányok*, 114. <https://www.mnb.hu/letoltes/a-kivandorlas-hatas-a-hazai-munkaeropiacra.pdf> (letöltve: 2024. 04. 12.)
- Erdélyi, Dóra 2024: A munkaerő-áramlás 20 éve Magyarországon és az EU-ban. *Oeconomus elemzések*, Oeconomus Gazdaságkutató Alapítvány. https://www.oeconomus.hu/wp-content/uploads/2024/01/2024_003_Oeconomus_Elemezes_A-munkaero-aramlas-20-eve-Magyarorszagon-es-az-EU-ban_web.pdf (letöltve: 2024. 04. 20.)
- Gallai, Sándor 2020: Migration trends and challenges in the Visegrad countries. *UNISCI Journal*, No. 54 (October), 149–176.
- Gödri, Irén 2009: Nemzetközi vándorlás. In Monostori, Judit – Óri, Péter – S. Molnár, Edit – Spéder, Zsolt (szerk.) *Demográfiai portré 2009 – Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 119–132. <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/article/view/275/213> (letöltve: 2024. 03. 21.)
- Gödri, Irén 2018: Nemzetközi vándorlás. In Monostori, Judit – Óri, Péter – Spéder, Zsolt (szerk.) *Demográfiai portré 2018*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 237–270. <https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/article/view/2741/2638> (letöltve: 2024. 03. 21.)
- Gödri, Irén – Soltész, Béla – Bodacz-Nagy, Boróka 2014: Immigration or emigration country? Migration trends and their socio-economic background in Hungary: A longer-term historical perspective. *Hungarian Demographic Research Institute, working paper* no. 19. <https://www.demografia.hu/en/publicationsonline/index.php/workingpapers/article/view/318/571> (letöltve: 2024. 03. 30.)
- Gödri, Irén – Tóth, Erzsébet 2010: Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után – Eltérések és hasonlóságok. *Demográfia*, 53. évf., 2–3. szám, 152–204. <https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/498/549> (letöltve: 2024. 03. 30.)
- Hárs, Ágnes 2020: Elvándorlás, visszavándorlás, bevándorlás. Jelenségek és munkaerőpiaci hatások. In Kolosi, Tamás – Szelényi, Iván – Tóth, István György (szerk.) *Társadalmi Riport 2020*. Budapest, Tárki, 115–145. https://www.tarki.hu/sites/default/files/2020-10/115_145_Hars_web.pdf (letöltve: 2024. 04. 10.)
- IOM 2023: *Crossing back to Ukraine: Surveys with Refugees on Destinations, Length of Stay & Assistance. International crisis response, 2022-2023 Hungary*. https://hungary.iom.int/sites/g/files/tmzbd1591/files/press_release/file/2023-07/hungary-crossing-to-ukraine-surveys-with-refugees-on-destinations-length-of-stay-and-assistance-april-june-2023.pdf (letöltve: 2024. 05. 01.)
- Ivanov, Detelin 2015: *Legislation on emergency relocation of asylum-seekers in the EU. Briefing, Members' Research Service*. European Parliament, October, 1–6. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/569018/EPRS_BRI\(2015\)569018_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/569018/EPRS_BRI(2015)569018_EN.pdf) (letöltve: 2024. 04. 23.)
- Kincses, Áron 2023: *Nemzetközi vándorlás*. Egyetemi tankönyv. KSH.
- Kovály, Katalin – Ferenc, Viktória 2022: Kékgalléros ukrán munkavállalók Magyarországon: egy empirikus kutatás eredményei. *Kisebbségi Szemle*, 7. évf., 4. szám, 47–77. <https://>

- bgazrt.hu/wp-content/uploads/2023/03/BOOK_KSZ_22-4_WEB_04.pdf (letöltve: 2024. 04. 15.)
- KSH 2008: *Statisztikai Tükör*. II. évfolyam, 177. szám (december 20.) <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nemzsvand.pdf> (letöltve: 2024. 03. 25.)
- Kui, László 2016: A tömeges méretű illegális migráció rendszeti kezelésének helyzete Magyarországon. *Magyar Rendészet*, 6, 43–55. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyarrend/article/download/2198/1467/7016> (letöltve: 2024. 04. 24.)
- Lynn Kádár, Katalin 2019: Hungary. In Mazurkiewicz, Anna (szerk.) *East Central European Migrations During the Cold War: A Handbook*. Berlin–Boston, De Gruyter Oldenbourg, 168–192.
- Mansoor, Ali – Quillin Bryce 2006 (eds.): *Migration and remittances – Eastern Europe and the Former Soviet Union*. The World Bank, Europe and Central Asia Region.
- Migrációkutató Intézet 2016: Közvéleménykutatás-sorozat a migráció társadalmi megítéléséről I. *Gyorselemzés*, 8. <https://migraciokutato.hu/2016/07/12/kozvelemenykutatasi-sorozat-a-migracio-tarsadalmi-megiteleserol-i/> (letöltve: 2024. 04. 25.)
- Neframi, Eleftheria 2011: *Division of competences between the European Union and its Member States concerning immigration*. Note, Policy Department C, Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Directorate-General for Internal Policies, European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/453178/IPOL-LIBE_NT\(2011\)453178_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/453178/IPOL-LIBE_NT(2011)453178_EN.pdf) (letöltve: 2024. 03. 16.)
- Pátkainé Bende, Anna 2022: A visegrádi országok válasza a demográfiai kihívásokra – fókuszban a családpolitika. *Polgári Szemle*, 18. évf., 1–3. szám, 235–249. https://real.mtak.hu/155034/1/PSZ_2022_1_17.pdf (letöltve: 2024. 04. 10.)
- Sandu, Georgiana 2022: Immigration policy. *Fact Sheets on the European Union*. European Parliament. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/152/immigration-policy> (letöltve: 2024. 03. 16.)
- Spéder, Zsolt – Bálint, Lajos – Horváth, Veronika – Kapitány, Balázs – Obádovics, Csilla 2023: Hazai népesedési folyamatok az elmúlt évtizedben. *Scientia et Securitas*, 3 (4), 308–322. <https://real.mtak.hu/168204/> (letöltve: 2024. 04. 02.)
- Századvég 2022: Európa Projekt, Migráció. <https://szazadveg.hu/cikkek/migracio-2022/> (letöltve: 2024. 04. 25.)
- Szép, Ferenc (2017): Helyzetkép a déli határszakaszon bekövetkezett tömeges migráció rendszeti kezeléséről. *Magyar Rendészet*, 5 39–49. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyarrend/article/view/1774/1073> (letöltve: 2024. 04. 24.)
- Törő, Csaba – Butler, Eamonn – Grüber, Károly 2014: Visegrád: The Evolving Pattern of Coordination and Partnership After EU Enlargement. *Europe-Asia Studies, Taylor & Francis Journals*, vol. 66(3), 364–393. <https://ideas.repec.org/a/taf/ceasxx/v66y2014i3p364-393.html> (letöltve: 2024. 04. 13.)
- Tóth, Pál Péter 2002: *Nemzetközi vándorlás – Magyarországon (1990–2000)*. Népesedési Kormánybizottság Migrációs Bizottsága 2002. programja. https://kisebbssegkutato.tk.hu/public/kettosallampolgarsag/tanulmányok/nemzetkozivandorlas_mo.pdf (letöltve: 2024. 04. 30.)
- Tóth, Pál Péter 2004: Egy évtized után (A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás 1990 és 2000 között). *Kisebbségkutatás*, 13. 2004, 598–627. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00024/pdf/06muhely01.pdf> (letöltve: 2024. 12. 15.)

- Tóth, Pál Péter 2016: Az európai menekültválság. *Szociálpolitikai Szemle*, II. évf., 1. szám, 54–64. <https://demografia.hu/hu/letoltes/publikaciok/Toth-Pal-Peter/Toth-Pal-Peter-Az-europai-menekultvalsag.pdf> (letöltve: 2024. 04. 01.)
- Varga, Júlia 2017: Out-migration and attrition of physicians and dentists before and after EU accession (2003 and 2011): the case of Hungary. *The European Journal of Health Economics*, Volume 18, 1079–1093. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10198-016-0854-6> (letöltve: 2024. 04. 17.)
- Varga, Júlia 2020: Az orvosok elvándorlása 2009–2017 között. *Munkaerőpiaci Tükör*. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, 147–150. https://real.mtak.hu/119645/1/mt_2019_147-150.pdf (letöltve: 2024. 04. 17.)
- Zöldi, László Zoltán – Ligeti, Anna Sára – Csányi, Zoltán – Urbán, Ferenc 2022: A magyarok vándorlása a koronavírus idején: Módszertani kísérlet a járvány migrációs hatásainak számszerűsítésére. *Demográfia*, 65. évf., 4. szám, 357–381. <https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/2863/2755> (letöltve: 2024. 05. 02.)

Internetes adatbázisok, statisztikák

- KSH 2023: Külföldi hallgatók száma országok szerint, felsőoktatási intézmények. KSH tájékoztatói adatbázis. <https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp> (letöltve: 2024. 05. 20.)
- KSH 2024a: A 15–64 éves népesség gazdasági aktivitása nemeként, havonta. KSH-adatbázis, 20.2.1.3. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0098.html (letöltve: 2024. 05. 20.)
- KSH 2024b: A bevándorló külföldi állampolgárok az állampolgárság országa szerint. KSH-adatbázis, 22.1.1.28. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0028.html (letöltve: 2024. 05. 20.)
- KSH 2024c: A kivándorló külföldi állampolgárok az állampolgárság országa szerint. 22.1.1.29. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0029.html (letöltve: 2024. 05. 20.)
- KSH 2024d: A kivándorló magyar állampolgárok célországok és nemek szerint. KSH-adatbázis, 22.1.1.31. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0031.html (letöltve: 2024. 05. 20.)
- KSH 2024e: A Magyarországon állampolgárságot kapott személyek az előző állampolgárság országa szerint. KSH-adatbázis, 22.1.1.33. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0033.html (letöltve: 2024. 05. 20.)
- KSH 2024f: A Magyarországon született visszavándorló magyar állampolgárok az előző tartózkodás országa és nemek szerint. KSH-adatbázis, 22.1.1.32. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0032.html (letöltve: 2024. 05. 20.)
- KSH 2024g: Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok, az állampolgárság országa és nem szerint, január 1. KSH-adatbázis, 22.1.1.23. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0023.html (letöltve: 2024. 05. 20.)
- KSH 2024h: Üres álláshelyek száma és aránya a munkáltató székhelyének elhelyezkedése szerint. KSH-adatbázis, 20.1.2.9. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0091.html (letöltve: 2024. 05. 20.)
- NFSZ 2018: A külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásának főbb sajátosságai 2018. évben. https://nfsz.munka.hu/nfsz/document/7/2/7/doc_url/Elemzes_a_kulfoldiek_magyarorszagi_munkavallalasarol_2018.pdf (letöltve: 2024. 04. 15.)

- NFSZ 2020: A külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásának főbb sajátosságai 2020. évben. https://nfsz.munka.hu/nfsz/document/1/6/4/8/doc_url/Elemzes_a_kulfoldiek_magyarorszag_i_munkavallalasarol_2020.pdf (letöltve: 2024. 04. 15.)
- NFSZ 2021: A külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásának főbb sajátosságai 2021. évben. https://nfsz.munka.hu/nfsz/document/2/4/0/5/doc_url/Elemzes_a_kulfoldiek_magyarorszag_i_munkavallalasarol_2021_evben.pdf (letöltve: 2024. 04. 15.)
- NFSZ 2022: A külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásának főbb sajátosságai a 2022. évben. https://nfsz.munka.hu/nfsz/document/3/1/4/1/doc_url/Elemzes_a_kulfoldiek_magyarorszag_i_munkavallalasarol_2022.pdf (letöltve: 2024. 04. 15.)
- NFSZ 2023: A külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásának főbb sajátosságai a 2023. évben. https://nfsz.munka.hu/nfsz/document/4/0/4/9/doc_url/Elemzes_a_kulfoldiek_magyarorszag_i_munkavallalasarol_2023_evben.pdf (letöltve: 2024. 04. 15.)
- OECD 2019: Family benefits public spending. OECD Data. <https://data.oecd.org/socialexp/family-benefits-public-spending.htm> (letöltve: 2024. 05. 20.)
- Tempus Közalapítvány 2023: Stipendium Hungaricum-hallgatók statisztikai száma az állampolgárság országa szerint, 2015–2023. <https://tk.hu/palyazatok/7619/statisztikak> (letöltve: 2024. 05. 10.)
- UNHCR 2024: Ukraine refugee situation. UNHCR. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (letöltve: 2024. 12. 15.)

Jogszabályok

- Jogtár 2007: 2007. évi II. törvény a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0700002.TV> (letöltve: 2024. 04. 25.)
- Jogtár 2022: 86/2022. (III. 7.) korm.rendelet az ideiglenes védelemre jogosultként elismert személyekkel kapcsolatos veszélyhelyzeti szabályokról, továbbá a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CVI. törvény szabályainak eltérő alkalmazásáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2200086.kor> (letöltve: 2024. 04. 25.)
- Jogtár 2023: 2023. évi XC. törvény a harmadik országbeli állampolgárok beutazására és tartózkodására vonatkozó általános szabályokról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2300090.tv> (letöltve: 2024. 04. 25.)

Egyéb források

- 24.hu 2016: *Ujhelyi: a magyar reformok működnek, a magyar fiatalok meg elmenekülnek.* <https://24.hu/fn/gazdasag/2016/06/08/ujhelyi-a-magyar-reformok-mukodnek-a-magyar-fiatalok-meg-elmanekulnek/> (letöltve: 2024. 04. 05.)
- About Hungary 2020: *The success of Hungary's family policy: 2020 has been our best year to date.* <https://abouthungary.hu/blog/the-success-of-hungarys-family-policy-2020-has-been-our-best-year-to-date> (letöltve: 2024. 04. 07.)

- Adó.hu 2024: *65 ezerben maximalizálják a kiadható munkavállalási engedélyek számát.* <https://ado.hu/munkaugyek/65-ezerben-maximalizaljak-a-kiadható-munkavállalasi-engedelyek-szamat/> (letöltve: 2024. 05. 03.)
- Európai Bizottság 2024: Member States' notifications of the temporary reintroduction of border control at internal borders pursuant to Article 25 and 28 et seq. of the Schengen Borders Code. https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/11934a69-6a45-4842-af94-18400fd274b7_en?filename=Full%20list%20of%20MS%20notifications_en_2.pdf (letöltve: 2024. 04. 04.)
- Index 2013: *Végleges a röghöz kötés.* https://index.hu/belfold/2013/04/12/vegleges_a_roghoz_kotes/ (letöltve: 2024. 04. 20.)
- Index 2016: *Nem hoz haza több fiatal a kormány.* https://index.hu/gazdasag/2016/06/13/nem_hoz_haza_tobb_fiatalt_a_kormany/ (letöltve: 2024. 04. 15.)
- Kormany.hu 2010: Foglalkoztatási Program. Új Széchenyi Terv, 6. fejezet. https://2010-2014.kormany.hu/download/0/24/10000/006_Foglalkoztatás.pdf (letöltve: 2024. 04. 02.)
- Lakmusz 2023: *Tényleg menekülnek az országból a magyarok, vagy Dobrev Klára „füllentett” a kivándorlási adatokról?* <https://www.lakmusz.hu/tenyleg-menekulnek-az-orszagbol-a-magyarok-vagy-dobrev-klara-fullentett-a-kivandorlasi-adatokrol/> (letöltve: 2024. 04. 10.)
- Momentum.hu 2017: *Menni vagy maradni? – Első rész.* https://momentum.hu/menni-vagy-maradni-elso-resz/page/3/?et_blog (letöltve: 2024. 04. 12.)
- Portfolio 2020: *Itt a lista: ennyit kereshetnek az orvosok 2021-ben, 2022-ben és 2023-ban.* <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20201128/itt-a-lista-ennyit-kereshetnek-az-orvosok-2021-ben-2022-ben-es-2023-ban-459438> (letöltve: 2024. 04. 17.)
- Telex 2023a: *A vendégmunkás-bűnözés az új cigánybűnözés.* <https://telex.hu/belfold/2023/09/25/mi-hazank-mozgalom-jobbik-vendegmunkas-bunozes-magyarorszag> (letöltve: 2024. 05. 01.)
- Telex 2023b: *Még életbe sem lépett, de máris visszavonja a kormány a saját vendégmunkástörvényét.* <https://telex.hu/gazdasag/2023/10/05/meg-eletbe-sem-lepett-de-maris-visszavonja-a-kormany-a-sajat-vendegmunkastorvenyet> (letöltve: 2024. 05. 01.)
- Világgazdaság (VG) 2023: *Rendkívüli: visszavonja a vendégmunkástörvényt a kormány – teljesen új szabályozás jön.* <https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2023/10/rendkivuli-visszavonja-a-vendegmunkas-torvenyt-a-kormany-teljesen-uj-szabalyozas-jon> (2024. 05. 01.)
- Visegrad Group 2016: Joint Statement of the Heads of Governments of the V4 Countries. <https://www.visegradgroup.eu/calendar/2016/joint-statement-of-the-160919> (letöltve: 2024. 04. 13.)

Megjelent a

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

2025/1. száma

NEGATÍV KAMPÁNY ÉS VIZUÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ

- *Juhász Vanessa*: Influenszer politikusok és politikai influenszer. A Megafon negatív kampányának argumentatív vizsgálata a közösségi médiában
- *Varga Dóra Eszter*: Férfi felségterületre lépve. Novák Katalin vizuális önreprezentációjának vizsgálata a Facebookon

EURÓPAI PARLAMENT

- *Brucker Balázs*: Az Európai Parlament Nemzeti Kisebbségügyi Közös Munkacsoportjának szerepe a kisebbségek érdekeinek védelmében (2004–2024)

VITA

- *Szabó Márton*: Magyar politikatudomány szükségessége és lehetősége

RECENZÍÓ

- *Kurucz Barnabás*: A magyar választáskutatás jövője.
(*Stefkovics Ádám*: *Hova tovább, magyar választáskutatás?*)

ORBÁN FERENC¹ – STEFKOVICS ÁDÁM²

Európai uniós attitűdök Magyarországon az EU-tagság húsz éve alatt

Attitudes towards the European Union in Hungary during 20 years of EU membership

Absztrakt

Magyarország immár húsz éve tagja az Európai Uniónak. Az időszak számos fordulatot hozott például a kormány és az uniós vezetés viszonyában, illetve annak megítélésében is, hogy összességében mennyit profitált Magyarország a csatlakozásból. Tanulmányunk azt vizsgálja, hogyan változott a magyar választók véleménye az elmúlt húsz évben az ország EU-s tagságával kapcsolatos kérdésekben. Elégedett-e a magyar társadalom két évtizedet követően az EU-csatlakozással? Van-e kézzelfogható csalódottság (euroszepticismus), amely megkérdőjelezné az integrációban való részvételt? Kérdéseink megválaszolására idősoros kérdőíves adatokat használunk több forrásból. Az általános attitűdök változását az Eurobarometer³ és a European Social Survey⁴ adataival mutatjuk be, míg a specifikusabb attitűdváltozásokat új kérdőíves adatok gyűjtésével és azok egy 2009-ben, a Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány keretében felvett kutatás eredményeinek összehasonlításával közelítjük. Eredményeink azt mutatják, hogy a magyar társadalom EU-ról alkotott képe meglehetősen pozitívnak tekinthető, és számos ponton javulást találunk 2009-hez képest. A magyar társadalom véleménye jelentős százalékban javult az európai uniós tagság előnyeit és hasznosságát érintő kérdésekben. Az is világos, hogy Magyarországon nincs semmilyen realitása annak, hogy a választópolgárok az EU-ból való kilépésre voksolnának egy népszavazáson. Hozzáteesszük, a pozitív eredmények nem azt jelentik, hogy a magyar társadalomnak ne lennének kritikai meglátásai az Európai Unió vezetésével, a szervezet korrupció vagy gazdaságfejlesztés terén végzett munkájával kapcsolatban.

Kulcsszavak: Európai Unió, integráció, attitűdök, európai parlamenti választás

¹ Junior kutató, Századvég.

² Kutatóintézeti igazgató, Századvég.

³ Az Eurobarometer az Európai Bizottság által 1973-ban indított rendszeres közvélemény-kutatás, amely a tagállamok lakosainak véleményét méri különféle politikai, gazdasági és társadalmi kérdésekben.

⁴ A European Social Survey (ESS) egy független, kétévente lebonyolított nemzetközi kutatás, amely 2002 óta vizsgálja az európai országok lakosainak attitűdjeit, értékeit és viselkedésmintáit.

Abstract

Hungary has been a member of the European Union for 20 years. The past 20 years have brought about twists and turns, for example in the government's relationship with the EU leadership and in the overall perception of how much Hungary has benefited from its membership. Our study presents how Hungarian voters' views on EU membership have changed over the past 20 years. Is Hungarian society satisfied with EU accession after two decades? Is there tangible disappointment (euroscepticism) that would call into question the integration process? To answer our questions, we used time-series survey data from several sources. Changes in general attitudes were reconstructed from Eurobarometer and European Social Survey data, while more specific changes in attitudes were identified from the comparison of new questionnaire data with the results of a survey conducted in 2009 by the Hungarian Centre for Democracy Research (DKMKA). Our results show that the Hungarian society's perception of the EU can be considered quite positive, and we have found an improvement of several percentage points compared to 2009. A significant proportion of the Hungarian society has improved their opinion on the benefits and usefulness of EU membership. It is also clear from our results that there is no ground for claims in Hungary that voters would vote to leave the EU in a referendum. However, those positive results do not mean that the Hungarian society did not have critical views about the leadership of the European Union, its work on anti-corruption, or economic development.

Keywords: European Union, integration, attitudes, European Parliament elections

Bevezetés

A 2024-es esztendő nem csupán amiatt izgalmas Magyarország és az Európai Unió viszonyában, mert június 9-én (az önkormányzati választásokkal egyetemben) európai parlamenti választásokra került sor, hanem immáron a huszadik évét ünnepelehetjük annak, hogy hazánk 2004. május 1-jén tagja lett az európai integrációnak. A csatlakozást egy hosszadalmas tárgyalási folyamat, valamint egy sikeres népszavazás előzte meg, mely során ugyan alacsonynak mondható részvétel mellett, de elsöprő többséggel támogatták az urnákhoz járulók Magyarország belépését. Két évtized alatt Magyarország és az EU egyaránt megélt politikai és gazdasági válságot, de kedvező konjunktúrájú időszakokat is. Magyarországon a 2010-es jobboldali fordulat után az Orbán-kormányok rendre kritikus hangnemet ütöttek meg az unióval szemben, mely idővel megjelent a választási kampányok főbb retorikai üzeneteként. Emellett az Európai Bizottság vezetése, de az Európai Parlament is konfliktusokat vállalt a magyar kormánnyal, ami a tanulmá-

nyunk írásakor is folyamatban lévő jogállamisági eljárásban, illetve a kohéziós források részleges blokkolásában is visszatükröződik.

Kérdés azonban, hogyan változott az EU megítélése a magyar társadalomban az elmúlt húsz évben? Milyen tényezők befolyásolták az EU-val kapcsolatos percepciókat akkor, és melyek most? Létezik-e a társadalomban számottevő euroszepticizmus, és ha igen akkor milyen formában? Jelen tanulmányunk megvizsgálja az EU-val kapcsolatos attitűdöket a csatlakozást megelőző időszaktól kezdve napjainkig, összefoglalva a témában megjelent releváns szakirodalmakat, és az integrációs attitűdök elméleti kereteit. Ezt követően új kérdőíves adatok elemzésével járulunk hozzá annak jobb megértéséhez, hogy mi változott és mi nem a húszéves EU-tagság során.

Magyarország EU-s csatlakozása

Magyarország európai integrációs folyamatának kezdete egybeesett a rendszerváltás időszakával. Az első intézményes lépés a közeledés felé az Európai Közösség (EK) és Magyarország közötti kereskedelmi és gazdasági együttműködési megállapodás aláírása volt, amelyre 1988. szeptember 26-án került sor. A csatlakozási folyamat előzményeinek következő fejezete az 1989-es PHARE-program volt, melyet még az EU elődje, az Európai Gazdasági Közösség indított Magyarország és Lengyelország gazdasági megsegítésére, majd ezt követte az 1991-es társulási megállapodás megkötése a két országgal, továbbá Csehszlovákiával kiegészülve. Magyarország 1994. május 1-jén nyújtotta be a hivatalos csatlakozási kérelmét az EU-ba, négy évvel később pedig megindultak a csatlakozási tárgyalások, melyek 2002-ben fejeződtek be sikerrel. 2003. április 12-én ügydöntő népszavazásra került sor a csatlakozás támogatásáról, melyet a hivatalban lévő Medgyessy-kormány és az összes parlamenti párt egyhangúlag támogatott, illetve kampányolt az igen szavazat mellett. A népszavazáson az urnákhoz járulók közel 84 százaléka igennel voksolt hazánk csatlakozására, ezzel elhárult minden akadály a belépés előtt, és 2004. május 1-jén kilenc másik országgal egyetemben Magyarország az Európai Unió tagja lett. Az újonnan belépő országok többségében alacsony volt a részvételi arány, ám Magyarországon a 45,62 százalékos részvétel kirívóan alacsonynak tekinthető.

A választói passzivitás jelenségére Teperics és Rózsa⁵ három lehetséges magyarázatot adott. Az első szerint a kelet-közép-európai régió országainak történelmi sérelmei voltak önállóságuk több évtizedes, egyes esetekben több évszázados elvesztése és a kommunista blokkhoz való tartozás miatt, így a szuverenitás részleges feladása miatt jelentkezhetett némi szkepszis a még nem begyógyult sebek miatt. Másodszor, az Európai Unióhoz való tartozás régiós szinten is egy szükségesnek vélt lépés volt, a legtöbb országban (így Magyarországon is) széles körű politikai konszenzus alakult ki a belépés támogatását illetően, és a közvélemény emiatt úgy gondolhatta, hogy a népszavazás kimenetele borítékolható. Harmadrészt a csatlakozási folyamat időpontja meglehetősen hosszadalmas volt (Lengyelország és Magyarország esetében 121 hónap, a csatlakozási kérelem 1994-es benyújtásától számítva), így a tényleges belépés dátumát övező bizonytalanság egyfajta érdektelenséget is eredményezhetett a választók körében.

Elméleti megközelítések az unió támogatásának faktorairól

Milyen egyéni vagy kollektív tényezők képesek befolyásolni az integráció támogatását és az EU-val kapcsolatos attitűdöket? A szakirodalom számos elméletet vázolt fel és tesztelt empirikusan. Az egyik szerint a magas szintű kognitív mobilizáció lehetővé teszi, hogy a polgárok azonosuljanak egy nemzetek felett álló politikai intézményrendszerrel.⁶ Ronald Inglehart szerint az integrációról szóló információk magas absztrakciós szinten vannak, melyek megértéséhez jó kognitív képességekre van szükség, továbbá emellett érvel, hogy a bővülő ismeretekkel rendelkező egyének kevésbé érzik fenyegetőnek az európai integrációt.⁷ Janssen empirikusan tesztelte az elméletet Eurobarometer-adatokból kiindulva,⁸ és bár megállapította, hogy az integrációs folyamatot a lakosság nagy része támogatja, eredményei szerint a közvélemény insta-

⁵ Teperics–Rózsa 2004.

⁶ Gabel 1998.

⁷ Inglehart 1970.

⁸ 1973 és 1988 között, Franciaország, Olaszország, Nagy-Britannia és Nyugat-Németország adatait vizsgálva.

bil, és homályos ismeretségi érzéseken alapul.⁹ Hasonló megállapításra jutottak Marquart és munkatársai is, akik empirikus munkájuk során holland közvélemény-kutatási adatokat tesztelve állapították meg, hogy az EU-ról való ismeretek nem feltétlenül jelentenek pozitív véleményeket is.¹⁰ Stoeckel szerint ugyanis a hírfogyasztás növeli az esélyét annak, hogy az emberek ambivalens véleményekkel rendelkezzenek az EU-ról, míg az alacsonyabb tájékozottsági szint csak közömbösséget eredményezhet. Meglátása szerint az ambivalens véleményekhez hozzájárul az is, ha a politikai elit és a politikai pártok megosztottak az európai integrációt illetően, míg ahol a konszenzusosság dominál, az részben összefügghet az EU-val való közömbösséggel.¹¹ Anduiza és munkatársai pedig arra mutatnak rá, hogy a erősebb kognitív tudattal rendelkező, tájékozottabb emberek kevésbé elfogultak a pártjuk álláspontjával szemben.¹²

Egy másik megközelítés szerint ok-okozati összefüggés van a helyi kormány, valamint az Európai Unió megítélése között.¹³ Ez az *extrapoláció* jelensége, melyet Hartelveld és társai azzal magyaráznak, hogy az EU egy nemzetek feletti entitás, amelyről a polgárok elsősorban a tagállami politikai színtereken keresztül kapnak információkat, ezáltal legitimitása közvetve, a tagállamok legitimitásán keresztül eredeztethető.¹⁴ A helyi kormányok megítéléséhez nagyban hozzájárulhat az ország gazdasági teljesítőképessége is. Ebből kiindulva könnyen lehet, hogy a tagállamok aktuális gazdasági állapota is meghatározója az integrációval kapcsolatos attitűdöknek. Nem mellesleg az Európai Unió célja és tartalma elsősorban gazdasági jellegű, ezáltal a megítélése is támaszkodhat gazdasági megfontolásokra.¹⁵ A 2008-as gazdasági világválság és az eurózóna válsága jelentősen megtépázta a közvéleményt, az EU népszerűsége erősen visszaesett a gazdasági nehézségek és a növekvő munkanélküliség hatására, vagyis a gazdasági helyzet jelentős

⁹ Janssen 1991.

¹⁰ Marquart et al. 2019.

¹¹ Stoeckel 2013.

¹² Anduiza et al. 2013.

¹³ Stefkovics 2021.

¹⁴ Hartevelde et al. 2013.

¹⁵ Gabel–Whitten 1997.

befolyást képes gyakorolni az EU-val kapcsolatos közvélekedésre.¹⁶ Ezt jól szemlélteti az EU-tagságot hasznosnak tartók arányának változása 2009 és 2019 között. Míg 2009-ben, a világválság kellős közepén az EU-átlag 67 százaléka tartotta hasznosnak az uniót, addig 2019-ben, a koronavírus-járvány és azt követő gazdasági válság előtti évben ez 78,8 százalékra emelkedett, és tagállami szinten csak olyan országokban csökkent a hasznosnak tartók aránya, akiket jobban érintett a 2008-as világválság (például Olaszországban és Görögországban).¹⁷ Armingeon és Ceka szerint ugyanakkor az EU népszerűségének növekedése független annak cselekvőképességétől, mivel a tagállamok kormányai teljesítményének értékelése erősen kihat az unióval kapcsolatos attitűdökre is. Empirikus kutatásukban azt találták, hogy az uniós politikák hatása meglehetősen kicsi, és az EU népszerűségvesztése sokkal inkább a nemzeti kormányok gazdaságpolitikájának köszönhető, semmint a szupranacionális szervezeteknek.¹⁸

Gaber és Palmer az utilitarista megközelítés mellett érvelt 1995-ös tanulmányában. Meglátásuk szerint az unió polgárai eltérő gazdasági-társadalmi helyzetben élnek, ennél fogva különböző költségeit és hasznait tapasztalhatják az integrációs politikának, így szükségszerűen haszonelvű alapon alakítják ki álláspontjukat az EU-ról.¹⁹ A kutatók azt is vizsgálták, mekkora hatása van az uniós piac liberalizációjának, a tőke és áruk szabad mozgásának az integráció támogatására. Szerintük a munkaerőpiac liberalizációja a jobb humán tőkével rendelkezőket érintette kedvezőbben (a magasabb végzettségűeket és jövedelmi státuszúakat), mert ők nagyobb eséllyel használják ki a megváltozott piaci körülmények előnyeit. Érvelésüket még kiegészítették a lakóhely faktorával is olyan szempontból, hogy a javak és személyek szabad mozgása is eltérő lehetőségeket teremt az unión belül, és a tagállamok határainak közvetlen közelségében élők jobban profitálhatnak az integráció adta lehetőségekből.²⁰ Arra a következtetésre jutottak, hogy az integráció támogatása az integrációs politika által biztosított gaz-

¹⁶ Foster–Frieden 2017.

¹⁷ Kolosi–Hudácskó 2020.

¹⁸ Armingeon–Ceka 2014.

¹⁹ Gabel–Palmer 1995; Stefkovics 2021.

²⁰ Gabel–Palmer 1995.

dasági és politikai előnyökkel tartható fenn. Ezzel szemben Gabel és Whitten eredményei arra engedtek következtetni, hogy az emberek saját szubjektív gazdasági képe a meghatározó tényező, vagyis összefüggésben Armingeon és Ceka megállapításával az EU gazdaságpolitikai intézkedései önmagukban kevésnek bizonyulnak a támogatottság javulásához.²¹

A magyar közvéleményt befolyásoló tényezők

Hogyan változott a magyar lakosság véleménye az Európai Unióról, és milyen befolyásoló tényezők alakítják a közvéleményt? Van-e összefüggés a nemzetközi példák és elméleti megközelítések között? Az alábbi fejezetben összefoglaljuk a magyarországi közvélemény-kutatási adatokat és empirikus elemzéseket, melyek az unióról alkotott véleményeket, elképzeléseket vizsgálták már a 2004-es csatlakozásunk előtt. Már a rendszerváltás időszaka után is jelentős többségben voltak Magyarországon a csatlakozást támogatók. A TÁRKI és a Medián (közvélemény-)kutatóintézetek adatai szerint a csatlakozást támogatók aránya átlagosan 80-85 százalékos volt 1996 és 2003 között azok körében, akik biztosan részt vettek volna az uniós tagsárról szóló népszavazáson, jóllehet a 2003-as népszavazáshoz közeledve valamelyest csökkent a támogatók aránya.²²

Némileg eltérő képet mutat az EU-tagság hasznosságának és az integráció céljainak értékelése. Az Eurobarometer 1990 és 98 között számos, csatlakozásra váró posztszocialista országban végzett felmérést arról, hogy milyen benyomásuk van az állampolgároknak az EU tevékenységéről. A magyar adatok alapján a vizsgált időszakban átlagosan a lakosság egyharmadának volt pozitív benyomása az EU-ról.²³ 2001-től már sztetenderd Eurobarometer-kérdéseket tettek fel a magyar lakosságnak, méghozzá utilitarista, az uniós csatlakozás hasznosságának értékelése szempontjából. E kérdés szerint a 2000-es években Magyaror-

²¹ Gabel–Whitten 1997.

²² Karácsony 2004.

²³ Lengyel–Göncz 2010a.

szágon az EU-tagságot az ország számára előnyösnek gondolók 2002 végén, közvetlenül a csatlakozásról szóló népszavazás előtt voltak a legtöbben, a válaszadók 76 százaléka gondolta úgy, hogy az ország számára hasznos lesz az integrációban való részvétel, messze az EU-átlag felett.²⁴ De mi volt a lakosság várakozása? Kik várták bizonytalansággal az Európai Unióhoz való tartozást? Lengyel és Blaskó 2002-es tanulmányában empirikus kutatásban tárta fel, hogy milyen társadalmi tényezők befolyásolták a lakosság hozzáállását az EU felé. Adataik szerint az eltérő gazdasági adottságokkal rendelkezők körében nincs érdemi eltérés azok között, akik előnyösnek vagy hátrányosnak tartanak a csatlakozást, ugyanakkor a magasabb végzettségű emberek nagyobb arányban gondolták úgy, hogy az integráció csökkenteni fogja a bizonytalanságot. Regressziós elemzésük szerint ugyanakkor a gazdasági tényezők erősebb hatást gyakorolnak az integrációs várakozásokra, mint a kulturális adottságok.²⁵

Az utilitarista megfontolást Karácsony csak részben találta befolyásoló tényezőnek, úgy gondolta, hogy a politikai attitűdök egyforma arányban magyarázzák a csatlakozás támogatását. Ezt az érvelést arra alapozta, hogy a választók tájékozottsága az EU-ról csupán közvetett információkon alapulhatott. Mivel a választók nem is tudhatták igazán, hogy a csatlakozás pontosan mivel is jár a gyakorlatban, ezért az EU-ról alkotott vélemény politikai álláspont kérdése, nem valós mérlegelés.²⁶ Regressziós elemzésében a Medián 2003-as adataira vonatkozóan a leg-erősebb magyarázó változónak az EU-hoz való csatlakozás támogatására a bal-jobb önbesorolás bizonyult, ami azzal magyarázható, hogy ekkorra a politikai pártok között ideológiai vita alakult ki a csatlakozásról alkotott felfogásokban.²⁷

A belépés óta eltelt húsz évben több tanulmány vizsgálta idősoros összehasonlításban a hazai közvélemény alakulását az unióval kapcsolatosan nemzetközi összehasonlítással egyetemben is. A Policy Solutions 2010-es és 2015-ös Eurobarometer-adatokat hasonlított össze a V4-or-

²⁴ Uo.

²⁵ Lengyel–Blaskó 2002.

²⁶ Karácsony 2004.

²⁷ Uo.

szágok, valamint az EU 27, majd 28 tagállama között.^{28, 29} 2010 egy fontos mérföldkő volt a rendszerváltás utáni Magyarország politikai életében. Az addig nyolc éven keresztül kormányzó MSZP–SZDSZ-kormányt³⁰ a 2010-es országgyűlési választásokon a Fidesz–KDNP párt-szövetség kétharmados győzelemmel váltotta, a második Orbán-kormány pedig alapvető közjogi változásokat léptetett életbe. Ez pedig magával hozta az Európai Unióval való az első konfrontációkat is, idővel pedig az EU-kritikus, szuverenista attitűd a kormánykommunikáció visszatérő elemévé vált, beleértve a választási kampányokat is. A Policy Solutions adatgyűjtése nyomán 2010 és 2015 között³¹ az Európai Unióról alkotott kép Magyarországon némi romlás ellenére stabilan pozitív maradt, az EU-átlag felett. 2010-ben a társadalom 45 százaléka rendelkezett kedvező véleménnyel az EU-ról, 2015-re ez az arány 42 százalékra csökkent. V4-összehasonlításban csak Lengyelországban volt kedvezőbb az EU általános megítélése.³² A szervezet működéséről, irányvonaláról alkotott kép ebben az időszakban kedvezőtlennek bizonyult, ugyanakkor a magyarok az EU-átlagnál némileg kevésbé látták negatívan az EU-t ebből a perspektívából. 2015-ben a magyarok 38 százaléka szerint mentek rossz irányba a dolgok az Európai Unióban, míg az EU-átlag 43 százalék volt. A jövőt illető várakozás terén a magyar társadalom inkább volt optimista, és a 2010-es 52 százalékról öt év alatt csak minimálisan csökkent ez az arány 50 százalékra; ez egybevégt az uniós átlag csökkenésével is (itt az optimisták aránya 57 százalékról 53-ra csökkent).³³

Kolosi és Hudácskó a magyar közvélemény utilitarista hozzáállását elemezték 2020-ban. Szintén kettő, egy 2009-es és 2019-es Eurobarometer-felmérést hasonlítottak össze, mely alapján 2009-ben az EU-tagság hasznosságában Magyarország a második legrosszabb helyet foglalta el a tagállamok közül, mindössze a teljes népesség 38,6 százaléka tartotta hasznosnak az integrációban való részvételt, ennél kevesebben

28 2013-ban Horvátország csatlakozásával az Európai Unió taglétszáma 28-ra bővült.

29 Bíró-Nagy et al. 2016.

30 Mely kormánykoalíciót az SZDSZ 2008 áprilisában felmondott, így az MSZP parlamenti kisebbséggel fejezte be a kormányzást.

31 Standard Eurobarometer 73 és 84.

32 Bíró-Nagy et al. 2016.

33 Uo.

csak Lettorszáiban gondolták így az adatfelvétel idején. Ehhez hozzájárulhatott a hazai belpolitikai közvélemény hatása is, hiszen Armiengeon és Ceka érveléséből kiindulva a kormányok gazdaságpolitikai értékelése visszatükröződik az EU-val kapcsolatos attitűdökben is.³⁴ Márpedig ekkor az MSZP-kormány népszerűsége mélyponton volt, a 2006 őszi belpolitikai válság és zavargások, továbbá a kudarcos szocialista gazdaságpolitika miatt a hazai közvélemény ekkorra végérvényesen elfordult a kormánytól. Ehhez képest 2019-re teljesen átalakult az EU hasznosságának megítélése, ekkorra a megkérdezettek 88,9 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a tagság hasznos az ország számára, ami példátlanul kiemelkedő, 50,3 százalékos változás tíz év alatt.³⁵

Mint már korábban is említésre került, a 2010 óta hatalmon lévő Fidesz–KDNP-kormány élesen EU-kritikus hangokat üt meg,³⁶ ugyanakkor az integrációban való részvételt igazán sohasem kérdőjelezte meg, és mint látható, a hazai közvéleményben komoly fordulat ment végbe az EU értékelésében, amelyre hatással lehet a nemzeti kormány értékelésének proxyja.³⁷ 2019-ben ugyanis a kormánypártok népszerűsége igen magasan állt, emellett mind a hazai, mind az európai gazdaság jó konjunktúrájának örvendhetett. Az unió általános megítélése is kedvezőbb alakult: ekkor a magyarok 51,9 százalékanak volt pozitív róla az összképe, meghaladva ezúttal is az unión belüli átlagot (47,4 százalék).³⁸ Kolosi és Hudácskó a 2019-es adatokon elvégzett elemzésükben azt találták, hogy a szociodemográfiai tényezők nem befolyásolják számottevően az integrációról alkotott véleményeket, ezért az intézményi bizalom felől közelítették meg a kérdést. Lineáris regressziós modelljük szerint az Európai Unióba vetett bizalom mértékét az uniós és a magyar demokráciával, illetve a hazai gazdasági helyzettel való elégedettség (megerősítve ezzel Gabel és Whitten megállapításait), valamint az EU intézményrendszerének és működési folyamatának átláthatósága, érthetősége egyaránt képes befolyásolni. Ha valaki úgy

³⁴ Armingeon–Ceka 2014.

³⁵ Kolosi–Hudácskó 2020. Csupán néhány tagállamban mutatható ki negatív irányú változás, ugyanakkor jelzésértékű, hogy a legnagyobb visszaesés Olaszországban és Görögországban, az eurózóna válságának talán legjobban kitett tagállamokban történt.

³⁶ Metz 2017.

³⁷ Armingeon–Ceka 2014; Stefkovics 2021.

³⁸ Standard Eurobarometer 91.5

érzi, hogy nem érti az integrációban zajló folyamatokat, az kevésbé bízik az EU-ban.³⁹

A szervezetben zajló közpolitikai folyamatokról való tájékozottságról Bíró-Nagy és Szászi végzett empirikus kutatást. Tanulmányukban feltérképezték a magyar társadalom tudásszintjét arról, hogy az EU milyen szakpolitikákban mekkora befolyással rendelkezik a magyarországi folyamatokra. Összhangban Stoeckel, illetve Anduiza és munkatársai kutatásaival azt feltételezték, hogy akik kevesebb tudással rendelkeznek az unió szakpolitikai befolyásáról, azok a politikai pártok véleményéhez fogják igazítani ezen attitűdöket.⁴⁰ A magyar kontextusba ezt úgy helyezték, hogy a jobboldaliság és a kormánypártiság nagyobb eséllyel jelenthet szuverenistább, elutasítóbb attitűdöt az EU befolyásolási gyakorlatáról, összhangban a magyar kormány retorikájával.⁴¹ Eredményeik szerint minden társadalmi rétegben alacsonynak tekinthető azok aránya, akik megfelelő tudással rendelkeznének arról, hogy az EU-nak mely területeken van befolyása a hazai szakpolitikai folyamatokra. Azonban a pártpreferenciák terén már mutatkoznak eltérések. A kormánypárti szavazók az ellenzékieknél átlagosan jobban meg tudták állapítani az egyes szakterületekről, hogy azok tagállami vagy uniós irányítás alatt állnak, ugyanis gyengébbnek ítélték meg a tagállami szuverenitás kiterjedtségét, mint az ellenzéki szavazók.⁴² Emellett fontos megállapításuk, hogy a nemzeti szuverenitás politikájának komoly társadalmi bázisa van a szakpolitikák területén, ugyanis egyik vizsgált szakpolitika esetén sem éri el a 10 százalékot azon válaszadók aránya, akik kizárólagos EU-hatáskört szeretnének. Az EU-s tagság támogatottsága tehát változatlanul kiemelkedően magas, az integráció mélyítését azonban hajlamos elutasítani a magyar társadalom.⁴³

³⁹ Kolosi–Hudácskó 2020.

⁴⁰ Stoeckel 2013.

⁴¹ Bíró-Nagy–Szászi 2022.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

Adat és módszertan

Empirikus elemzésünkhöz két közvélemény-kutatás azonos kérdéseinek idősoros összehasonlítását végeztük el. Az első adatbázis a Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány (DKMKA) keretében végzett Magyar Választáskutatási Program 2009 áprilisa és júliusa között felvett nagymintás (n = 2978) reprezentatív felmérésén alapszik, és személyes lekérdezéssel készült. A második adatbázis a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány által végzett kutatásából származik. A kutatás 2024 februárjában zajlott telefonos (CATI) módszerrel, ezer fő megkérdezésével. A minta nem, kor, iskolai végzettség, településtípus és régió szerint tükrözi a magyarországi felnőtt lakosság összetételét. A mintavételi hibákat iteratív súlyozással javítottuk a KSH 2016-os mikrocenzusának demográfiai adatai alapján.

A két adatbázis összehasonlítható elemei az alábbi kérdésekből álltak. Először ötfokú skálán felmérték, milyen mértékben kötődnek a válaszadók négy földrajzi régióhoz – saját településükhöz vagy kerületükhöz, megyéjükhez vagy Budapesthez, Magyarországhoz, valamint Európához. Ezt két olyan kérdés követte, hogy érzékelték-e Magyarország uniós csatlakozása óta a tagságnak valamilyen előnyét, vagy pedig hátrányát. Két kérdés vonatkozott arra, hogy az emberek mennyire büszkék a magyarságukra és az uniós állampolgárságra. Ezután egy nagyobb, összesen hét kérdésből álló blokk következett, mely az uniós tagság hasznosságát térképezte fel. Ebben olyan elemek találhatóak, mint az ország gazdasági felzárkózása, függetlenségének csorbulása, az euró bevezetésének kockázata, az EU-tagság hiányának gazdasági következményei, illetve az uniós támogatások megfelelő hasznosulása. A kérdőív továbbá feltérképezte, hogy a válaszadók mennyire tartják fontosnak azt, hogy kik lesznek az Európai Parlament képviselői, és mennyire fontos az európai parlamenti, valamint az országgyűlési választás általában. Legvégül pedig az uniós integráció mélységéről alkotott percepciókat egy 11 fokú skálán mérték fel aszerint, hogy a két szélsőértéket egyrészt az integráció további mélyítése melletti, másrészt az az álláspont jelentette, hogy az EU már így is túlságosan egységesített.

A fenti elemzés kiegészítéseként a nemzetközi kutatásokból is merítettünk. Az Eurobarometer az Európai Bizottság és más uniós intéz-

mények megbízásából készít rendszeres felmérést immáron 1973 óta az EGK, majd később az EU tagállamainak lakossága körében általános és aktuális témák széles skálájában. Magyarországon az Eurobarometer 2004 óta monitorozza rendszeresen a közvéleményt. Kutatásunkban az Eurobarometer standardizált kérdésére fókuszáltunk, amely az EU-ról alkotott általános képet méri (pozitív, semleges, negatív). A European Social Survey két évente végez felmérést Magyarországot is érintve a vizsgált országok attitűdjeiről, gondolkodásáról és viselkedési mintáiról. Sztenderd kérdésként részét képezték a felmérésnek az integráció mélységéről alkotott vélemények is, vagyis az integráció mélyítésére való igény, míg ezzel szemben a szuverenista attitűd 11 fokú skálán való elhelyezése, így elemzésünkbe az ott kapott idősoros adatok is bekerültek. A Századvég Alapítvány pedig immáron nyolc éve készít nemzetközi közvélemény-kutatást Európa Projekt néven az Európai Unió tagállamainak körében és az unió határain túl is. Az Európa Projekt egyik rendszeresen feltett kérdése, hogy egy uniós tagságról szóló népszavazáson az állampolgárok a maradás vagy a kilépés mellett döntenének-e. Az onnan származó idősoros adatok is alkalmasak a magyar lakosság attitűdjének bemutatására az Európai Unióhoz való tartozásról.

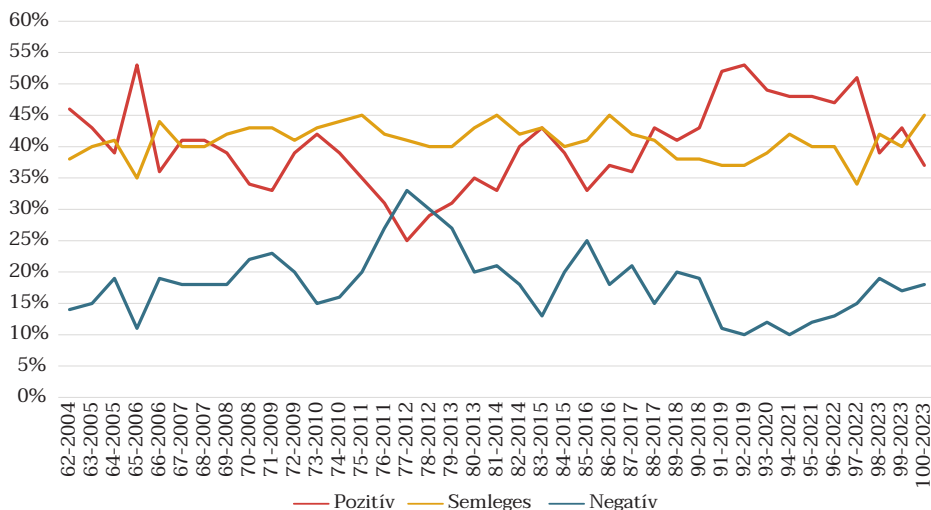
Eredmények

Általános változások

Az Eurobarometer-adatokat a 2004-es 62. hullámtól gyűjtöttük ki egészen a jelen tanulmányunk írásáig az utolsó, 100. hullámmal bezárólag. Az unióról alkotott általános (pozitív, semleges vagy negatív) képet⁴⁴ ötosztatú skálán kérdezték az emberektől, az elemzés átláthatóságának érdekében ezt háromosztatúra kódoltuk át, melynek eredményei az 1. ábrán láthatóak. Ez alapján megállapítható, hogy húszéves tagságunk szinte teljes ideje alatt többségben voltak azok, akik pozitívan tekintettek az Európai Unióra, mint akik negatívan látták azt. Az adatsorok

⁴⁴ „In general, does the European Union conjure up for you a very positive, fairly positive, neutral, fairly negative or very negative image?”

1. ábra: Az Eurobarometer-felmérések idősoros alakulása az Európai Unióról alkotott általános képről Magyarországon a 2004-es csatlakozás óta

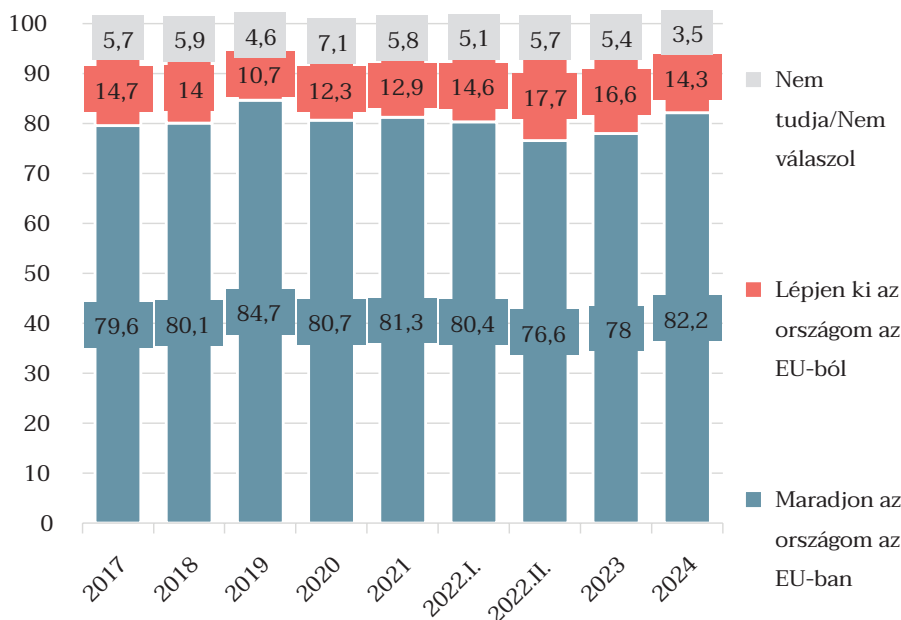

Forrás: Standard Eurobarometer adatok alapján saját szerkesztés

elemzése szerint már a kezdeti, 2004-es méréskor is jelentős (közel 50 százalékos) volt az Európai Uniót pozitívan értékelők aránya. Ez az érték 2006-ban váratlanul 53 százalékos rekordszintre emelkedett, majd gyorsan csökkenni kezdett. Trendszerű csökkenések voltak tapasztalhatóak előbb a gazdasági világválság kezdetén, majd 2010 és 2012 között. 2012-ben mérték a legalacsonyabb pozitív értéket, a megkérdezettek mindössze negyede (25 százaléka) nyilatkozott úgy, hogy kedvezően tekint az EU-ra, emellett az év mindkét hullámában többségben voltak azok, akik negatívan látták az uniót, a legnagyobb értékben 33 százalékban. Emögött két ok is meghúzódhat. Egyrészt, ha elfogadjuk Armingeont és Ceka érvelését a gazdasági hatások és az EU-népszerűség összefüggéséről, akkor vélelmezni lehet, hogy a romló tendencia mögötti ok a 2008-as világválság és a szocialista kormányok gazdaságpolitikája kedvezőtlen hatásainak a kifutása.⁴⁵ Másfelől pedig a hatást (fel)erősítheti az Orbán-kormányok és az Európai Bizottság közötti első nagyobb konfliktust követően 2012-ben kicsúcsosodott

⁴⁵ Armingeon–Ceka 2014.

2. ábra: „Hogyan szavazna egy, az Ön országának EU-tagságáról szóló népszavazáson?”

Forrás: Századvég Európa Projekt

eseménysor is, melynek egyik látványos eleme volt az első ízben megrendezett kormánypárti szimpátiatüntetés, a Békemenet, annak vezérmondatával, hogy „Nem leszünk gyarmat!” Ezt követően egy felfelé ívelő tendencia kezdődött, amely a 2015-ös migrációs válság idején némileg megtorpant, a pozitív vélemények aránya csökkent. Azonban egyébként kedvező hazai és uniós gazdasági időszak során, 2019-re az EU-t pozitívan értékelők aránya ismét elérte a 2006-ban tapasztalt 53 százalékos szintet. Ezzel szemben 2023-ra újabb jelentős visszaesés figyelhető meg, és az Eurobarometer felmérései szerint a jelen tanulmány írásakor a legutóbbi adatfelvétel alapján csupán a magyar lakosság 37 százaléka tekint pozitívan a szervezetre. Fontos hozzátenni azonban, hogy az EU-t semlegesén látók aránya mindvégig sokkal magasabb tartományban mozgott, mint a negatívan látóké. Amíg az unióról alkotott semleges kép aránya konstans 35 és 45 százalék között mozgott, addig a 2011 és 2013 közti kiugró rövid időszakot leszámítva az Európai Uniót negatívan látók aránya 10 és 25 százalék között alakult.

A Századvég Alapítvány Európa Projektjének adatai szerint hazánk uniós tagságának támogatottsága stabilan kiemelkedő. Egy erről szóló népszavazáson ugyanis nem volt olyan év, amikor a lakosság kevesebb mint háromnegyede támogatta volna a tagság megőrzését (lásd 2. ábra). A maradást támogatók aránya 2019-ben érte el a csúcspontot, ekkor a választások 84,7 százaléka nyilatkozott így. Ezt követően bár egy enyhe csökkenő tendencia indult meg, a kilépést támogatók aránya a 2022-es év második felmérésében volt a legmagasabb, ám ekkor is csak a megkérdezettek 17,7 százaléka szavazott volna az EU-ból való kilépésre. Jól látható tehát, hogy a magyar társadalom jelentős többsége nem kérdőjelezi meg a létjogosultságát az Európai Unióhoz való tartozásnak.

Részletes attitűdváltozások

Az általánosabb kép után összehasonlítjuk, hogy a konkrétabb kérdésekben mennyire különbözik a magyar társadalom álláspontja a DK-MKA 2009-es és a Századvég 2024-es adatfelvétele között. A jobb bemutatathóság érdekében a négyosztatú skálákat kettő, az ötosztatú skálákat három kategóriába vontuk össze. A részletes eredményeket a melléklet M1–7. táblázata mutatja be

Az első kérdésblokk a különböző földrajzi blokkokhoz való kötődést mérte fel. Az összehasonlítás során az látható, hogy 2009-hez képest mind a négy vizsgált területen⁴⁶ szignifikánsan csökkent az adott területhez kötődők aránya. Ahogy 2009-ben, úgy 2024-ben is a legnagyobb arányban Magyarországhoz kötődnek az emberek, míg korábban 94,5 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy inkább vagy nagyon kötődik hazánkhoz, ma már ezt csak a társadalom negyötöde (79,6 százaléka) gondolja így. Az Európához való kötődés aránya 10,7 százalékponttal csökkent tizenöt év alatt, ugyanakkor míg 2009-ben a legkevésbé Európához kötődtek a magyar emberek, addig 2024-ben a négy vizsgált területből a legkevésbé a saját megyéjükhöz, illetve Budapesthez, ugyanakkor fontos hozzátenni, hogy mindkét hullámban nagy többségben vannak azok, akik a vizsgált földrajzi egységekhez kötődnek. A magyar társadalom változatlanul büszkébb magyarságára, mint arra, hogy az

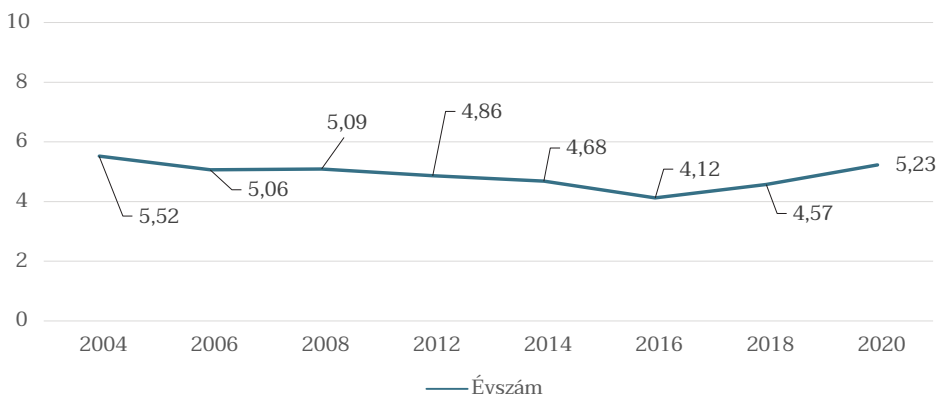
⁴⁶ Sorrendben: település/kerület, megye/Budapest, Magyarország, Európa.

Európai Unió állampolgára, utóbbi esetén pozitív irányú változás tapasztalható: 2009-hez képest 13,2 százalékponttal többen mondták azt, hogy büszkék az uniós állampolgárságukra.

Jelentős eltérés mutatkozik a két mérés között abban, hogy a csatlakozás óta érezték-e bármilyen előnyét az uniós tagságnak. Amíg 2009-ben csak a megkérdezettek harmada (34,2 százaléka) érezte a csatlakozás előnyét, addig 2024-re már a magyar felnőtt lakosság kétharmada (66,7 százaléka) mondta azt, hogy tapasztalta azt, ebben a kérdésben tehát egyértelműen megmutatkozott, hogy öt, illetve húsz év tapasztalata mekkora változást tud véghezvinni a magyar társadalomban. Ehhez hozzájárulhatott az időszakban beáramlott EU-s kohéziós források mennyisége is. A csatlakozás hátrányát illető kérdésben nincs érdemi változás, a válaszadók szűk többsége egyik felmérésben sem érzékelte a csatlakozás bármilyen hátrányát.

Az Európai Unió hasznosságát és hazánkra gyakorolt hatásait illető véleményekben több esetben is számottevő eltérések láthatóak, ám általánosságban megállapítható, hogy csökkent azok aránya, akik ezen kérdésekben semleges álláspontot fogalmaztak meg. Jelentősen nőtt azon válaszadók aránya, akik szerint a magyar gazdaság a csatlakozás következtében gyorsabb ütemben zárkozhat fel Európa fejlettebb részeihez. Amíg ezt 2009-ben csak a válaszadók ötöde (21,5 százaléka) gondolta így, addig 2024-re már a megkérdezettek fele értett ezzel valamennyire vagy teljesen egyet (49,8 százalék). Kétszer annyian nem értenek egyet 2009-hez képest azzal az állítással, hogy Magyarország másodrendű tagja lenne az EU-nak, ám így is relatív többségben vannak az ezzel valamennyire vagy teljesen egyetértők. Az euró bevezetését is kedvezőbben látja tizenöt év távlatában a magyar társadalom. Amíg 2009-ben 57,7 százaléka értett inkább egyet azzal, hogy az euró bevezetése túlzott áremelkedést okozna, addig mára már csak ötből két ember (40,7 százalék) gondolja így, emellett pedig 10 százalékponttal nőtt azok aránya, akik szerint az euró bevezetésével Magyarország jobban jár, mint a nemzeti valutánk megtartásával. Jóval többen értenek 2024-ben egyet azzal, hogy országunk helyzete súlyosabb lenne az EU-s tagság nélkül, tizenöt év alatt 14,8 százalékpontos a növekedés ebben a kérdésben, ám a társadalom többsége ezzel már 2009-ben is döntően egyetértett (41,2 százalék kontra 18 százalék). Ambivalens tendenciákat láthatunk az EU-s támogatások hasznosulásáról szóló kérdésben. Bár

3. ábra: A European Social Survey felmérések átlagainak idősoros alakulása az integrációval kapcsolatos attitűdről (0 = túlságosan egységesített; 10 = az integrációnak mélyülnie kell)

Forrás: European Social Survey adatok alapján saját számítás

a megkérdezettek hasonlóan, több mint kétszer annyian nem gondolják úgy, hogy a támogatások megfelelően hasznosulnának a magyar gazdaságban, felére (34-ről 17,2 százalékra) csökkent az erről semlegesen vélekedők aránya. Az utilitarista tényezők alapján összességben számottevően javult a magyar társadalom megítélése az EU-ról, és az uniós tagságunkról másfél évtized elteltével. Ezt alátámasztja az is, hogy amíg 2009-ben a megkérdezettek 44,9 százaléka tartotta előnyösnek a csatlakozást, addig 2024-ben már a magyarok háromnegyede (76,2 százaléka) gondolja így.

Mind a hazai, mind az európai parlamenti választások fontosságát többen érzékelik a felnőtt lakosságban, ám a legjobban azok aránya nőtt, akik szerint fontos vagy inkább fontos az, hogy kik lesznek az Európai Parlament képviselői (58,8-ról 82 százalékra).

Az integráció mélységéről szóló percepciót mindkét kutatásban 11 fokú skálán való elhelyezéssel mérték fel.⁴⁷ 2009-ben a skála átlaga 4,76 volt, ez 2024-ben 5,28-ra növekedett, vagyis enyhén emelkedett az integráció mélyítését szükségesnek tartók száma, ám az eloszlásokban az látható, hogy mindkét szélsőérték aránya kb. 10 százalékkal növe-

⁴⁷ 0 és 10 közötti skálán: 0 = már így is túlságosan egységesített; 10 = az integrációnak tovább kell folytatódnia.

kedett a két adatfelvétel között. Kiegészítésképp a European Social Survey (ESS) ugyanezen kérdésben készült idősoros adatai a 3. ábrán láthatóak. Ebből az derül ki, hogy 2004 és 2016 között az átlagérték trendszerűen csökkent 5,52-ről 4,12-re,⁴⁸ azóta felkúszott 5,23-ra, vagyis az ESS-adatok szerint a magyar társadalomhoz a 2004 és 2020 közötti időszakban 2016-ban állt a legközelebb az a vélemény, hogy az Európai Unió már jelenleg is túlságosan egységesített.

Demográfiai eltérések

Az elemzés hátralévő részében annyiban kívánjuk árnyalni az eddigieket, hogy megvizsgáljuk milyen mértékben egységesek ezek a mintázatok a magyar társadalomban, avagy összefüggnek-e bizonyos egyéni tényezőkkel. Az uniós csatlakozás előnyének tapasztalását⁴⁹ és a csatlakozás Magyarországra vonatkozó hasznosságát⁵⁰ kereszteztük a nemmel, a településtípussal, a végzettséggel és a korkategóriákkal. A bináris változók értékeinek egymásból való kivonásával százalékarányos különbségeket hoztunk létre, melyek eredményei a 4. és 5. ábrán láthatóak. Az uniós tagság előnyei kapcsán a nemek esetén az látható, hogy a férfiak mindkét alkalommal nagyobb arányban nyilatkoztak úgy, hogy tapasztalták a csatlakozás előnyeit; 2009-ben 18,7 százalékkal többen voltak azok, akik még nem tapasztalták meg a csatlakozás előnyeit, míg a nők esetében 24,6 százalék a különbség. 2024-ben a férfiak 47 százalékkal, a nők pedig 27 százalékkal többen mondták, hogy tapasztalták a csatlakozás előnyeit, vagyis a férfiak ma jóval nagyobb százalékban érzékelik a nőkhöz képest a csatlakozás kedvező hatásait, mint tizenöt éve.

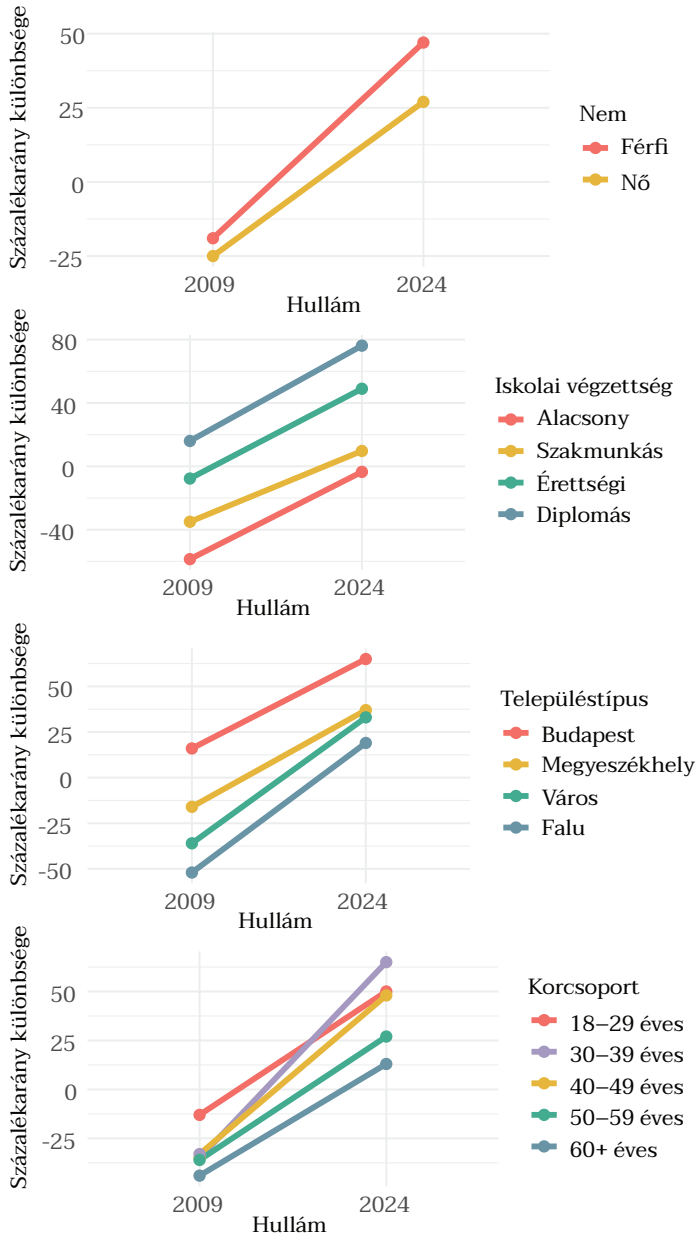
Olyan tendencia figyelhető meg továbbá, hogy minél kisebb a település mérete, annál kevésbé érzik az emberek a csatlakozás előnyeit.

48 A 2010-es hullámban nem szerepelt a vonatkozó kérdés.

49 „Azóta, hogy Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz, tapasztalta-e Ön a csatlakozásnak valamilyen előnyét?” – 1: igen; 2: nem.

50 „Ön melyik véleménnyel ért inkább egyet?” – 1: az Európai Unióhoz való csatlakozás Magyarországra számára inkább előnyökkel járt; 2: az Európai Unióhoz való csatlakozás Magyarországra számára inkább hátrányokkal járt.

4. ábra: Az EU-tagság előnyeinek megítélése a demográfiai változók mentén. Pozitív többlet = tapasztalta a csatlakozás előnyét

Forrás: DKMKA- és Századvég-adatok alapján saját szerkesztés

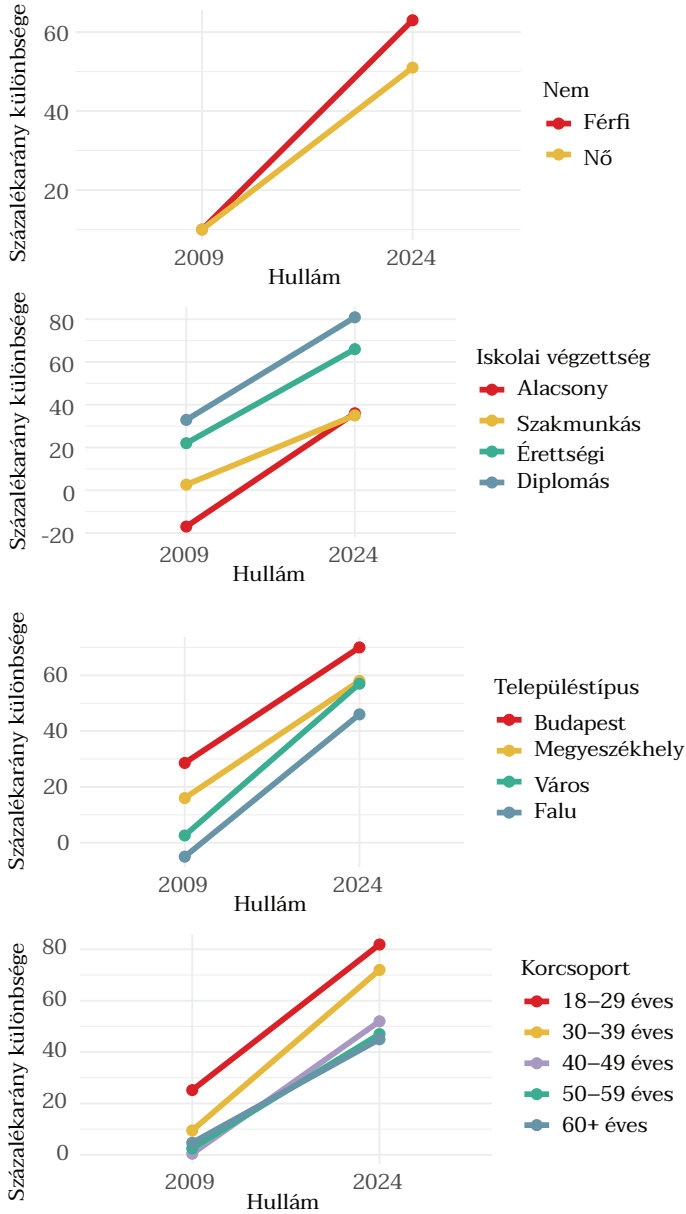
2009-ben csak Budapesten voltak többségben az erre a kérdésre igen választ adók (16,1 százalékkal), azóta már minden vizsgált településtípuson szignifikánsan többen érzik a csatlakozás előnyeit, mint akik nem. A megyeszékhelyek és városok aránykülönbsége jelentősen szűkült 2009-ről 2024-re.

A magasabb végzettség pozitívabb tapasztalatot jelent. Az első adatfelvétel idején csak a diplomások közül érzékelték többen az uniós tagság előnyeit 15,2 százalékkal, ez az arány a 2024-es hullámban 76,2 százalékra növekedett. Az alacsony végzettségűek körében, ha jóval kisebb mértékben is, de ma is többségben vannak azok, akik még nem tapasztalták a csatlakozás előnyeit. Egyértelműen a fiatalabb korosztály érzékeli kedvezőbben a csatlakozás előnyeit, bár 2009-ben még a 18–29 éves korosztályban is kisebb volt 13 százalékkal az igen választ adók aránya. A 2024-es felmérésben azonban a 30–39 éves korosztályban 65 százalékkal nyilatkoztak többen úgy, hogy tapasztalták már a csatlakozás előnyét, míg ugyanez az arány a legfiatalabb korosztály körében 50 százalék.

Az unióhoz való tartozás hasznosságát illetően a férfiak és a nők egyaránt többségben hasznosnak tartották az ország EU-tagságát 2009-ben is és 2024-ben is. Míg az első hullám idején egyaránt 10-10 százalékkal gondolták többen előnyösnek a csatlakozást, mára a férfiak 63 százalékkal, a nők 51 százalékkal többen gondolják így. Többségében negatívan csak a falvakban élő válaszadók gondolták hátrányosnak (5 százalékkal) hazánk EU-tagságát a 2009-es adatfelvétel idején, mára azonban itt is döntően javult a megítélés (46 százalék). A tendencia viszont itt is megfigyelhető mindkét hullámban: a növekvő településtípus nagyobb arányú pozitív többletet jelent. A Budapesten élők 2024-ben 70 százalékkal többen gondolják úgy, hogy hazánk számára előnyökkel jár az európai uniós tagság.

Az első hullám idején csak az alacsony végzettségű válaszadók között voltak többségben azok, akik szerint inkább hátrányokkal járt Magyarország EU-hoz való csatlakozása: összesen 17 százalékkal gondolták többen így. Mindkét hullám során a diplomások látták a legtöbben előnyösnek a tagságot, 2009-ben 32,9 százalékkal, 2024-ben már 80,9 százalékkal többen vélekedtek így. Ugyanakkor a második hullámban a szakmunkás válaszadók között van a legkisebb aránykülönbség, ők

5. ábra: A csatlakozás hasznosságának megítélése a demográfiai változók mentén. Pozitív többlet = inkább hasznos

Forrás: DKMKA- és Századvég-adatok alapján saját szerkesztés

ma 35 százalékkal többen gondolják úgy, hogy az EU-hoz való csatlakozás az ország számára előnyökkel járt, míg az alacsony végzettségűek között 36 százalékos többlet látható.

Összegzés

Elégedett-e a magyar társadalom húsz év után az EU-csatlakozással? Van-e kézzelfogható csalódottság, kiábrándulás, amely megkérdőjelezné az integrációban való részvételt? Jelen tanulmányunkban ezekre a kérdésekre kerestük a válaszokat. Először bemutattuk az uniós attitűdök lehetséges elméleti mozgatórugóit, ezt követően ismertettük az uniós attitűdökről fellelhető magyar szakirodalom korábbi eredményeit. A nemzetközi és hazai közvélemény-kutatások adatainak összehasonlításából megállapítható, hogy a magyar társadalom EU-ról alkotott képe meglehetősen pozitívnak tekinthető, egyedül 2012-ben volt tapasztalható egy negatív irányú elmozdulás az Eurobarometer adatai szerint. Az elemzés gerincét adó 2009-es DKMKA- és 2024-es Századvég-felmérések összehasonlító elemzéséből az is kiderül, hogy a magyar társadalom véleménye jelentős százalékban javult az európai uniós tagság előnyeit és hasznosságát érintő kérdésekben, ami abból is fakadhat, hogy a magyaroknak immár számottevő tapasztalata van húsz év távlatában arról, milyen az Európai Unióban élni. Elég, ha az időszak alatt beáramló uniós források mennyiségére gondolunk, ellenben 2009-ben talán még nem telt el elegendő idő a csatlakozástól, hogy az emberek egyértelműen kedvezőnek lássák az integrációt. Adataink arról is árulkodnak, hogy bár a magyar kormány és az Európai Bizottság konfliktusos viszonya, a szuverenitás kérdése és újabban az uniós forrásokról szóló viták ellenére a magyar közvélemény „EU-pártisága” stabilnak tekinthető. Emellett eredményeinkből az is világossá válik, hogy Magyarországon nincs semmilyen realitása annak, hogy a választópolgárok az EU-ból való kilépésre voksolnának egy népszavazáson. Az Egyesült Királyság kilépése óta, a 2016-os elhíresült brexitnépszavazás után a magyar közéletben fel-fel merül⁵¹ az, hogy a magyar kormány kifelé vezeti az országot az unióból, és akár „huxit” is bekövet-

⁵¹ Deák 2019.

kezhet, jól láthatóan azonban ennek nincs társadalmi alapja. Minden fennálló vitás pont ellenére a magyar társadalom túlnyomó többsége örül annak, hogy Magyarország az EU részét képezi.

Hozzátesszük azonban, hogy ezek az alapvetően pozitív eredmények nem azt jelentik, hogy a magyar társadalomnak ne lennének kritikai meglátásai az Európai Unióval és intézményeivel szemben. Erre enged következtetni, hogy a Századvég Alapítvány Európa Projektjének 2023-as felmérése szerint a magyar emberek 58,9 százalékának kedvezőtlen a véleménye a „brüsszeli bürokráciáról”. Emellett pedig a magyar társadalom többsége gyengének minősíti az EU és az uniós intézmények munkáját olyan területeken, mint a korrupció elleni harc (63,2 százalék), a migrációs válság kezelése (63 százalék), továbbá nem elégedettek az infláció és energiaárak megfékezésére tett erőfeszítésekkel sem (60,3 százalék), valamint a háborús szankciós politikával általában (60,9 százalék).⁵²

Végül kutatásunk arra is rávilágított, hogy az EU-s attitűdök nem teljesen egységesek Magyarországon, hiszen találtunk bizonyos szisztematikus különbségeket társadalmi csoportonként. Elsősorban a fiatalabb korosztály, a Budapesten, illetve nagyvárosokban élők, valamint a magasabb végzettségűek tapasztalták nagyobb arányban a csatlakozás hasznosságát, előnyeit. Ez arra enged következtetni, hogy az ország EU-s integrációjának pozitív hatásai vagy ennek megfelelő kommunikálása nem érintettek mindenkit egyenlően a társadalomban.

Kutatásunk bemutatta, hogy a magyarok alapvetően pozitívan tekintenek az európai uniós tagságra, a húszéves időtartam pedig már elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy az egyének sarkosabb véleményt formáljanak az uniós intézményekről. Jövőbeli kutatások számára vizsgálati terep lehet, hogy milyen tényezők befolyásolják az uniós attitűdöket, továbbá ez a pozitív trend milyen mértékben marad fent, avagy mi mozgathatja egyik vagy másik irányba, emellett érdemes lehet elvégezni egy regionális szintű, V4-es országok közötti összehasonlítást.

Irodalom

- Anduiza, Eva – Gallego, Aina – Muñoz, Jordi 2013: Turning a Blind Eye: Experimental Evidence of Partisan Bias in Attitudes Toward Corruption. *Comparative Political Studies*, 46. évfolyam, 12, 1664–92. <https://doi.org/10.1177/0010414013489081>
- Armingeon, Klaus – Ceka, Besir 2014: The Loss of Trust in the European Union during the Great Recession since 2007: The Role of Heuristics from the National Political System. *European Union Politics*, 15. évfolyam, 1, 82–107. <https://doi.org/10.1177/1465116513495595>
- Bíró-Nagy, András – Kadlót, Tibor – Köves, Ádám 2016: *A magyar közvélemény és az Európai Unió*. Friedrich-Ebert-Stiftung – Policy Solutions.
- Bíró-Nagy, András – Szászi, Áron József 2022: Az Európai Unió közpolitikai hatásának percepciói: A magyarok tudása és preferenciái az EU befolyásáról. *Politikatudományi Szemle*, 31. évfolyam, 2, 31–69. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2022.2.31>
- Deák, Dániel 2019: Egy huxit lehetséges jogi következményei. *Külgazdaság*, 63. évfolyam, 5–6, 19–26. <https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.5-6.19>
- Európa Projekt 2023 – Századvég 2023: <https://szazadveg.hu/> (blog). <https://szazadveg.hu/europa-projekt-2023/>
- Foster, Chase – Frieden, Jeffrey 2017: Crisis of Trust: Socio-Economic Determinants of Europeans' Confidence in Government. *European Union Politics*, 18. évfolyam, 4, 511–35. <https://doi.org/10.1177/1465116517723499>
- Gabel, Matthew 1998: Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories. *The Journal of Politics*, 60. évfolyam, 2, 333–54. <https://doi.org/10.2307/2647912>
- Gabel, Matthew – Palmer, Harvey D. 1995: Understanding Variation in Public Support for European Integration. *European Journal of Political Research*, 27. évfolyam, 1, 3–19. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1995.tb00627.x>
- Gabel, Matthew – Whitten, Guy D. 1997: Economic Conditions, Economic Perceptions, and Public Support for European Integration. *Political Behavior*, 19. évfolyam, 1, 81–96.
- Harteveld, Eelco – Meer, Tom Van Der – Vries, Catherine E. De 2013: In Europe We Trust? Exploring Three Logics of Trust in the European Union. *European Union Politics*, 14. évfolyam, 4, 542–65. <https://doi.org/10.1177/1465116513491018>
- Inglehart, Ronald. 1970: Cognitive Mobilization and European Identity. *Comparative Politics*, 3. évfolyam, 1, 45–70. <https://doi.org/10.2307/421501>
- Janssen, Joseph I. H. 1991: Postmaterialism, Cognitive Mobilization and Public Support for European Integration. *British Journal of Political Science*, 21. évfolyam, 4, 443–68. <https://doi.org/10.1017/S0007123400006256>
- Karácsony, Gergely 2004: Az EU-csatlakozás támogatottságának meghatározói Magyarországon. Kolosi, Tamás – Tóth, István György – Vukovich, György (szerk.) *Társadalmi Riport*, 456–70.
- Kolosi Tamás – Hudácskó Szilvia 2020: Az Európai Unióval és az euróval kapcsolatos vélemények nemzetközi összehasonlításban. In Kolosi, Tamás – Szelényi, Iván – Tóth, István György (szerk.) *Társadalmi Riport*. TÁRKI Társadalomkutató Intézet Zrt., 453–61. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2020.19>
- Lengyel, György – Blaskó, Zsuzsa 2002: Kik félnek az európai integrációtól? *Társadalmi Riport 2002*.
- Lengyel, György – Göncz, Borbála 2010: A magyar EU-tagság a közvéleményben. *Társadalmi Riport 2010*, 527–47.

- Marquart, Franziska – Goldberg, Andreas C. – Van Elsas, Erika J. – Brosius, Anna – De Vreese, Claes H. 2019: Knowing Is Not Loving: Media Effects on Knowledge about and Attitudes toward the EU. *Journal of European Integration*, 41. évfolyam, 5, 641–55. <https://doi.org/10.1080/07036337.2018.1546302>
- Metz, Rudolf 2017: Határok nélkül? Orbán Viktor és a migrációs válság. In *Viharban kormányozni: Politikai vezetők válsághelyzetekben*, 240–64. MTA TK PTI.
- Stefkovics, Ádám 2021: Identitás, migráció, gazdaság. Miért (nem) bízunk az Európai Unióban? In Barthel-Rúzsa, Zsolt – Fűrész, Gábor – Pillók, Péter – Stefkovics, Ádám (szerk.) *Magyarország 2021. Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*. Századvég.
- Stoeckel, Florian 2013: Ambivalent or Indifferent? Reconsidering the Structure of EU Public Opinion. *European Union Politics*, 14. évfolyam, 1, 23–45. <https://doi.org/10.1177/1465116512460736>
- Teperics, Károly – Rózsa, Péter 2004: Az Európai Unió bővítése és a csatlakozni vágyó szándékai a népszavazások tükrében. *Tér és Társadalom*, 4. évfolyam, 18, 135–48.

Melléklet

A DKMKA és a Századvég kutatásai idősoros eredményeinek táblázata. Az egyszerűség kedvéért a nem tudja/nem válaszol adatokat nem tüntetjük fel.

M1. táblázat: Kötődés földrajzi területekhez 2009-ben és 2024-ben (%)

Ön mennyire kötődik a felsorolt földrajzi területekhez?	Kötődik 2009	Nem kötődik 2009	Kötődik 2024	Nem kötődik 2024
Településhez/kerülethez, amelyben él	90,9	9	77,4	22,5
Megyéhez/Budapesthez	86,6	13	67,1	32,8
Magyarországhoz	94,4	5,5	79,6	20,4
Európához	85,8	14,2	75,1	24,1

M2. táblázat: A csatlakozás hatásainak percepiói 2009-ben és 2024-ben (%)

Azóta, hogy Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz, tapasztalta-e Ön a csatlakozásnak valamilyen...?	Igen 2009	Nem 2009	Igen 2024	Nem 2024
előnyét	34,2	61,4	66,7	30,9
hátrányát	47,1	48,0	44,3	52,8

M3. táblázat: Nemzeti és uniós büszkeség 2009-ben és 2024-ben (%)

Mennyire büszke Ön arra, hogy...?	Büszke 2009	Nem büszke 2009	Büszke 2024	Nem büszke 2024
magyar	86,6	12,3	83,7	15,5
az Európai Unió állampolgára	64,9	30,5	77,7	20,4

M4. táblázat: Uniós attitűdök 2009-ben és 2024-ben (%)

Ön inkább egyetért, vagy inkább nem ért egyet az alábbi állításokkal?	Egyetért 2009	Nem ért egyet 2009	Egyetért 2024	Nem ért egyet 2024
Az Európai Unióhoz való csatlakozás után Magyarország gyors ütemben zárkozhat fel Európa fejlett részéhez.	21,5	36,1	49,8	18,9

Ön inkább egyetért, vagy inkább nem ért egyet az alábbi állításokkal?	Egyetért 2009	Nem ért egyet 2009	Egyetért 2024	Nem ért egyet 2024
Az Európai Unióba való belépés az ország függetlenségét jelentősen csorbította.	36,7	27,7	36,4	44,7
Magyarország csak másodrendű tagja az Európai Uniónak.	51,3	17,0	46,3	34,7
Az euró bevezetése túlzott áremelkedést okozhat.	57,7	11,7	40,7	35,7
Magyarország jobban jár, ha bevezeti az eurót, mint ha megőrizné a nemzeti valutáját.	35,4	23,0	45,4	32,1
Az európai uniós tagságunk nélkül már ma is súlyosabb lenne a helyzetünk.	41,2	18,0	56,0	22,3
Az EU-tól kapott támogatások megfelelően hasznosulnak a gazdaságban.	14,7	39,4	25,7	53,4

M5. táblázat: A csatlakozás megítélése 2009-ben és 2024-ben (%)

Ön melyik véleménnyel ért inkább egyet?	2009	2024
Az Európai Unióhoz való csatlakozás Magyarország számára inkább előnyökkel járt.	44,9	76,2
Az Európai Unióhoz való csatlakozás Magyarország számára inkább hátrányokkal járt.	36,9	19,7

M6. táblázat: A EP-választással kapcsolatos attitűdök 2009-ben és 2024-ben (%)

Ön inkább egyetért, vagy inkább nem ért egyet az alábbi állításokkal?	Egyetért 2009	Nem ért egyet 2009	Egyetért 2024	Nem ért egyet 2024
Nagyon fontos, hogy kik lesznek az Európai Parlament képviselői.	90,9	9	77,4	22,5
Nagyon fontos, hogy mely párt nyeri el a legtöbb mandátumot az Európai Parlament választása során.	86,6	13	67,1	32,8
Nagyon fontos, hogy mely párt nyeri el a legtöbb mandátumot a hazai országgyűlési választás során.	94,4	5,5	79,6	20,4

*M7. táblázat: Az európai uniós integráció megítélése
2009-ben és 2024-ben (%)*

Az Európai Unióról vannak, akik azt mondják, az integrációnak tovább kell folytatódnia. Mások szerint az Európai Unió már így is túlságosan egységesített. Kérem, helyezze el véleményét a skálán!	2009	2024
11 fokú skála átlagértékei (0 – már így is túlságosan egységesített; 10 – az integrációnak tovább kell folytatódnia)	4,76	5,28

HEGEDŰS TAMÁS¹

Húsz éve az Európai Unióban

Magyarország EU-tagságának gazdasági értékelése

20 years in the European Union

Economic assessment of Hungary's EU membership

Absztrakt

Magyarország 2004-ben lett tizedmagával az Európai Unió tagja, célként teljesítve a rendszerváltás óta érvényes külpolitika három alappillének egyikét. A csatlakozási folyamat és az arra való felkészülés a piacgazdasági átalakulás kezdetétől jelentős hatást gyakorolt a gazdasági döntésekre is, ami miatt az uniós integrációt folyamatként érdemes vizsgálni, amelyben a tagság kezdete fontos mérföldkövet jelentett, de ellentétben a közjogi szintű változástól, korántsem éles szakaszhatárt. A gazdasági mérleg készítésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni az EU hatalmi struktúráin belül bekövetkezett politikai változásokat sem, mivel azok a szervezet egészére kiható gazdasági következményekkel jártak. Magyarország fejlődési pályája az uniós csatlakozás után rendhagyó: míg a többi térségbeli országban felgyorsította a felzárkózást az uniós átlaghoz, itt 2006-ban éles törés következett be: paradox módon uniós tagként kezdtünk el távolodni az EU és a térség mutatóitól egyaránt. Hazánk fejlődési dinamikája csak 2010 után állt helyre, folytatva a közelítést az Európai Unió átlagához. Mindeközben a területi egyenlőtlenségek a remélnél kevésbé mérséklődtek. Összességében a felzárkozási folyamat sikeresnek mondható, ezen belül ugyanakkor az áttörést nem az uniós tagság, hanem a 2010 utáni növekedési fordulat eredményezte.

Kulcsszavak: Európai Unió, EU-csatlakozás, Közép-Európa, fejlődési pálya, gazdasági növekedés, jóléti mutatók

Abstract

Hungary became a member of the European Union in 2004, fulfilling the target of one of the three main pillars of the Hungarian foreign since the change of regime. The accession process and the preparation for it have had a significant impact on economic decisions since the beginning of the transformation to market economy. This makes it worth of looking at EU integration as a process in which the beginning of membership marked an im-

¹ Közgazdász, biztonságpolitikai szakértő, a Századvég Konjunktúrakutató Zrt. makrogazdasági senior elemzője.

portant milestone, but, unlike the changes at the level of politics and public law, by no means presented a sharp dividing line. Hungary's post-accession development path was unique: while the other new member states in the region accelerated their convergence to the EU average, in 2006 Hungary experienced a sharp rupture. Paradoxically, despite being an EU member, Hungary started to drift away from both the EU's and the region's development indicators. The dynamics of the Hungarian development only restored after 2010 and continued to converge to the level of the EU average. Meanwhile, territorial disparities have narrowed less than hoped. Overall, we see the convergence process as a success story, but the breakthrough point was not EU accession: instead, it came with the economic growth after the 2010 turnaround.

Keywords: European Union, EU accession, Central Europe, development path, economic growth, welfare indicators

Bevezetés

A kerek évfordulók jellemzően számvetésre, mérlegkészítésre ösztönöznek. Így van ez az Európai Unióhoz való csatlakozás huszadik évfordulóján is. Az elmúlt évtizedek aktív átélése után talán nem is tűnik olyan hosszúnak az időszak, de érdemes belegondolni: közel annyi, mint a forradalmak és Trianon csapásai után helyreálló Magyar Királyság, Horthy Miklós kormányzóságának időszaka a második világháborúba való belépésig, amit korszaknak tekintünk. Ha pedig a rendszerváltás kezdetétől indítjuk az időhorizontot, akkor ez hozzávetőlegesen annyi idő, mint az első világháború kitörésétől a kommunista diktatúra teljessé válásáig tartó időszak. Bár ennél összehasonlíthatatlanul békésebb korban élünk, ez már történelmi távlatnak tekinthető.

Jelen tanulmány bevezetést követő második része esszéjellegű átfogó értékelést ad az európai integrációs folyamatról, szoros összefüggésben a gazdasági rendszerváltással és annak következményeivel. A harmadik és negyedik rész primer adatfeldolgozásra támaszkodik, az Eurostat, a World Inequality Database és a KSH mutatóinak felhasználásával. A negyedik rész tárgya a csatlakozás utáni gazdasági fejlődés, két dimenzió mentén kiterjesztve. Egyrészt időben, korábbról indítva a vizsgálatot, annak szemléltetése, hogy az uniós tagság szintlépést jelentett-e a gazdasági felzárkózásban, vagy inkább a korábbi trendek folytatódottak. Másrészt térben, összevetve hazánk mutatóinak alakulását a Visegrádi Együttműködés, valamint Románia hasonló adataival, annak értékelése, hogy felzárkozási pályánk milyen közös vonásokat

mutat a régió más országaival, illetve mennyiben tér el azoktól. Az utolsó részben bemutatjuk, hogy a nemzetgazdaság szintjén kimutatható változások mennyiben érintették a korábban meglévő, országon belüli területi egyenlőtlenségeket.

A csatlakozási folyamat és tagságunk átfogó értékelése

A következőkben megvizsgáljuk, mennyiben választhatók szét az európai uniós csatlakozás tényének gazdasági hatásai a rendszerváltás jelentette történelmi léptékű gazdasági és társadalmi átalakulás következményeitől. Ezt is figyelembe véve keressük a választ arra, hogy az integrációs folyamatban mi kerül a mérleg serpenyőibe a költségek és az elért eredmények oldalán. Ezután számba vesszük, hogy milyen gazdasági következményekkel járt a politikai környezet változásaként az unió hatalmi struktúráin belüli súlyponteltolódás 2004 után.

Rendszerváltás és EU-integráció – folyamat vagy vízválasztó?

Szemléletbeli kérdés, hogy az 1990-ben szuverenitását visszanyerő, újra szabaddá váló Magyarország életében az EU-csatlakozás milyen mértékben jelent új szakaszt. Történelmi távlatból nézve mérföldkőnek kell tekinteni, mert ezzel a lépéssel hazánk egy nagy, kontinentális léptékű, közös értékrenden nyugvó integráció része lett. Köz- és nemzetközi jogilag éles cezúráról beszélhetünk, mivel a csatlakozással együtt Magyarország – a többi tagállamhoz hasonlóan – önként, a magyar közvélemény által is támogatva átadta szuverenitásának bizonyos elemeit a közösségi intézményeknek. Gazdaságilag ugyanakkor hasonlóan éles változásról nem lehet beszélni. Az EU-csatlakozás kevésbé drámai átalakulást okozott, mint a 90-es évek elejének gazdasági rendszerváltása, a piacgazdasági átmenet és szerkezetváltás. A fejlődési pálya alapvonalai már akkor kirajzolódtak, hosszú távra lefektetve a magyar gazdasági mozgástér kereteit. A társadalomra gyakorolt hatást tekintve hasonló értékelés fogalmazható meg: míg a 90-es évek eleje széles néprétegeknek jelentett sokkhatást, másoknak kinyíló lehetőségeket,

alapjaiban forgatva fel az egzisztenciális viszonyokat, addig az uniós tagság kezdete nem okozott hasonló léptékű változásokat.

A jelentősége ugyanakkor aligha túlbecsülhető a folyamat egészét tekintve. Megítélésünk szerint így érdemes vizsgálni, mivel a csatlakozási folyamat szétszálazhatatlanul összekapcsolódik a rendszerváltással, a demokrácia megteremtésével és a piacgazdasági átmenettel. A rendszerváltó pártok között nem volt olyan mérvadó alakulat, amely ne fogalmazta volna meg célként az Európai Közösséghez tartozást. Az első szabad referendumon megválasztott kormányzat történelmi súlyú vezetője, Antall József miniszterelnök a magyar külpolitika hármass prioritásrendszerében – a határon túli magyarságért való felelősségvállalás és a jószomszédi viszony ápolása mellett – az euroatlanti integrációt nevezte meg harmadik alappillérként. Az átmenet minden politikai és gazdasági döntése mögött is ott volt a remélt csatlakozás célja, már a formális tárgyalások megkezdése előtt. A gazdaságpolitikai – nemegyszer radikális – döntések a privatizáció, a liberalizáció és a dereguláció terén nemcsak a piacgazdasági átalakulást segítették elő (külön értékelés tárgya lenne, hogy ezek mennyire voltak jól célzottak, és szükséges volt-e sokkterápiászerű bevezetésük), hanem a vélt vagy valós EU (EK)-kompatibilitás megteremtése is motiválta azokat.

Az európai uniós integráció a fentiek miatt inkább tekinthető több évtizedes folyamatnak, mint egy előtte-utána forogatókönyvnek. A jogharmonizáció folyamatos törekvés volt, a szabadkereskedelmi övezet fokozatos megteremtését pedig már az 1994-es társulási megállapodás is rögzítette. Két téren ugyanakkor kétségtelenül jelentős változás történt a csatlakozással: megnyíltak az uniós források, amelyek jelentős fejlesztéseket tettek lehetővé a következő két évtizedben, évente a GDP 3-4-5 százalékának arányában. A másik a szabad munkavállalás lehetősége, még ha átmeneti korlátozásokkal is. Utóbbi – ahogy 2007-től schengeni tagság is – hozzájárult ahhoz, hogy több százezer magyar dolgozhasson az EU államaiban, ennek összes előnyével és hátrányával együtt.

Mi van a mérleg serpenyőiben?

A gazdaság szereplőinek mozgásterét alapvetően meghatározta az egységes piac, az uniós szabályozások és a közvetve vagy közvetlenül érvényesülő uniós szttenderdek. (Utóbbiakat nem csupán jogszabályok írhatják elő, hanem piaci igények is kikényszeríthetik.) A gazdasági környezetre döntő hatást gyakorolt a „négy szabadság” elve és gyakorlata: az áruk, a szolgáltatások, a személyek és a tőke szabad áramlása. A többség számára a leginkább átélhető élmény ezek közül a szabad mozgás lehetősége: az elmúlt két évtizedben felnőtt nemzedék már természetes közegeként éli meg a kitágult európai világot turistaként, egyetemistaként vagy munkavállalóként. Magyar szempontból nemzetstratégiai jelentőségű, hogy ezzel a lehetőséggel határon túli nemzetrészek közül a Romániában és Szlovákiában élő magyar közösség tagjai is élhetnek, megkönnyítve az anyaországgal való kapcsolattartást.

Az EU-integrációs folyamat a magyar gazdasági szereplők számára előnnyel és lehetőségekkel, de kihívásokkal és veszélyekkel is járt, jár. Akinek versenyképes vállalkozása van, az nemcsak hatalmas belső piacra szállíthat, hanem harmadik országba is könnyebben exportál, ha a „Made in Hungary” egyben „Made in EU” besorolást jelent. A kibővült gazdasági tér ugyanakkor a versenyt szintén jelentősen kiélezte, ami magyar vállalkozások, vállalatok tömeges csődbe jutását eredményezte a 90-es évek elején. (Hangsúlyozva, hogy utóbbi jelenséget nem az EU-tagság, még csak nem is a formális csatlakozási tárgyalások okozták, hanem az ennek érdekében IS meghozott radikális piaci átalakítási lépések.) Érdekes és fontos mellékszál, hogy a tagság a 2010 után meghirdetett keleti és déli nyitás szempontjából is előnyös: bármennyire erős több keleti nép rokonszenve Magyarország iránt, sokszor rokonságtudattal megerősítve, partnerségünk vonzerejét kétségkívül növeli, hogy aki jelen van Magyarországon, az egyben az EU-ban is jelen van. A tőkebefektetéseknek így Nyugatról és Keletről is vonzó háttérrel jelent az EU-tagság.

A csatlakozás költségeit történetileg nehéz szétszálazni, mivel sokszor nem könnyen állapítható meg, hogy az első két kormányzati ciklus során hozott, messzemenő következményekkel járó gazdaságpolitikai döntésekben mi sorolható a gazdasági rendszerváltás vitatható lépései

közé (például a privatizáció átgondolatlansága, a radikális piaci liberalizáció és dereguláció, az egekbe emelt jegybanki kamatok), vagy a későbbi EU-tagság reményében, vélt vagy valós igényeknek való megfelelés érdekében tett lépések. Ha a mérleg serpenyőiben csak az uniós befizetések és kapott kifizetések vannak, akkor nem kérdés, hogy pozitív az egyenleg. A folyamat egészét tekintve már árnyaltabb a kép, ennek számszerűsítésére ugyanakkor esélytelen szakmai konszenzust remélni.

Hasonló kérdést vet fel a külkereskedelem 180 fokos fordulata: 1990 előtt zömmel a KGST – úgymond – „piacán”, a rendszerváltás után pedig elsősorban az Európai Közösség, majd az Európai Unió immár valós piacán zajlott. Ez azonban nem a taggá váláskor következett be, hanem már a hivatalos csatlakozási tárgyalások előtt. Az, hogy külkereskedelemből az EU tagállamai elsöprő, mintegy négyötödös többséggel rendelkeznek, köztük is kiemelt súllyal Németország, lehet előny és kockázat is. Előny, ha konjunktúra van Németországban és az EU-ban, de hátrány, amennyiben az európai, és különösen a német gazdaság lelassul, mint azt napjainkban is tapasztalhatjuk. A 90-es évek elején természetesen a keleti piacok összeomlása volt a nagyobb rizikó, így a radikális nyugati fordulat kockázatcsökkentő, egyben perspektivikusnak is nevezhető. A veszélyt nem a nyugati túlsúly, hanem az alacsony diverzifikáció jelenti. Ennek kialakulása vagy később megcélzott módosítása ugyanakkor nem az EU-tagság közvetlen folyománya.

Kérdés, hogy mennyiben felel meg a tagság története a 2004-ben és azt megelőzően, döntően pozitív várakozásokkal megfogalmazódott elvárásoknak. Ha eltekintünk az illuzórikus reményektől és csodavárástól, az összkép kedvező, még ha számos pöttyel is. A felzárkózási pálya alapvetően sikeres volt: 2004 után az egy főre jutó GDP az uniós átlag 40 százalékaról 2023-ra 50 százalékra (vásárlóerő-paritáson 63 százalékról 76 százalékra) nőtt. Ebben a folyamatban ugyanakkor éles törést hozott 2006 és az azt követő évek, amikor – mint az 1. ábrán is látható – fejlődési dinamikánk jelentősen lemaradt a térségre jellemző mintázattól, és csak 2012-től állt helyre. A húsz év mérlege ezzel a megbicsaklással együtt is pozitívnak értékelhető a nemzetgazdaság és a jövedelmek tekintetében egyaránt. Ugyanakkor, mint látni fogjuk, a területi különbségeket az erre a célra hivatott uniós forrásokkal sem sikerült érdemben mérsékelni.

Az EU-tagság mérlegének megállapításakor – bármely mutatót vizsgálva – alapvető módszertani probléma, hogy nem biztosítható a *ceteris paribus* elve. Nem lehet empirikus választ megfogalmazni arra, hogyan alakult volna a magyar – vagy bármely térségbeli – gazdaság fejlődése EU-tagság nélkül. Feltételezésünk szerint rosszabbul, de mivel minden hasonló adottságú és örökségű ország tag lett, nemcsak saját empirikus adatunk nincs, hanem regionális párhuzam sem vonható. Az integráció hatását szélesebb időtávban nézve sem lehet pontosan mérni, mert a folyamat időben egybeesett a rendszerváltással és a piacgazdasági átalakulással. (Távoli analógia, de a brexit hatását is nehéz úgy megítélni, hogy szinte egybeesett a Covid kitörésével.) Egy olyan országban, amelyet már a csatlakozási folyamat előtt is piacgazdaság jellemezett, nagyobb eséllyel állapítható meg az integráció önmagában vett hatása. Ezzel a volt szocialista országok a 90-es évekre csak a piaci átalakulás és az eurointegrációs törekvések együttes mérlegét vonhatják meg. Ezt egyben tekintve megállapítható: a gazdasági rendszerváltás és az európai integráció költségeit a folyamat elején viseltük, míg az áldozathozatalt követő „osztalékfizetés” a taggá válás után érvényesült. Ezért sem fogadható el az uniós fejlesztési források politikai indíttatású visszatartása, az ezzel megvalósított nyomásgyakorlás – a csatlakozás után járó források árát ugyanis már jóval korábban megfizettük.

Az uniós hatalmi centrum elmozdulásának gazdasági következményei

Elemzésünk alapvetően gazdasági fókuszú, ugyanakkor nem tehetünk úgy, mintha a gazdaság légüres térben mozogna. A gazdasági környezet fontos, meghatározó eleme a politikai környezet, amelyben a csatlakozást követően uniós hatalmi szinten kedvezőtlen fordulat következett be. Az erőviszonyok eltolódása az Európai Tanácstól a Bizottság felé már a Juncker-korszakban (2014–2019) elkezdődött, majd Ursula von der Leyen vezetése alatt (2019-től) egyre markánsabb lett. A Bizottság ahelyett, hogy az EU alapító dokumentumainak szellemében a „szerződések őre” lenne, politikacsinálóvá lépett elő, még olyan – szó szerint – élet-halál kérdésekben is, mint a háború vagy béke támogatása. A Szá-

zadvég nagyívú, teljes kontinensre kitekintő közvélemény-kutatása, az Európa Projekt² 2022. évi eredményei is azt jelzik: a megkérdezettek döntő többsége nem csupán Magyarországon, hanem egész Európában kedvezőtlenül értékeli a fejleményt – vagy ha ezt a kívülről nehezen átlátható folyamatot kevésbé is érzékelik, a következményeit annál inkább.

A felmérés szerint az európai polgárok mintegy kétharmada támogatja országa EU-tagságát, ugyanakkor a szervezet adminisztratív és politikai vezetését több mint háromnegyedük erősen kritikusan ítéli meg. Vagyis EU-t akarnak, de nem ilyen. Ennek alapvető oka, hogy olyan stratégiai kérdésekben, mint a háború és béke, a migráció elleni fellépés és az energiapolitika, a Bizottság rendre más álláspontot képvisel, mint a megkérdezettek döntő többsége.³ A Bizottság mint választói akarattól független testület fényévekre távolodott a választói akarattól, ami bizalmatlanságot szül. Azt a demokratikus élményt, amelyet a régebbi tagállamok már 1990 előtt, a volt szocialista országok 1990 után megélhettek, az EU mai működése nem biztosítja. A demokratikus deficit teszi lehetővé, hogy a meg nem választott testületek, élükön a Bizottsággal, a választói akarattal gyakran élesen ellentétes politikát folytassanak. Ezt következmények nélkül tehetik, mivel az aktuális európai parlamenti koalíciók eddig rendre biztosították ennek a politikafelfogásnak a túlélését és további terjeszkedését. Ez a fajta demokratikus deficit egyelőre nem rombolta le magának az Európai Uniónak az ethosztát, de súlyosan károsítja azt.

Hogy hogyan kapcsolódik ez a gazdasági kérdésekhez? Egyrészt a Bizottsággal szembeni elégedetlenség alighanem kivétel a gazdaságfejlesztésre is, ahol 51 kontra 42 százalék a kedvezőtlen, illetve kedvező vélemények aránya. Igaz, ebben éppen a volt szocialista országok, azon belül a V4-ek véleménye pozitívabb: 54 százalék szemben 39 százaléknyi negatívval. (E téren a legkritikusabbak az EU alapító tagjai és

² Századvég 2022.

³ A felmérés szerint a megkérdezettek 70 százaléka áll a mihamarabbi ukrajnai tűzszünet mellett, a migráció kezelését (a 2016-os 77 százalék után némileg javulva) 60 százalék minősíti gyengének, de az EU szankciós politikájának is 50 százalék alatti a támogatottsága. Az energiapolitikában is 60-67 százaléknyi a bizottsági politikával elégedetlenek aránya. Nem véletlen, hogy 27 tagállamból 22-ben a többség a szuverenista álláspontot támogatja, vagyis azt, hogy biztosítanának nagyobb hatalmat a tagállamoknak az EU fölött, és ne az EU-nak több hatáskört a nemzetállamok fölött.

a dél-európai országok.) Magyarországon a kedvező vélemények aránya hasonló (53 százalék), a kedvezőtleneké magasabb (45 százalék), miközben kevesebb a bizonytalan – ami erős polarizáltságra utal e kérdésben. A V4-ek átlagát Lengyelország javítja jelentősen, míg Szlovákiában és Csehországban erősen kritikus a vélemény. Ennél is fontosabb következmény, hogy a megítélésünk szerint is téves, a gazdaság állapotára és kilátásaira káros döntések a háború, a szankciók és az energiapolitika kérdésében nem, vagy legalábbis kisebb valószínűséggel születtek volna meg, ha a Bizottság az európai polgárok álláspontja, a választói akarat szerint formálná a politikát, illetve vonulna vissza attól, a stratégiai döntéseket – az alapidokumentumok szellemében – az Európai Tanácsnál hagyva. A szomszédunkban folyó háborúnak így is negatív hatása lett volna az európai gazdaságra, de nagyobb eséllyel történhetett volna kárenyhítés, mint -fokozás.

Aggregált gazdasági adatok regionális összehasonlításban

A következőkben bemutatjuk, hogy néhány nagy aggregált statisztikai adat tükrében hogyan teljesített Magyarország az elmúlt húsz évben, térségbeli összevetésben. Az összehasonlításul szolgáló országok köre V4-beli partnereinkre, Lengyelországra, Csehországra és Szlovákiára, valamint a később, 2007-ben csatlakozott, az elmúlt időszakban gyakran hivatkozott Romániára terjed ki.

Egy főre jutó GDP reálértéken

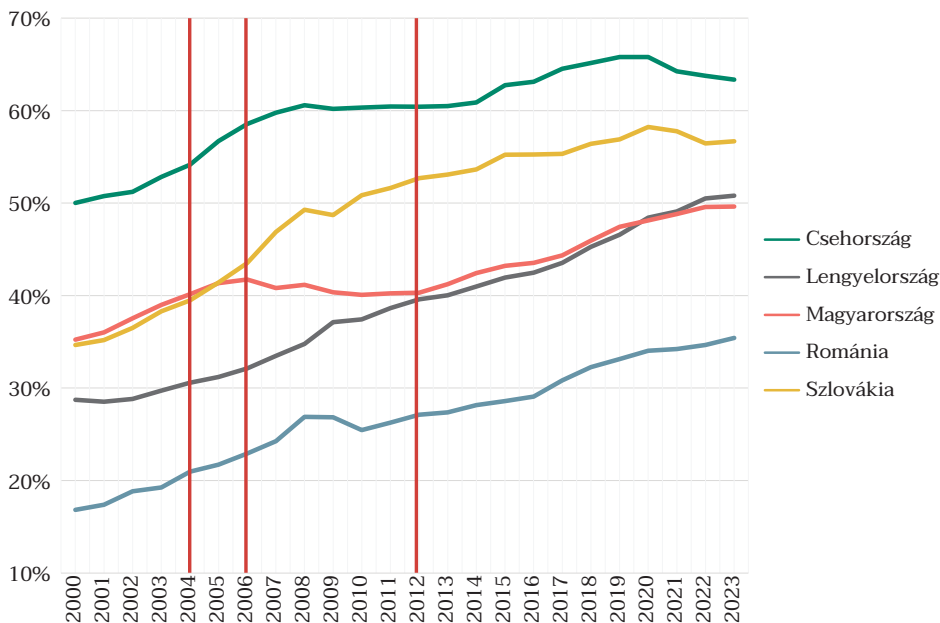
A bruttó hazai terméket mint statisztikai mutatót évtizedek óta sok kritika éri, ennek ellenére még ma is a legelterjedtebb kiindulópont egy adott ország gazdasági teljesítményének bemutatásakor. Mivel nagysága nemcsak a gazdaság teljesítményétől, hanem az ország népességétől is függ, a fejlettséget – az ország „gazdagságát” – nem a GDP-vel, hanem annak egy főre jutó értékével szokás jellemezni. Az egy főre jutó mutató ugyan önmagában nem tükrözi átfogóan a fejlettséget, de erős a korreláció a mutató és a fejlettség között. A nemzeti valuták és az

euró árfolyamának változása szintén befolyásolja az adott ország saját pénznemében mért aktuális évi összterméket, így az összehasonlíthatóság érdekében valamennyit euróra átszámítva értékeljük.

Az árváltozás hatásának kiküszöbölésére az Eurostat adatai szerint az egy főre jutó GDP-t a 2010-es euróárfolyamra való deflálással vesszük figyelembe. A deflátorok alkalmazásával az idősorok a valódi volumenváltozást mutatják. A nemzeti adatoknak az EU átlagával való összevetését bonyolítja, hogy változott a tagság a vizsgált időszakban (újabb országok csatlakozásával, majd az Egyesült Királyság kilépésével), így a viszonyítás alapjának – a torzítás elkerülése érdekében – a mai 27 országot és azok átlagát tekintjük, függetlenül attól, hogy a vizsgált évben ennél több vagy kevesebb országot fedett-e le az EU.

Az egy főre jutó GDP volumenváltozását az alábbi ábrán mutatjuk be.

1. ábra: GDP/fő reálértéken, az EU27 százalékában

Forrás: Eurostat, Századvég-szerkesztés

Jól látható, hogy a V4 és Románia az ezredforduló óta trendszerűen zárkózik fel az EU átlagához (amin itt a fent leírtak miatt az EU27 mai országainak átlagát értjük, visszavetítve az EU-tagság előtti évekre is). A vizsgált időszak egészét tekintve Csehország magabiztosan őrzi első helyét. Szlovákia a csatlakozás után (ezt az évet jelzi az első függőleges vonal) kilőtt, stabilan a második helyre. Lengyelország felzárkózása szintén látványos volt: az időszak végére Magyarországgal hasonló szintre került. Románia a V4-eknél is dinamikusabban növekedve zárkózott fel, azonban volumenben továbbra is a mezőny alatt van.

Az általános növekedés alól egyetlen kivétel van: Magyarország lendülete látványosan megtört 2006 után (ezt jelzi a második függőleges vonal) és az azt követő években, amihez csak 2012 (harmadik függőleges vonal) után tudott visszatérni. Az időszak növekedési vesztesége akkora volt, hogy bár a magyar gazdaság több mint tíz éve újra dinamikusan fejlődik, az akkori pozícióromlást visszafordítani – regionális versenytársaink szintén dinamikus növekedése miatt – egyelőre nem sikerült. Mindezzel együtt Magyarország 2004. évi 40,2 százalékos értéke 2010-re 40,1-re csökkent, majd 2023-ra 49,6 százalékra nőtt. A térségbeli országok közül Szlovákia mutatója a 2004-es 39,5 százalékról 2010-re 50,8-ra, majd 2023-ra 56,7-re emelkedett. Lengyelország növekedése szintén töretlenül dinamikus volt: hasonló mutatói rendre 30,6, 37,4 és 50,8 százalék voltak, míg Csehországé 54,2, 60,3 és 63,3 százalék. Románia (ugyan csak később, 2007-ben lett tag, az összehasonlíthatóság érdekében szintén ennek a három évnek az adatát feltüntetve) 21,0, 25,5 és 35,4 százalékos arányt mutat, vagyis az erős növekedés ellenére mutatója továbbra is jelentősen elmarad a V4-ekétől.

Bár nehéz szétválasztani, hogy a régiós növekedési adatokban mekkora szerepet játszott EU-tagságunk, az azért jól látható, hogy a dinamika – Magyarországot leszámítva – a csatlakozás után jellemzően tovább erősödött. A növekedési fordulatot hazánknak – bár a csatlakozás előnyeiből részesedett – nem az uniós tagság, hanem a kormányváltás hozta el.

Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson

Az előző pontban bemutatott értéket érdemes vásárlóerő-paritáson⁴ is megvizsgálni, ami ugyan nem tükrözi pontosan a volumenváltozás idő-sorát,⁵ azonban annak belföldi értékét jobban kifejezi. A vásárlóerő-paritás számítási módját sok vita övezi, amit az is jól mutat, hogy Szlovákia egy főre jutó GDP-je vásárlóerő-paritáson számolva 2015-után megzuhan, holott csak módszertani váltásról volt szó. Romániára pedig jóval kedvezőbb a mutató, mint ha csak euróban kifejezve számolnánk, ami az alacsonyabb belföldi árak mellett a cserearányok kedvező változásának is betudható. E mutatóban így Szlovákia a valósnál nagy valószínűséggel kedvezőtlenebb, Románia pedig kedvezőbb képet mutat.

Mivel a PPS-alapon számolt egy főre jutó GDP idősor-ábrázolásra nem alkalmas, viszont adott évben a horizontális összehasonlításra igen, ezért táblázatos formában tüntetjük fel az adott ország adatait az EU27 átlagértékének arányában, az Eurostat adataiból számítva. (A 2023-as adatok a kézirat zárásakor előzetesek voltak.) A sorrend az utolsó lezárt éves adat szerinti, 2022. évi rangsort tükrözi.

1. táblázat: A vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP, az EU27 átlagában (%)

	2000	2004	2007	2010	2022	2023*
Luxemburg	248,9	249,5	273,2	274,7	256,1	239,9
Írország	136,4	149,5	150,0	131,3	234,6	211,7
Dánia	129,3	126,9	125,2	130,5	136,3	127,9
Hollandia	144,0	138,2	141,1	136,9	130,4	130,3
Ausztria	132,6	130,2	126,4	127,7	123,9	122,9
Belgium	125,5	123,6	117,9	120,9	119,4	117,6
Svédország	133,7	130,7	131,3	128,5	119,4	116,8
Németország	123,9	122,2	118,3	120,5	116,3	115,2
Finnország	120,7	120,3	121,5	118,5	109,9	108,2
Málta	83,2	83,0	80,5	87,1	103,9	105,1

4 A vásárlóerő-paritást (*purchasing power parity*) nemzetközileg PPP-nek rövidítjük, az Eurostat ugyanakkor a hasonló célú és tartalmú PPS-t használja módszertanában, ami a *purchasing power standard* rövidítése.

5 Oblath 2023.

	2000	2004	2007	2010	2022	2023*
Franciaország	117,9	111,8	109,3	109,2	100,0	101,1
EU27	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Olaszország	122,3	113,7	108,9	106,0	96,9	97,6
Ciprus	96,2	100,0	105,7	102,0	94,1	94,9
Csehország	73,4	80,7	84,1	84,3	90,1	90,7
Szlovénia	81,0	87,7	88,6	84,7	89,9	91,5
Litvánia	38,0	50,0	61,4	61,0	89,0	86,7
Spanyolország	97,3	100,9	104,1	96,4	85,4	88,6
Észtország	42,4	55,7	71,1	65,5	84,8	81,6
Lengyelország	48,4	51,4	54,1	62,7	79,4	79,8
Portugália	85,3	82,5	82,5	82,7	78,6	82,7
Magyarország	53,3	62,7	61,4	66,3	76,1	76,3
Románia	26,6	34,4	43,9	52,6	75,5	77,7
Horvátország	48,4	56,6	62,6	61,0	72,7	76,1
Lettország	36,4	47,2	58,5	53,8	72,4	70,7
Szlovákia	51,1	58,5	67,9	76,7	71,0	72,6
Görögország	88,0	98,1	93,9	84,7	67,0	67,3
Bulgária	28,8	35,4	40,7	44,6	62,0	64,1

* előzetes adat

Forrás: Eurostat, Századvég-számítás

Az évezred elején Magyarország a 19. helyen állt, az EU27 átlagának 53,3 százalékaival. A csatlakozás évében 62,7 százalékkal szintén. A legrosszabb arányt 2007-ben produkálta 61,4 százalékkal a 23. helyen. Az utolsó lezárt adatú évben, 2022-ben a 21. helyen végzett 76,3 százalékkal, megelőzve Romániát,⁶ Horvátországot, Lettországot, Szlovákiát, Görögországot és Bulgáriát. A 2023-as előzetes adatok szerint Magyarország aránya tovább javult, elérve az EU27 76,3 százalékát, miközben Románia nagyobb növekedésével elé került. (A 2022-es többszöri újraszámolást tekintve ezt azért egyelőre érdemes óvatosan kezelni.)

A következőkben vizsgáljuk meg a mutató alakulását a V4-ek és Románia körében.

⁶ Az év közben többször módosított 2022-es adatok szerint volt olyan állapot, amikor Románia megelőzte Magyarországot, és ez akkor nagy visszhangot kapott a sajtóban. A végleges éves adat már kevésbé.

2. táblázat: A vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP regionális adatai, az EU27 átlagában (%)

	2000	2004	2007	2010	2022	2023*
Csehország	73,4	80,7	84,1	84,3	90,1	90,7
Lengyelország	48,4	51,4	54,1	62,7	79,4	79,8
Magyarország	53,3	62,7	61,4	66,3	76,1	76,3
Románia	26,6	34,4	43,9	52,6	75,5	77,7
Szlovákia	51,1	58,5	67,9	76,7	71,0	72,6

* előzetes adat

Forrás: Eurostat, Századvég-számítás

A listát végig Csehország vezeti, ahol a mutató a 2004-es 73,4 százalékos értékről 2023-ra 90,7 százalékra nőtt. Lengyelország 2004-ben még a leggyengébb eredményt mutatta fel, 51,4 százalékot. 2023-ban ugyanakkor már 79,8 százalékkal a második helyre került. Románia mutatójának növekedése ennél is dinamikusabb volt: 2000-ben csupán 26,6 százalékkal a 27 ország legalacsonyabb értékét produkálta, míg 2023-ban már 77,7 százalékot ért el. Szlovákia ingadozó teljesítményt mutatott: 2004-ben a V4-ek között a 3. helyen állt, 58,5 százalékkal, 2007-re feljött a 2. helyre, 58,5 százalékkal, majd 2023-ban már az öt közül az utolsó helyre került, 72,6 százalékkal. Újra meg kell ugyanakkor említeni, hogy a PPS módszertani bizonytalanságai miatt a román és a szlovák adatot érdemes óvatosan kezelni.

Magyarország az ezredfordulón és a csatlakozáskor is a 2. helyen állt, utóbbi évben 62,7 százalékkal. 2007-ben szorult a 3. helyre, amely pozíció rögzült is 2022 végéig. A 2023-as előzetes adatok szerint hazánk mutatója 76,3 százalék volt. EU-tagságunk első húsz évében tehát az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson számolt értékében az EU27-hez viszonyított arányunk 13,6 százalékponttal javult.

A háztartások végső fogyasztása

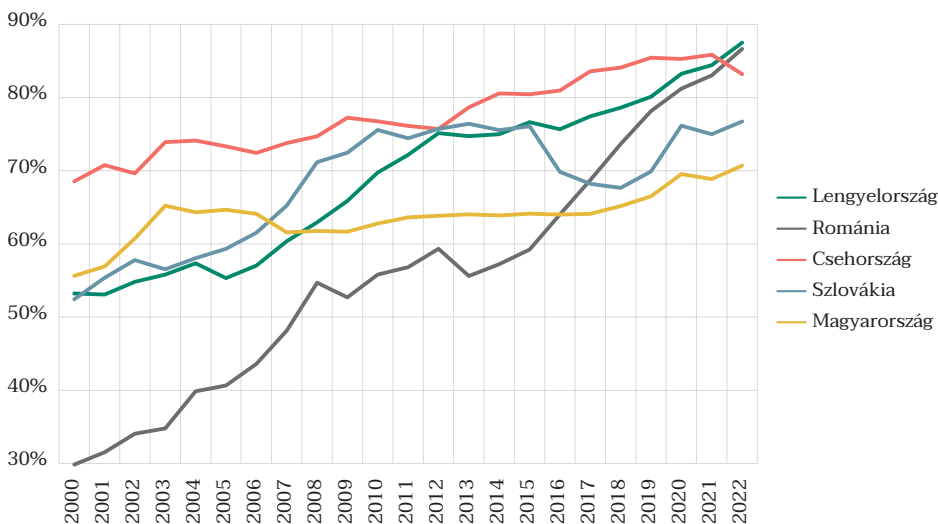
A bruttó hazai termék azt tükrözi, hogy az ország területén működő gazdasági egységek mekkora jövedelmet termelnek. Emiatt jóléti mutatóként közvetlenül nem alkalmazható, bár erős a korreláció az egy főre jutó GDP és a szélesebb értelemben vett anyagi jólét között. A la-

kossági fogyasztást mérő mutató rendeltetése szerint ennél szorosabb kapcsolatot jelent az életszínvonallal, bár mint látni fogjuk, ennek is erős korlátai vannak.

A fogyasztás mérésére alkalmas egyik mutató a háztartások fogyasztási kiadása (*household final consumption expenditure*), amely az egyének közvetlen kiadásait összegzi nemzetgazdasági szinten. Ennél komplexebb mutató a háztartások tényleges fogyasztása (*actual individual consumption*, rövidítve AIC), amely az előzőt egészíti ki a kormányzattól és a háztartásokat segítő nonprofit szervezetektől kapott természetbeni juttatásokkal, mint például az oktatás és az egészségügy. A következőkben az AIC alakulását vizsgáljuk a régióban, vásárlóerő-paritáson. (Az Eurostat legfrissebb adatai a kézirat zárásakor 2022-esek voltak.)

A GDP-hez hasonlóan a tényleges fogyasztás is trendszerű felzárkózást mutat az EU átlagához. A mélyről induló Románia növekedési dinamikája itt a GDP-nél is meredekebb, aminek köszönhetően nemcsak Magyarország és Szlovákia, hanem az időszak végére Csehország értékénél is magasabbat vett fel.

2. ábra: A háztartások tényleges fogyasztása, az EU27 átlagában, vásárlóerő-paritáson (%)

Forrás: Eurostat

Mivel hasonló, de eltérő meredekségű felzárkózási pálya látható a GDP és a fogyasztás terén, érdemes megvizsgálni annak mintázatát, hogy európai viszonylatban hogyan aránylanak a fogyasztási kiadások az adott ország GDP-jéhez. A kép teljessége érdekében kiterjesztjük az összehasonlítást az Európai Gazdasági Térség többi országára, a kilépett Egyesült Királyságra, a nyugat-balkáni tagjelöltekre és potenciális tagjelöltekre, a szintén tagjelölt Törökországra, valamint az Egyesült Államokra és Japánra is. Az AIC és GDP 2000 és 2022 közötti átlagos aránya szerint rendezve az országokat, a következő képet kapjuk.

3. táblázat: A háztartások tényleges fogyasztási kiadásainak aránya a GDP-hez (%)

	2000	2000–2022 átlaga	2022
Bosznia-Hercegovina*	103,6	90,8	77,2
Montenegró	77,2	87,7	84,4
Albánia	87,5	84,5	80,6
Szerbia	86,3	83,2	77,7
Észak-Macedónia	83,1	81,2	77,8
Görögország	75,7	77,5	78,3
Egyesült Királyság	75,6	76,4	75,4
Portugália	74,4	75,3	74,3
Egyesült Államok	72,0	73,8	74,4
Litvánia	75,9	73,1	68,6
Bulgária	75,2	72,3	67,3
Románia	76,3	72,1	70,6
Ciprus	68,6	71,7	70,5
Horvátország	74,5	71,4	69,8
Lengyelország	73,6	71,0	68,1
Olaszország	70,7	70,9	70,9
Lettország	72,6	69,6	69,4
Franciaország	67,6	69,3	69,2
Spanyolország	69,1	69,0	69,2
Törökország	70,7	68,7	64,4
Izland	73,1	68,6	68,8
EU27	67,7	67,3	65,6
Japán	62,8	66,7	68,8

	2000	2000–2022 átlaga	2022
Németország	67,7	66,4	65,0
Finnország	60,4	66,1	67,3
Belgium	65,2	65,7	66,2
Málta	72,5	65,5	53,8
Szlovénia	67,3	65,4	66,1
Ausztria	65,5	65,0	64,7
Szlovákia	63,3	64,6	71,5
Dánia	63,2	64,5	58,6
Svédország	64,4	64,3	61,3
Észtország	65,0	62,5	62,5
Magyarország	65,3	62,5	59,1
Hollandia	62,8	62,0	59,9
Svájc	62,3	59,9	56,8
Csehország	60,0	58,6	58,4
Norvégia	53,8	55,8	44,8
Írország	56,3	49,9	32,1
Luxemburg	48,2	44,7	41,3

* Bosznia-Hercegovinára a legkorábbi adat 2005-ös, ez szerepel a 2000-es oszlopban.

Forrás: Eurostat

Mint látható, Romániánál kiugróan magas az arány, az uniós országok közül az ötödik legnagyobb, de Lengyelország is jóval az EU átlaga felett van. (Éppen az AIC mutatóban legmagasabb értéket produkáló két ország a térségben.) Az összképet nézve a nagy arány korántsem a fejlettséggel korrelál, inkább szociokulturális mintákat követ. A lista elején nagyrészt balkáni országok állnak, de az első tízben találjuk a két angolszász államot is. Majd jellemzően – az említetteken és két balti államon kívül – mediterrán országok következnek, mindegyik az EU-átlag felett. A klasszikus jóléti államok döntő részét az EU-átlag alatt találjuk, ahogy Szlovákiát, Magyarországot és Csehországot is. Ennek ellenére Észak- és Nyugat-Európára jellemzők a legmagasabb AIC-értékek, mivel a magas GDP-nek viszonylag kis része is magas fogyasztási szintet eredményez. Ezzel szemben Romániában és kisebb részben Lengyelországban a meglepően magas fogyasztási adat mögött a fogyasztás GDP-hez viszonyított nagy arányát találjuk, összefüggésben az alacsony megtakarítási szinttel.

Összevetve az egy főre jutó GDP, az egy főre jutó és vásárlóerő-paritáson (PPS) mért GDP és a szintén vásárlóerő-paritáson mért háztartási fogyasztás (AIC) adatait, az alábbi következtetéseket vonhatjuk le a romániai fogyasztási adatok sok szempontból meghökkentően magas értékéről és dinamikájáról.

A konstans euróárfolyamon számított GDP-növekedés (ami az árfo-lyam- és árhatásoktól megtisztítva a bruttó hazai termék volumennö-vekedését tükrözi) terén Románia a V4-országok mindegyikénél gyor-sabban fejlődött (akár 2000-től, akár 2004-től nézzük), ez azonban az alacsony induló érték miatt még mindig nem eredményezte a rés zárul-ását: Románia mutatója továbbra is a V4-ek alatt van.

Vásárlóerő-paritáson utolérés és előzés is történt: Románia a 2022-es adatával már határozottan Szlovákia előtt áll, és a 2023-as előzetes adatok szerint Magyarországot is elkerülte. Mivel azonban ez nem ma-gyarázható önmagában a volumen kétségkívül impozáns bővülésével, az adott évi magas értékekben szerepet játszanak a térségnél lényege-sen kedvezőbb cserearányok, valamint az alacsonyabb belföldi árszín-vonal. Ez az adott évi mutatóra (*stock*) gyakorol emelő hatást, miközben a dinamikát (*flow*) a GDP volumenbővülése biztosítja.

A GDP és a lakossági fogyasztás bővülése szorosan összefügg Romá-niában, mivel a kormányzat lassan két évtizede, de különösen 2015 óta keresletélénkítő politikával ösztönzi a gazdasági növekedést, ami egy-szerre növeli a fogyasztást, és ezen keresztül a GDP-t – miközben tartós ikerdeficitet hoz létre, ami növekvő államadósságot gerjeszt.⁷ A növekvő nemzeti jövedelem ugyanakkor szintén ösztönzően hat vissza a fo-gyasztásra, ami „pozitív spirált” eredményez, növekvő egyensúlytalan-ság mellett.

A vásárlóerő-paritáson mért lakossági fogyasztásnak még az egy főre jutó GDP-hez mérve is kiugróan magas adatát (mely szerint a tér-ségből csak Lengyelország előzi meg Romániát, hajszállal) más tényező is magyarázza: ez pedig a GDP arányában is kiugróan magas fogyasztás. Vagyis Románia lakói – a balkáni országokhoz hasonlóan – jövedelmük kiugró arányát fordítják fogyasztásra, minimális megtakarítás mellett.

Nem elvitatva tehát az önmagában is impozáns GDP-növekedési ada-tokat, Romániáról szólva hozzá kell tenni: a vásárlóerő-paritáson mért

⁷ Századvég 2024.

növekedési és fogyasztási adatokban kimutatható utolérésben és előzésben a keresletélénkítő gazdaságpolitikának, a kedvező cserearányoknak, az árszínvonalnak és az alacsony megtakarítási hajlammal párosuló magas fogyasztási hajlandóságnak is jelentős szerepe van – ennek egyensúlyra gyakorolt összes negatív hatásával együtt (ami alighanem megszorításokhoz vezet majd a 2024-es választási évet követően).

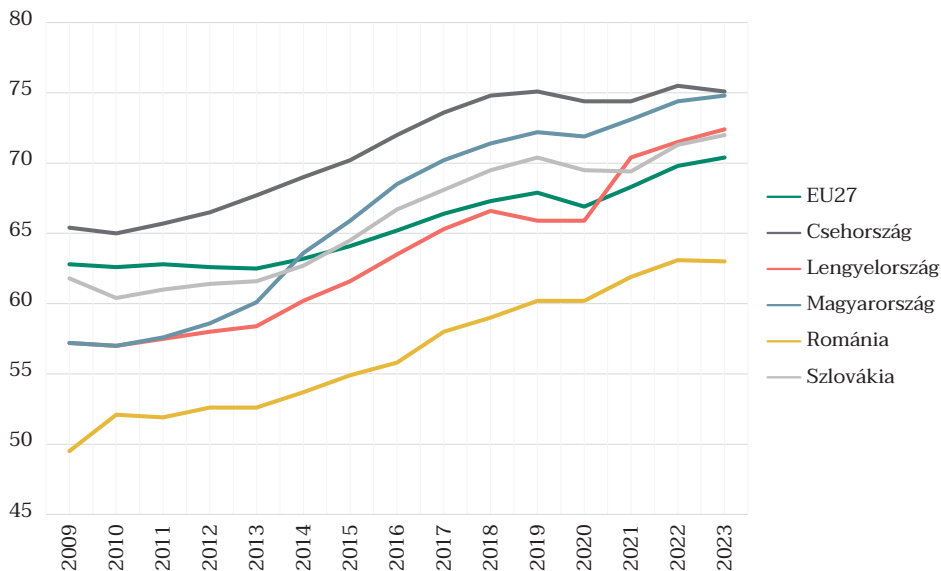
Magyarországon a lakossági fogyasztási adatok javulásában a törés ugyanott figyelhető meg, mint a reál-GDP-nél: 2006-tól. Míg azonban a GDP volumennövekedése már 2013-ban visszaállt a dinamikus pályára, a lakossági fogyasztás 2010-től javult, de a térségtől elmaradó dinamikával, amit csak 2018-tól értünk el. Ennek magyarázata, hogy a 2010 előtti években a beruházási adatok mélyrepülésben voltak, így először a beruházásokat kellett újra növekvő pályára állítani. Ellentétben tehát a romániai gyakorlattal, a magyarországi gazdasági növekedés beruházásvezérelt volt. Ez késlelteti a fogyasztás növekedésére gyakorolt ösztönző hatást, mégis fenntarthatóbb pályát eredményez.

A régió egészét nézve a fogyasztási adatokra is igaz, amit a GDP-nél megállapítottunk: az EU-csatlakozás nem annyira fordulópontként értelmezhető, a hatás inkább folyamatában érvényesül – a trendszerű növekedésben a csatlakozás ténye önmagában nem eredményezett fordulatot. Két kivételt látunk: Magyarországot, ahol paradox módon éppen a csatlakozás után kezdődött egy lemaradó szakasz (nyilván nem az EU-tagságból fakadóan, hanem annak ellenére), illetve Szlovákiát, ahol a legjobban kimutatható, hogy a taggá válás után a fogyasztás növekedése nagyobb lendületet vett. Ugyanitt 2015 után megbicsaklást látunk, ennek oka azonban elsősorban a vásárlóerő-paritás számításában bekövetkezett módszertani korrekció.

Foglalkoztatás

Magyar szempontból a gazdaság jellemzői közül a legimpozánsabb fejlődés a foglalkoztatottságban történt – igaz, hogy nem a csatlakozás időpontjától, hanem csak 2010 után. Ekkor azonban kiemelkedő mértékben.

3. ábra: Foglalkoztatottság a 15–64 éves korú lakosság arányában (%)

Forrás: Eurostat

A foglalkoztatottság a 15–64 éves korosztály arányában a térség minden országában trendszerűen emelkedett. 2009-ben (az Eurostat akkortól közöl adatokat) még csak Csehország mutatója volt az EU27 átlaga fölött, a mai napig őrizve regionális vezető helyét. A legdinamikusabb növekedés ugyanakkor Magyarországon látható: a 2009-es 57,2-ről 74,8 százalékra nőtt 2023-ban, amivel szinte beértük a regionális listát tartósan vezető Csehország 75,1 százalékos foglalkoztatottsági szintjét. Az elmúlt években Lengyelország és Szlovákia is az EU átlaga fölé került, míg Románia egyelőre – az erős növekedés ellenére, a mélyről indulás miatt – továbbra is jelentősen leszakad attól. Magyarország mutatója 2009-ben az EU-rangsor 23. helyéhez volt elegendő, míg 2023-ban már a 8. helyen állt, vagyis az utolsó harmadból a felső harmadba került. A 20–64 éves korosztály előretörése még látványosabb: a 24-ről a 7. helyre, miközben a mutató 62,5-ről 80,7 százalékra növekedett. A létszámadatokat nézve ez azt jelenti, hogy 2009-től 2023-ig közel ötödével bővült a foglalkoztatottak köre Magyarországon.

Egyenlőtlenségi mutatók

A jövedelmi viszonyokat a nemzetgazdasági szinten rendelkezésre álló jövedelemtömeg mellett annak eloszlása is meghatározza. A jövedelem-egyenlőtlenségek szemléltetésére a párizsi székhelyű World Inequality Lab (WIL) által felépített és működtetett World Inequality Database⁸ (WID) adatait használjuk fel. A WIL saját módszertanával⁹ kifejlesztett Distributional National Accounts (DINA), a nemzeti eloszlási számlák rendszere, amely a közvetlenül kapott jövedelmek adatait összhangba hozza a GDP-t meghatározó nemzeti számlák rendszerével. Ennek köszönhetően a teljes nemzeti jövedelmet fel tudják osztani a teljes lakosság vagy a felnőtt lakosság között, aminek köszönhetően a kollektív fogyasztási javak is háztartásokra vetítve jelennek meg a jövedelmek között, így azok a közszolgáltatásokat is valós jóléti súlyoknak megfelelően tükrözik.

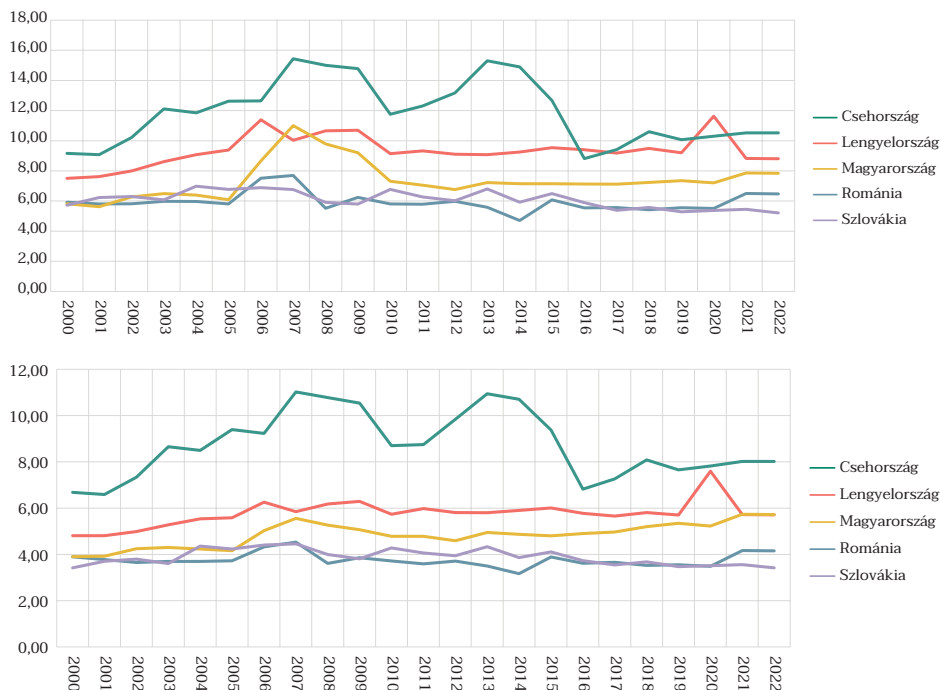
A WID számításai elsősorban arra irányulnak, hogy a nettó nemzeti jövedelem hogyan oszlik meg az egyes jövedelmi percentilisek között – leggyakrabban a felső 10, a középső 40 és az alsó 50 százalék között osztva meg azt. Az így kapott minták eleve sokat elárulnak az egyenlőtlenségről, de még átfogóbb képet ad, ha a felső 10 és az alsó 50 százalék átlagjövedelme közötti arányt (T10/B50) mint származtatott mutatót vesszük figyelembe.

Nézzük először a T10/B50 mutatót az adózás előtti jövedelmekre. Itt az adó- és járuléklevonás előtti munkajövedelmeket, a munkanélküli ellátásokat és a nyugdíjakat vesszük figyelembe, szociális transzferek nélkül. Az alapnépesség a továbbiakban a húszéves vagy idősebb felnőtt lakosságot jelenti. Ezt a mutatót vizsgálva (a következő ábra felső része) látható, hogy a felzárkózási időszakban a jövedelmi egyenlőtlenségek nagymértékben eltértek országonként. A régióban messze legegyenlőbb Szlovákia és Csehország volt, és jelenleg is az. A V4-ben Lengyelországban volt messze a legnagyobb az egyenlőtlenség a felzárkózás során. Romániát 2013-ig szélsőséges egyenlőtlenség jellemezte, majd fokozatosan mérséklődve a lengyel szinthez közeledett a mutatója. Magyarországon 2005-ben (paradox módon az EU-csatlakozás után) látványo-

⁸ World Inequality Database 2024b.

⁹ World Inequality Database 2024a.

4. ábra: Jövedelemeloszlás – a felső 10 és az alsó 50 százalék részesedése, adózás előtt és után

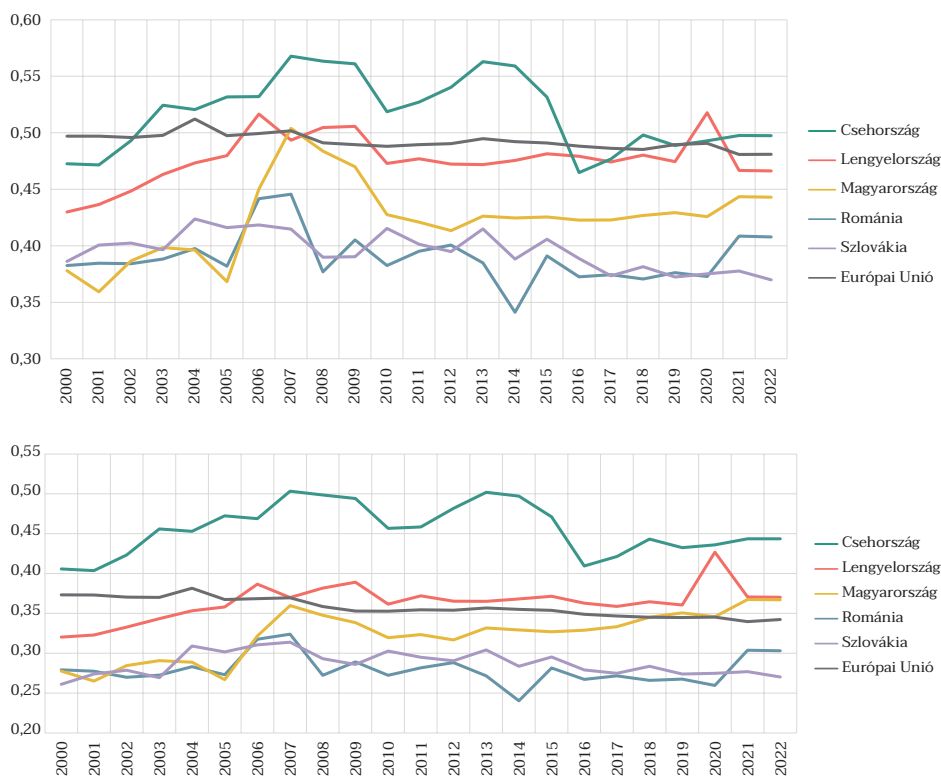

Forrás: WID, Századvég-szerkesztés

san megugrott az egyenlőtlenség, majd 2007-től mérséklődni kezdett, 2010-től pedig stabilizálódott. Magyarország 2010 óta a régió középmezőnyében van Románia és Lengyelország, valamint Csehország és Szlovákia között.

A WIL jelentései megállapítják, hogy bár az adózás értelemszerűen módosíthatja az egyenlőtlenségi viszonyokat, az adózás utáni egyenlőtlenséget nagyobb mértékben befolyásolja az adózás előtti egyenlőtlenség szintje, mint az adórendszer jellemzői. Ezt láthatjuk a fenti ábra alsó részén is, ahol az adózás utáni jövedelemeloszlás összképe főbb vonalakban hasonló az adózás előtti eloszláshoz. Az adózás utáni jövedelmeket úgy kapjuk, hogy az adózás előtti jövedelemből levonjuk az adókat és járulékokat, majd hozzáadjuk a szociális transfereket. A mutató értéke itt minden országban és minden évben kisebb, mint az adózás előtti jövedelmeké, ami a kiegyenlítő hatásnak köszönhetően

5. ábra: Gini-együttható, adózás előtti és adózás utáni jövedelmekre

Forrás: WID, Századvég-szerkesztés

kisebbségi egyenlőtlenséget jelez. Romániában azonban a kiegyenlítő hatás kevésbé érvényesül, mint a V4 országokban, így a hozzájuk viszonyított egyenlőtlenség még nagyobb, mint adózás előtt, aminek fő oka az adóbeszedés rossz hatékonysága¹⁰ – erre utal, hogy az egyenlőtlenség szintje később egykulcsos adórendszer mellett is javult. Magyarországon a 2005 utáni egyenlőtlenségi kiugrás ez esetben kisebb, aminek oka az erősen progresszív jövedelemadó-rendszer volt. Az egykulcsos adó bevezetését viszont nem követte – ellentétes irányú hatásként – jelentős egyenlőtlenség-növekedés, inkább a stabilitás jellemző.

A WID adatbázisa a jól ismert, régebbi keletű Gini-együttható szerinti egyenlőtlenségi mutatókat is tartalmazza. Első lépésben az adózás

¹⁰ Századvég 2024.

előtti jövedelemeloszlást vizsgálva megállapítható, hogy a Gini-együttható szerinti jövedelemegyenlőtlenség nagyjából az előzőekhez hasonló mintázatot mutat, ahogy az az alábbi ábra felső részén megfigyelhető. Magyarországon az egyenlőtlenség 2007. évi megugrása itt még látványosabb, és hasonlóan szembetűnő a 2010 utáni stabilizáció. Magyarország e mutató szerint is a régió középmezőnyében van. A nagyobb jövedelemegyenlőtlenségű pólust itt is Románia és Lengyelország képezi (az időszak végére a román szint itt is a lengyeléhez közelít, a kiugróan nagy egyenlőtlenség irányából), míg az „egyenlőségi pólust” itt szintén Csehország és Szlovákia jelenti. Megjegyzendő, hogy a két ország nemcsak a régióban, hanem egész Európában is a legkevésbé egyenlőtlenek közé tartozik.

Az adózás utáni jövedelemegyenlőtlenségek a Gini-együttható szerint vizsgálva (a fenti ábra alsó része szerint) annyit módosulnak, hogy Románia egyedül maradt az „egyenlőtlenségi póluson” (bár ma már nem a korábbi extrém mértékben szakadva el a mezőnytől), miközben Lengyelország Magyarországhoz közeledve – a WID T10/B50 mutatójához hasonlóan – a középmezőny része lett. Ettől eltekintve az összkép nem tér el jelentősen az adózás előtti egyenlőségektől, a relatív pozíciókat nem módosítja.

A gazdasági fejlettség területi jellemzőinek változása

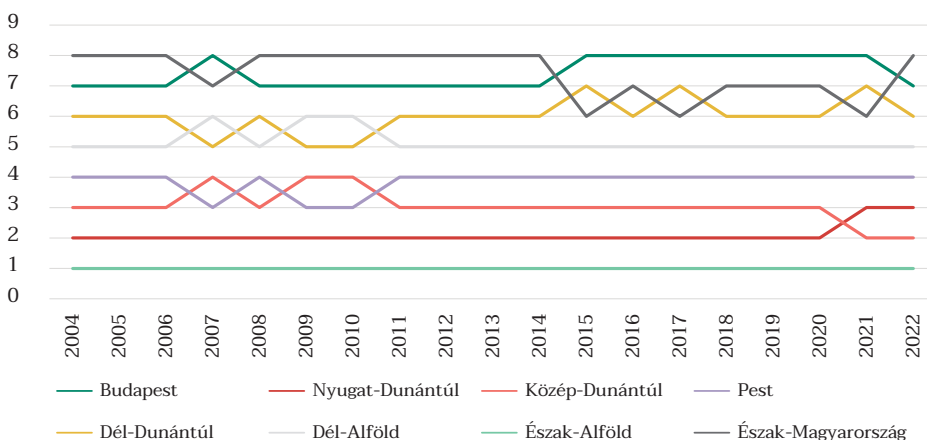
Míg a nemzetgazdaság szintjén – a 2006 utáni megtorpanást leszámítva – Magyarország felzárkózása sikeresnek tekinthető az EU átlagához, a fejlődés egy fontos jellemzője, az országon belüli regionális különbségek¹¹ mérséklődése, a területi kiegyenlítődés már korántsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

¹¹ A regionális adatok értékeléséhez Huber Judit munkatársunk adatelemzését és kimutatásait használjuk fel.

Az egy főre jutó GDP régiók szerinti sorrendjének változása

Elsőként tekintsünk meg egy olyan ábrát, amely a sorrendiség bemutatására szolgál, a régiók egy főre jutó GDP mutatója alapján.

6. ábra: Az egy főre jutó GDP régiók szerinti sorrendjének változása, 2004–2022

Forrás: KSH, Századvég-számítás és -szerkesztés

A mintázatból a következőket olvashatjuk le:

- Budapest első helye megingathatatlan.
- 2020-ig hasonlóan stabil volt a Nyugat-Dunántúl második helye.
- A többi hat régió 2014-ig három párba rendeződött, sorrendet csak ezeken a párokon belül cseréltek:
 - ◆ Közép-Dunántúl és Pest vármegye
 - ◆ Dél-Alföld és Dél-Dunántúl
 - ◆ Észak-Alföld és Észak-Magyarország.
- A Közép-Dunántúl tartósan Pest vármegye elé került, majd 2020 után a Nyugat-Dunántúlt is megelőzve a második helyre lépett elő.
- A középső páron belül több helycsere történt, míg 2011-től stabilizálódott a Dél-Alföld előnye.
- A legszegényebb kettő egymáshoz viszonyított helyzete szintén többször változott, majd Észak-Magyarország tartósan az Észak-Alföld elé került (2014–2021).

- Két páros sáv ritka „összezsúszása” történt 2014 után azzal, hogy Észak-Magyarország és a Dél-Dunántúl váltakozva helyet cserélt.
- 2022-ben Észak-Magyarország – szintén ritka dinamika – az Észak-Alföld mögé csúszott vissza, az utolsó helyre.

Az időszak egészét nézve az alapján, hogy melyik régió hány évben volt a rangsorban az adott helyen, a következő tipizálás tehető a fővároson kívüli régiókra, két szakaszra osztva az időszakot.

4. táblázat: A régiók besorolása az egy főre jutó GDP értéke és annak változása alapján

	2004–2011	2011–2022
Fejlett régiók	Nyugat-Dunántúl Közép-Dunántúl Pest vármegye	Nyugat-Dunántúl Közép-Dunántúl
Közepesen fejlett régiók	Dél-Alföld Dél-Dunántúl	Pest vármegye Dél-Alföld
Kevésbé fejlett régiók	Észak-Magyarország Észak-Alföld	Dél-Dunántúl Észak-Magyarország Észak-Alföld

Forrás: KSH, Századvég-értékelés és -szerkesztés

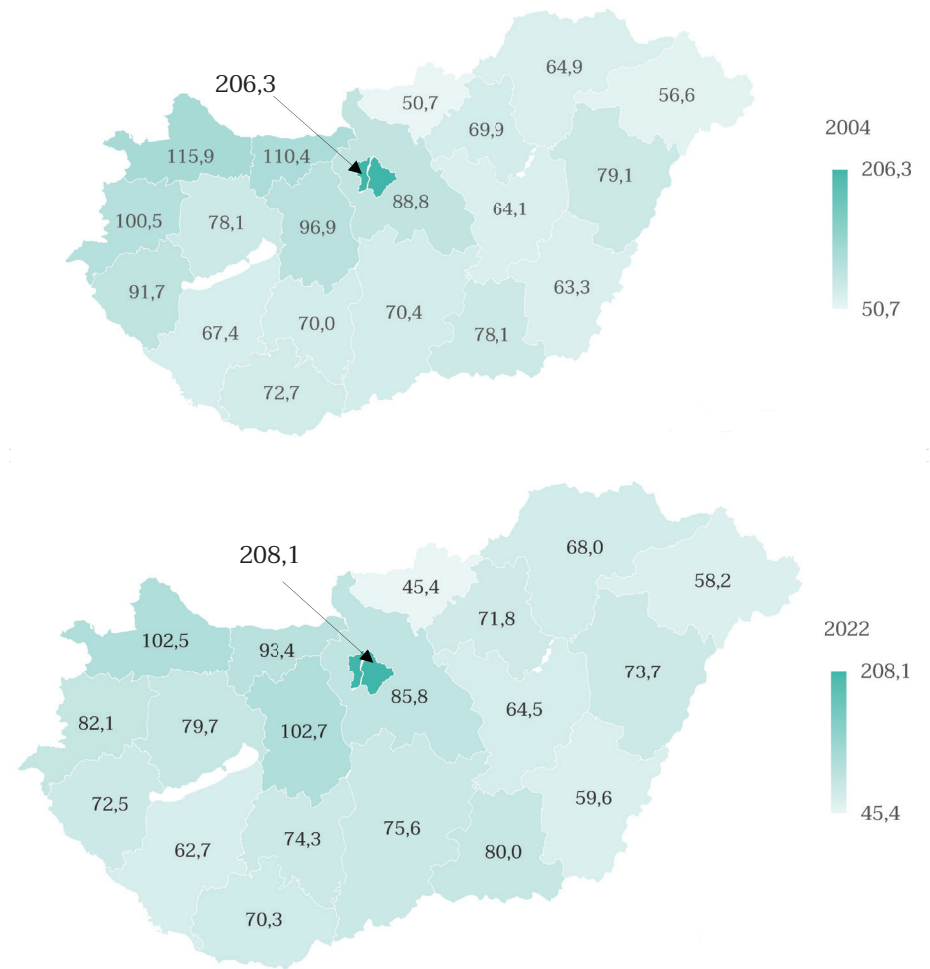
Vagyis az egymáshoz viszonyított relatív fejlettség a tagság kezdete óta igen kis mértékben változott csak, dacára annak, hogy az uniós fejlesztési források egyik fő vezérlője a regionális különbségek mérséklése. Mivel azonban a tőke előszeretettel irányul az eleve fejlettebb régiókba, a piaci és a szakpolitikai célú tőkeáramlás versenyében jól látható előbbi erőfölénye.

Az egy főre jutó GDP eloszlása vármegyénként

Tanulságos képet mutat az is, ha az adott vármegye egy főre jutó GDP-jét az országos értékhez viszonyítjuk 2004-ben és 2022-ben.

Látható, hogy a legtöbb vármegyében a relatív részesedés csak kis mértékben változott az országos átlaghoz viszonyítva. A legnagyobb javulás Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén és Fejér vármegyében történt, a legnagyobb részesedésbeli visszaesést pedig Komárom-Esztergom, Zala, Vas, illetve Győr-Moson-Sopron esetében láthatjuk. E tekin-

7. ábra: Az egy főre jutó GDP az országos átlag százalékában

Forrás: KSH, Századvég-számítás és -szerkesztés

tetben tehát lehet részsikereket felmutatni a területi kiegyenlítődésben, mivel a legnagyobb részesedésvövedéssel jellemzett vármegyék között egy közepesen (Bács-Kiskun) és egy, a közepes és a kevésbé fejlettek között mozgó (Borsod-Abaúj-Zemplén) vármegyét találhatunk, miközben a 2004-ben legfejlettebb három részesedési aránya csökkent.

Az egy főre jutó GDP növekedése vármegyénként

A következő táblázatban a legjobban, illetve legkevésbé jól teljesítő vármegyét vesszük sorba, az egy főre jutó GDP időbeli alakulása szerint reálértéken (a 2004-es árakra indexálva), valamint a vármegyék közötti relatív helyezés alapján.

5. táblázat: Legnagyobb egy főre jutó GDP-növekedések

Vármegye	GDP/fő, 2022/2004 (%)	Helyezés, 2004	Helyezés, 2022
Bács-Kiskun	162,7	12.	9.
Tolna	160,7	13.	10.
Fejér	160,5	5.	2.
Borsod-Abaúj-Zemplén	158,7	16.	15.
Heves	155,7	14.	13.

Forrás: KSH, Századvég-számítás

A teljes nemzetgazdaságban a növekedés ugyanebben az időszakban 151,4 százalék volt.

A legjobban teljesített Bács-Kiskun, Tolna, Fejér és Borsod-Abaúj-Zemplén, majd kicsit lemaradva Heves. De míg utóbbi kettő a viszonylag erős növekedés ellenére is hátrébb csúszott a rangsorban, addig a dobogósok jelentős mértékben előre tudtak lépni.

Az átlag felett helyezkedett el még – csökkenő sorrendben – Csongrád-Csanád, Veszprém, Budapest (messze a legmagasabb bázisról indulva) és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye.

A következő ábrán láthatjuk, hogy a legkevésbé jól e mutató időbeli alakulása szerint Zala, Vas és Komárom-Esztergom, majd valamivel jobban Győr-Moson-Sopron és Nógrád teljesített. Komárom-Esztergom és még inkább Győr-Moson-Sopron viszonylag kis növekedése a csatlakozáskor magas bázissal is magyarázható, miközben Nógrád vármegye a legalacsonyabb bázisról indult. Így Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom a viszonylag kisebb növekedés ellenére is stabilizálta helyét az élvonalban, hasonlóan Vas a középmezőnyben. Nógrád ezzel szemben beragadt az utolsó helyre, míg Zala a középmezőny tetejéről a végére csúszott vissza.

6. táblázat: Legkisebb egy főre jutó GDP-növekedések

Vármegye	GDP/fő, 2022/2004 (%)	Helyezés, 2004	Helyezés, 2022
Zala	119,7	6.	12.
Vas	123,7	4.	6.
Komárom-Esztergom	128,1	3.	4.
Győr-Moson-Sopron	133,9	2.	3.
Nógrád	135,5	20.	20.

Forrás: KSH, Századvég-számítás

Az országos átlag alatt helyezkedett még el – a helyezés emelkedő sorrendjében – Somogy, Hajdú-Bihar, Békés, Baranya és Pest.

A növekedési és rangsorbeli adatokat egészében tekintve úgy értékeljük, hogy az EU-csatlakozás után Zala, Nógrád és kisebb mértékben Vas vármegye zárkózott fel a legkevésbé sikeresen. Ugyanezen szempontok szerint uniós tagságunk kezdete óta a felzárkózás győztesei Bács-Kiskun, Tolna és Fejér volt.

Záró következtetések

A közjogi változással ellentétben az európai uniós csatlakozás Magyarországon és a régió egészében sem jelentett vízválasztót a gazdasági fejlődés szempontjából. Hatása ugyanakkor ennél lényegesen nagyobb volt, mivel a csatlakozási törekvések hazánkban, Lengyelországban és Csehországban (ahogy korábban Csehszlovákiában is) a rendszerváltás pillanatától, majd többéves fáziskéséssel Szlovákiában és Romániában is meghatározó stratégiai irányát képezték a kormányzati politikának, beleértve a gazdaságpolitikát, a gazdasági szerkezetátalakítást és a piacgazdaságra való áttérést. A választott gazdaságstratégiai irányt így már a remélt uniós tagság is jelentősen befolyásolta. A mérleget ezért meg lehet vonni a 2004-es belépéstől, de akár 1990-től is. Ha ez utóbbi folyamat egészét nézzük, akkor elmondható: a csatlakozás árát gazdaságilag elsősorban az elején fizettük meg, a szerkezetváltás éveiben történt visszaeséssel és piacvesztéssel, míg a hasznát elsősorban a tagság kezdete után arathattuk le. A mérleghez hozzátartozik, hogy a szer-

kezetváltás fájdalmas lépéseinek nagy részére a csatlakozási folyamat nélkül is rákényszerültünk volna, miközben a tagságból fakadó előnyöket ez esetben értelemszerűen nem realizálhattuk volna.

A térség egészére jellemző a masszív felzárkózási trend, amely egyre közelebb vitte, viszi a régiót az uniós átlaghoz. Ebben a folyamatban a legtöbb országot kedvezően érintette az uniós csatlakozás, még nagyobb arányú növekedést, ezzel együtt még gyorsabb felzárkózást eredményezve. Ez alól éppen Magyarország jelentett kivételt: az uniós és regionális átlagtól a csatlakozás utáni időszakban pont távolodni kezdett, ami nyilvánvalóan nem az EU-tagság miatt, hanem annak dacára történt. A térségre jellemző növekedési trend hazánkban ezek után a 2012-t követő években állt helyre, behozva a korábbi években felhalmozott növekedési veszteségét. A 2006 utáni lemaradás ugyanakkor olyan súlyos volt, hogy regionális pozíciónk inkább stabilizálódott, mintsem megfordult. A legtöbb fejlettségi mutatóban a régió középmezőnyében vagyunk, együtt közelítve az uniós átlaghoz. A foglalkoztatás terén ugyanakkor kiugróan jó, a régiós növekedési átlagot messze meghaladó eredményt értünk el 2010 után. Ez azonban ismét csak nem uniós tagságunknak, hanem a meghirdetett kormányzati stratégiának, a munkaalapú társadalom eredményének tekinthető.

Miközben az uniós csatlakozástól remélt felzárkózás a nemzetgazdaság egészében sikeres volt, a regionális egyenlőtlenségek mérséklésében az eredmények elmaradnak a céloktól – annak ellenére, hogy ez az uniós fejlesztési politikák egyik fő stratégiai iránya is. Ez arra utal, hogy az országon belüli területi felzárkózásban az eszköztár bővítésére, a fejlesztéspolitika újragondolására van szükség nemzeti és uniós szinten egyaránt. Ennek híján tovább nőhet a főváros és a központi régió relatív súlya nemcsak a gazdasági erőforrásokban, hanem a népesség koncentrációjában is.

Összességében, a régió egészét tekintve az Európai Unióhoz történt csatlakozás fontos lépést jelentett a piacgazdasági átmenet utáni felzárkózásban. Abban ugyanakkor, hogy ezt a lehetőséget milyen mértékben sikerült a közép-európai kormányoknak országuk javára fordítani, nem érvényesült semmiféle automatizmus, hanem a nemzeti kormányzás színvonalától és hatékonyságától függött, és azon fog alapulni a jövőben is.

Irodalom

- Csige, András – Hegedűs, Tamás: Közép-Európa újraalkotása – Európai szuperállam helyett nemzetek, régiók és közösségek Európája. *Magyar Nemzet*, április 15. <https://magyarnemzet.hu/velemeney-archivum/2003/04/kozep-europa-ujraalkotasa>
- Eurostat Data Browser: *Employment and activity by sex and age—annual data [lfsi_emp_a]* https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsi_emp_a/default/table (letöltve: 2024. április 24.)
- Eurostat Data Browser: *Purchasing power adjusted GDP per capita [sdg_10_10]*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_10_10/default/table (letöltve: 2024. március 26.)
- Eurostat Data Browser: *Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA 2010 aggregates [prc_ppp_ind]* https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/prc_ppp_ind/default/table (letöltve: 2024. március 26.)
- Eurostat Data Browser: *Real GDP per capita [sdg_08_10]*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/table (letöltve: 2024. március 25.)
- Hegedűs, Tamás 2002: A magyar gazdasági átalakulás másfél évtizede. In *Jobbközéparányok – Janus-arcú rendszerváltozás II.* Kairosz Kiadó.
- Hegedűs, Tamás 2003: Humán tőke és versenyképesség a globalizáció korában. In *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében – Válogatás 1992–2002.* Heti Válasz Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Központi Statisztikai Hivatal: 21.1.2.2. Egy főre jutó bruttó hazai termék megye és régió szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/gdp/hu/gdp0078.html (letöltve: 2024. március 25.)
- Oblath, Gábor 2023: *Mire jó a vásárlóerő-paritás, és mire nem?* Portfolio.hu, szeptember 7. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20230907/mire-jo-a-vasarloero-paritas-es-mire-nem-637557>
- Századvég Alapítvány: Európa Projekt 2022. <https://szazadvég.hu/europa-projekt> (letöltve: 2024. április 23.)
- Századvég Konjunktúrakutató Zrt. 2024: *Románia és Magyarország gazdasági fejlettségének összevetése, mögöttes folyamatok részletes elemzése. Tanulmány a Pénzügyminisztérium részére.* Március 18.
- World Inequality Database 2024a: *Methodology.* <https://wid.world/methodology> (letöltve: 2024. március 14.)
- World Inequality Database 2024b: *World View – Compare inequality between countries on an interactive world map.* <https://wid.world> (letöltve: 2024. március 14.)

A kommunizmus múltja Spanyolországban

The past of communism in Spain

*Szerző: José Luis Orella, a madridi San Pablo Katolikus Egyetem
jelenkori történelem professzora*

Fordította: Dergán Ádám,¹ Rapcsok Dóra²

Absztrakt

Honnan ered, miből gyökerezik a spanyol baloldali gondolat? Miért nincsenek napirenden napjaink Spanyolországában a polgárháború idején a kommunisták által elkövetett rémtettek? Kik, mikor és hol gyújtottak fel spanyol templomokat és gyilkoltak meg közel hétezer egyházi személyt, köztük 13 püspököt és 283 apácát? Valóban a paracuellosi tömeggyilkosság adta a mintát a szovjeteknek az 1940-es katyíni vérengzéshez? Miféle hazugságokkal és ferdtésekkel próbálják pozitívan bemutatni a spanyol állami emlékezetpolitikában a kommunista eszmerendszert? José Luis Orella kétrészes tanulmánya többek között ezekre a kérdésekre ad választ.

Abstract

Where does Spanish leftist ideology come from and where are its roots? Why are the atrocities committed by the communists during the civil war not on the agenda in Spain today? Who, when and where set fire to Spanish churches and murdered nearly 7 000 clergy, including 13 bishops and 283 nuns? Was the Paracuellos massacre really the model for the Soviets' massacre in Katyn in 1940? What lies and distortions are being used in the Spanish state's memory policy to try to present the communist ideology in a positive light? José Luis Orella's two-part study answers these questions, among others.

¹ A Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának általános főigazgató-helyettese.

² Spanyolnyelv-oktató, szakértő.

Bevezetés

A kommunizmus Spanyolországban inkább a jelenhez, mint a múlthoz kapcsolódik. A polgárháborúig a Spanyol Kommunista Párt, a PCE marginális erő maradt, amely nem tudott versenyezni sem a CNT (Confederación Nacional del Trabajo, Nemzeti Munkaügyi Szövetség) anarchizmusával, sem a Francisco Largo Caballero által vezetett forradalmi szocializmussal. A Szovjetunióval való kiszolgáltatottsága azonban azt jelentette, hogy a PCE fokozatosan a Szovjetunió eszközévé vált, a köz-társaságiaknak olyannyira szükséges fegyvertámogatásért cserébe. Franco tábornok uralmának hosszú időszaka alatt a PCE volt az igazi és egyetlen olyan mozgalom, amely az ellenzéki elit vezetőréteg gyermekeit tömörítette. A rendszer számára a demokrácia kereteinek megteremtése hozta el az utolsó nagy lehetőséget, hogy letörölje magáról totalitárius múltját, s azt a demokráciáért küzdő erők egyikévé magasztalhatta, tagadva a rendszer hosszas működését a parlamentáris monarchia visszaállításáig. Mindazonáltal a szocialista szociáldemokrácia a politikai káderek nagy részét és a művészvilágot is kizsákmányolta a kommunizmust a perifériára szorítva, amíg a 15-M (a Felháborodottak [Los Indignados] mozgalma, más néven 15M Mozgalom [Movimiento 15M, a szám- és betűkombináció a május 15-i dátumra utal]) lehetőséget nem adott neki, hogy a latin-amerikai forradalmi mozgalmak példáját követve, a keresztény család alapjainak minden romboló pontját védelmezve, más, populista baloldalként alakítsa át magát. Bár programját Pedro Sánchez szocializmusának radikalizálódása miatt sikerült megvalósítania, céljai teljesülése és inkompetenciájának bizonyítása mellett választói visszatérnek a régi szocialistákhoz. A kérdés az, hogy a régi PCE képes lesz-e újra túlélni, ha egy új arculatba bújjik, amely a bomlott podemita (a spanyolországi Podemos pártból képzett melléknév) mozgalomból táplálkozik.

Forradalmi háttér

Az iparosodás következtében kialakult új világ mélyreható társadalmi átalakulásokat okozott, és új politikai és szakszervezeti erők megjelenését idézte elő a proletár osztályok képviselőit. A 19. század végére

a legtöbb sztrájk elveszett, különösen azok, amelyek olyan iparágakban merültek fel, mint a vasút, a textilipar, a bányászat, valamint a vas- és acélipar. Az ágazati szövetségekben artikulált szakszervezeti koncentráció hiánya volt a kudarcuk oka.³

1899-ben a szocialista UGT (Unión General de Trabajadores – Spanyol Munkások Általános Szövetsége) 15 264 tagot számlált, és Pablo Iglesias volt az elnöke, aki megalapította a szakszervezetet és a pártot, amelytől függött a Partido Socialista Obrero Español, PSOE, és úgy döntött, hogy a végrehajtó bizottságot az ipari Barcelonából a fővárosba, Madridba helyezi át, annak ellenére, hogy ez utóbbi egy közigazgatási város volt.⁴ 1900-ban viszont a nem a PSOE-nak engedelmessé és erős anarchista jelenléttel rendelkező szakszervezetek az 50 ezer tagot számláló Federación de Sociedades Obreras de la Región Española nevű szövetségbe tömörültek.⁵

Politikai szinten a szocialista jelenlét még mindig elenyésző volt. 1901-ben a PSOE 27 tanácsi helyet szerzett, ebből 8-at a legfontosabb baszk városban, Bilbaóban, és ugyanezen év általános választásain 25 400 szavazatot kapott, ebből 4500-at Madridban. 1905-ben a szavazatok száma 26 000 volt, két évvel később pedig 22 000-re csökkent. Ezek a viták ejtették kétségbe Pérez Galdós író, aki azt mondta, mindannyiuknak el kell vágni a torkát, hogy a forradalom létrejöhessen. A szocialisták azonban követni kezdték az európai szocializmus példáját, mint például a francia Jaurès, és sikeresen kezdtek együttműködni a haladó liberalizmus erőivel, helyet teremtve maguknak a parlamenti ívben. A republikánus-szocialista koalíció segítette Pablo Iglesiasnak megnyerni az egyetlen parlamenti mandátumot, amelyet a spanyol szocializmus 1918-ig birtokolt. A köztársaságiakkal való szövetség 1919-ig tartott, amikor a PSOE-nak elegendő parlamenti ereje volt az önálló fennmaradáshoz, a köztársaság pedig a belső viszályok miatt a végét járta.

1910. október 30-án a Munkástársaságok Szövetsége megtisztította szocialista elemeit, és ezzel megszületett a CNT (Confederación Nacional del Trabajo, Nemzeti Munkás Szövetség), 50 000 taggal. A CNT

³ García Venero 1961, 303.

⁴ García Venero 1956, 404.

⁵ Uo. 408.

forradalmi anarchista szervezet hivatott lenni, több volt, mint szakszervezet, és forradalmi szindikalizmusa más irányba mutatott, mint a munkásosztály kizárólagos védelme. A CNT alapító okiratában az általános sztrájkot a következőképpen értelmezte: „Az általános sztrájknak alapvetően forradalminak kell lennie... Nem azért kell általános sztrájkot hirdetni, hogy egy kicsit több bért vagy a munkanap csökkentését érjük el, hanem azért, hogy a termékek előállításának és elosztásának teljes átalakítását érjük el.”⁶ A CNT a Nemzeti Agrárszövetségen keresztül, amely 1919-ben integrálódott a CNT-be, a napszámosok (föld nélküli parasztság) világának forradalmi megszervezéséhez látott hozzá. Az öntörvényű, magányos propagandista elvegyült a napszámosok között, elhintette eszméit, majd továbbállt. Az anarchizmust vidéken könnyebb volt elterjeszteni, mert nem kellett gyülekezőhely, jegyzőkönyv és könyvelés, mint a szocialistáknak.

Az első világháború időszaka fellendülést hozott a spanyol exportgazdaság számára, a külföldi adósság nagy részét törlesztették, számos külföldi vállalatot államosítottak, fejlesztették a gépipart, a bankszektor megerősödött a Central, Urquijo és Crédito Industrial megalapításával, a fizetési mérleg többletbe került. A spanyol export 1916-ban érte el csúcspontját, és amikor a világkonfliktus véget ért, a készletek hiánya, a piacok elvesztése, a növekvő infláció és a versenyképesség hiánya miatt összeomlás következett be. Baszkföldön és Asztúriában a gyors iparosodás a két bányászati és acélipari régióba irányuló nagyszámú bevándorló beáramlását eredményezte. Életkörülményeik nem voltak jók, sok bányász a vállalatok által épített silány kunyhókban élt, és a vállalat üzleteiben vásároltak. Mások egyedül éltek rosszul megépített házakban, amelyek vízellátás, csatornahálózat és útburkolat nélküli városrészeket alkottak.⁷ 1917-ben a bolsevik forradalom győzelme felpezsdítette a munkásereket, és a köztársasági liberálisokkal együttműködve forradalmi bizottságot hoztak létre. Röviden: bár az inspiráció Oroszországból származott, a példa az 1910-es Portugáliából, amely éppen akkor alapította meg a köztársaságot. A spanyol munkásbaloldal gyengesége arra kényszerítette őket, hogy részt vegyenek egy olyan felkelésben, amely nem proletárforradalmat, hanem a burzsoá rend-

⁶ Uo. 346.

⁷ Shubert 1991, 186.

szerváltást hozta volna el a köztársasági rendszerre, amelyről úgy gondolták, hogy a forradalmi érdekeknek jobban megfelel.

A hadsereg megakadályozta a sztrájk győzelmét, a kormány pedig kitartott, és letartóztatta a sztrájkbizottságot, amelyet a fő szocialista vezetők, Anguiano, Saborit, Besteiro és Largo Caballero alkottak. Az általános sztrájk, bár politikai céljait nem érte el, messze nem volt kudarc, megmutatta a rendszer gyengeségét és szakított a canovista pártrendszerrel, amelyet nemzetközpontú pártjai váltottak fel. Az 1918-as választásokon a PSOE a Köztársasági Párttal és a Reformista Párttal koalícióban a sztrájkbizottság képviselőinek megválasztását nyerte el (Anguiano, Saborit, Besteiro és Largo Caballero), akiket amnesztiában kellett részesíteni. A szocialisták megszilárdították pozíciójukat mint forradalmi erő, amely fokozatosan felváltja a republikánusokat, mint a rendszer elleni baloldali tiltakozó mozgalom. 1918-tól kezdve Katalónia a kapitalista fejlődés kulcsfontosságú régiójaként egy 1923-ig tartó társadalmi háború csataterévé vált.

A háborúban meggazdagodott burzsoázia spekulatív műveletekbe fektette nyereségét, miközben a béreket befagyasztották. A szakszervezeti szervezkedés egyre erősödött, és a CNT volt az, amely a közvetlen fellépés üzenetével oroszánrészt vállalt a régióban. Az 1918-as sans-i kongresszuson az anarchista szakszervezet elfogadta az egységes szakszervezetet mint a közvetlen cselekvés eszközt, elutasítva a közvetítőket közte, a kormány és a munkáltatók között. Ugyanígy a munkaadók is összefogtak a Fomento del Trabajo Nacionalban (Katalóniában létrehozott szervezet, melynek célja a spanyol és katalán ipari vállalatok védelme). A forradalmi szocialista vezető, Francisco Largo Caballero felajánlotta az UGT egyesülését a CNT-vel, de ez utóbbi nem egyezett bele, mert a szocialista szakszervezet a PSOE alá volt rendelve, a CNT pedig forradalmi szakszervezetként a néptömegek forradalmi tulajdonságaira támaszkodott. Sőt, hogy forradalmi érzelmeit tovább erősítse, 1920-ban a CNT csatlakozott a Harmadik Internacionáléhoz, ahová Ángel Pestaña vezetőt delegálta. A bolsevikoktól megtapasztaltakból azonban csalódottan tért vissza, mert a kommunisták forradalmárok voltak, de a forradalom győzelme után a proletariátus diktatúrájának megteremtésében hittek, amivel Pestaña nem értett egyet. A Harmadik Internacionálé úgy döntött, hogy a szakszervezetek forra-

dalmi jellegének megőrzése érdekében alá kell rendelni őket a helyi kommunista pártoknak, amit a CNT nem fogadott el.

Eközben Katalónia valóságos vérfürdőt szenvedett el, a munkaadók, a CNT, a polgári kormány és a szabad szakszervezetek fegyveresei, akik katolicizmusuk miatt nem voltak hajlandók alávetni magukat az anarchizmusnak, egymást irtották a régióban. A CNT egyszer csak egy támadáshullámmal találta szemben magát, ahogy a fegyveresek növelték saját súlyukat a szervezetben. Ramón Sales szabad szakszervezetének – a karlista és katolikus proletariátus ernyőszerkezete – megjelenése anarchista támadások hullámát váltotta ki ellene, hogy megakadályozzák a CNT alá tartozó munkástömegek egy részének szétválását. Bár a szabad szakszervezeti mozgalmat a katalán nacionalista üzletemberek fenyegették, mert Spanyolország egységét védték. A katolikus szindikalisták úgy maradtak életben, hogy a Tálion-törvény alkalmazásával félelmetesebbé tették magukat az anarchistáknál.⁸

1920-ban az UGT ismét felajánlotta a CNT-nek a szakszervezetet, de a CNT nem hitt neki, mert a szocialista szakszervezet újra megerősítette a Második Internacionáléhoz való csatlakozását. Ennek ellenére szeptember 3-án a két szakszervezeti konföderáció úgy döntött, együttműködési megállapodást köt a burzsoázia és a kormány ellen. A konzervatív Eduardo Dato kormánya munkaügyi és szociális törvényhozási programot hajtott végre, és keményen fellépett a barcelonai terrorizmus ellen. Az anarchista akciócsoportok rendőrök, munkáltatók és katolikus szakszervezeti tagok meggyilkolásával válaszoltak, ezek viszont az anarchista vezetők meggyilkolásával reagáltak. Az anarchisták Eduardo Dato miniszterelnök meggyilkolásával vágtak vissza, aki Antonio Cánovas del Castillo és José Canalejas után a harmadik miniszterelnök volt, akinek életét anarchisták oltották ki.

1922 szeptemberében a CNT barcelonai Nemzeti Bizottsága Zaragzába költözött, ahol a legszélsőségesebbek rendelkeztek hűbérbirtokkal, és egy évvel később a radikálisok, Francisco Ascaso, Juan García Oliver és Buenaventura Durruti meggyilkolták Juan Soldevila bíborost, majd később, a polgárháborúban bűnügyeikről váltak híressé. A megnövekedett társadalmi feszültség Miguel Primo de Rivera katalán főkapitány államcsínyben való támogatására készítette a katalán burzsoáziát, amely

⁸ Winston 1989.

egy megújulási és modernizációs irányvonalat követő, tekintélyelvű rendszert hozott létre. Ez a helyzet azt eredményezte, hogy a szocialisták két csoportra szakadtak: egy részük csatlakozott a Kominternhez, mások meg nem. A PSOE rendkívüli kongresszusa előtt, 1920. április 15-én a Szocialista Ifjak Szövetsége úgy döntött, feloszlik, elismeri a Kominternt és megalapítja a Spanyol Kommunista Pártot, amelynek főtitkára Ramón Merino Gracia lett. Belépett a kisméretű ifjúsági szervezetbe a somorrostrói szocialista bányászcsoporthoz Vizcayából, ahol vezető szerepet játszott egy Dolores Ibárruri nevű fiatal nő, aki katolikus hitét felcserélte a kommunista „hitre”.⁹

1921. április 13-án a „harmadik párti” szocialisták, akik nem fogadták el Pablo Iglesias érvelését, aki a két Internacionálé közötti kompromisszumot támogatta és ellenezte a Harmadik Internacionáléhoz való csatlakozást, megalapították a Spanyol Kommunista Munkáspártot (Partido Comunista Obrero Español). A Kommunista Internacionálé ugyanezen év novemberében a két alakulat egyesülését indítványozta, így jött létre a Spanyol Kommunista Párt. A PCOE-ből a forradalmi marxizmus olyan veterán harcosai kerültek ki, mint Antonio García Quejido, az UGT szakszervezet első elnöke, Ramón Merino Gracia rövid időszaka után a PCE első főtitkára; Facundo Perezagua, a baszk szocializmus valódi megalapítója Vizcayában, majd később a kommunizmusé, amikor a marxizmus még csak Vizcayában, Asztúriában és Madridban létezett; és Óscar Pérez Solís, a hadsereg tüzérszázadosa, ügyes szervező, a PCOE főtitkára, de miután a Komintern egyik spanyol képviselőjeként ellátogatott a Szovjetunióba, a vörös paradicsomba vetett hite megrendült. A Primo de Rivera-diktatúra idején bebörtönözve kapcsolatba került Gafo dominikánus atyával, a katolikus szindikalizmus egyik nagy emberével, visszatért a katolikus hitre, és a köztársasági időszakban Jose Antonio Primo de Rivera Falangista FE-JONS szindikalista vezetőinek egyike lett.¹⁰ Ramón Merino Gracia is kilépett a kom-

⁹ Dolores Ibárruri a spanyol kommunizmus első számú sztálinista vezetője volt. A polgárháború idején propagandatevékenységével – és José Díaz főtitkár segítségével – komoly befolyáshoz jutott a párton belül. A polgárháborús vereség után a Szovjetunióba távozott, 1939 és 1977 között Spanyolországot képviselte a Kominternben. Miután Díaz 1942-ben elhunyt, Pasionaria (Dolores Ibárruri beceneve, jelentése: a szenvedélyes) váltotta őt a PCE főtitkári pozíciójában. 1960-ig megőrizte tiszttségét, ekkor Santiago Carillo érkezett a helyére, ezzel együtt Ibárruri 1989-ben bekövetkezett haláláig a PCE elnöke maradt. Életrajza: Amorós 2021.

¹⁰ Pérez Solis 2018.

munisták soraiból, miután részt vett a Kommunista Internacionálé 1921-es moszkvai harmadik kongresszusán. Szakszervezeti munkája a szabad szakszervezetekben, majd a polgárháború után a Franco tábornok Sindicato Vertical (Függőleges Szakszervezet) nevű szakszervezeti mozgalmában folyt.

A kommunisták a szocialistákhoz hasonlóan széles társadalmi teret hódítottak meg a marokkói háborúval szembeni ellenállásukkal. Annál a gyarmati korszak egyik legkatasztrofálisabb veresége volt. A marokkói vérengzés lett Primo de Rivera programjának egyik lényeges pontja, amely az alhucemasi partraszállással, illetve egy különleges katonai egység, a Millán Astray ezredes és Franco parancsnok által alapított légió alkalmazásával győzelemben csúcsosodott ki, amely a zászlóalj harci szellemének kialakításában jeleskedett. A szocializmus kihasználta az alkalmat, hogy együttműködjön az önkényuralmi rendszerrel, míg az anarchisták, akiket a hatóságok elleni sokéves harc szétzilált és legyőzött, titkosan működtek tovább. Ebben az időszakban megragadták a lehetőséget szervezetük bővítésére, és amikor a második köztársaságban újra megjelentek a politikai színtéren, a PSOE (Partido Socialista Obrero Español – Spanyol Szocialista Munkáspárt) marginális erőből a baloldal fő tömegszervezetévé vált.

Spanyolország a második köztársaságban

Az 1931. április 14-i önkormányzati választások a republikánusok győzelmét hozták. Ezen eredmény hatására vonult száműzetésbe XIII. Alfonz. Az új rendszer tűnt a legkedvezőbbnek Spanyolország régóta várt megújulása szempontjából, miután a restauráció zsarnok Spanyolországa kudarcot vallott. Segura bíboros, Toledo prímása köztársaság ellen harciasnak tartott pásztorlevelének közzététele azonban ürügyül szolgált a május 11-i mintegy száz egyházi épület felgyújtására. Egy hónappal később Segura bíborost kiutasították Spanyolországból.

Az 1931. június 28-i választásokon a baloldal elsőprő győzelmet aratott. A baloldali többségű Alkotmányozó Nemzetgyűlés (Cortes Constituyentes) a saját ízlésére formált alkotmányt dolgozott ki. Az állam és az egyház kapcsolatáról szóló 26. cikkely ellentmondásosnak bizonyult: elrendelte a vallásszabadságot, az egyház állami költségvetésének

megszüntetését, tevékenységének korlátozását a gazdaság és az oktatás területén, valamint bármely külföldi államfőnek engedelmességi fogadalmat tett rendek feloszlatására, ami a jezsuiták kiutasításához és vagyonuk elkobzásához vezetett. A baloldal megosztott volt, de ezt ellensúlyozta a képviselők közötti számos szabadkőműves, ami segítette az új törvényhozás katolikusellenes döntéseit. Manuel Azaña volt a leleplezés alakja, aki 1931. október 13-án a Nemzetgyűlésben tett ellentmondásos nyilatkozatában kijelentette, hogy Spanyolország megszűnt katolikus lenni. Amikor Niceto Alcalá Zamorát államfővé választották, Manuel Azañát bízták meg a kormány miniszterelnöki teendőinek ellátásával.

Az új kormánycsapat kudarcot vallott a reformpolitikájában. Az oktatásban több egyházi iskolát zárt be, mint amennyit létrehozott. A hadseregből hétezer tisztet elbocsátottak, és feloszlatták a Francisco Franco tábornok által vezetett Zaragozai Katonai Akadémiát. A munkaügy területén nőtt a nyugtalanság, az agrárreform szükségessége pedig a végrehajtás lassúsága és a pénzhiány miatt nem valósult meg. Ez számos anarchista lázadást váltott ki, amelyeket a katonaság leverte. Az anarchista CNT a választásoktól való tartózkodásra szólított fel. A közigazgatási decentralizáció során a katalán és a baszk nacionalisták megkapták alapszabályuk jóváhagyását. Bár a baszkok esetében az első tervezetet érvénytelenítették, mert a hatáskörök között az egyházzal való kapcsolatot is kimondta, a másodikat Baszkföldön jóváhagyták, de Navarrában elutasították.

A jobboldal José María Gil Robles és az általa vezetett CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas) köré csoportosult. Ez a német Zentrumhoz vagy az Olasz Néppárthoz (Partido Popular) hasonló párt volt, kivéve a karlistákat és a monarchistákat (Alfonsinos), akik egy Acción Española nevű agytrösztöt hoztak létre. Célja a katolicizmus és a korporatizmus doktrinális gyakorlatának terjesztése volt a fiatalok körében. Az 1933. novemberi választásokon a nők először szavazhattak, és az eredmény a jobboldal győzelmét hozta. Bár Gil Robles megnyerte a választásokat, a köztársasági elnök, Niceto Alcalá Zamora megtagadta tőle a kormányalakítás lehetőségét. A CEDA (Igazságügy, Munka és Mezőgazdaság) által támogatott új radikális Lerroux-kormány lehetett volna a megoldás, ez azonban a jobboldali tábor radikalizálódásához vezetett, amelyből létrejött a Nemzeti Blokk, a monarchista jobboldal-

liak tömörülése, José Calvo Sotelo, a diktatúra egykori pénzügyminisztere vezetésével. Viszont 1933 októberében megszületett a Falange de las JONS. A Jose Antonio Primo de Rivera vezette falangizmus diákok tízezreit tömörítette a nacionalizmus, az erős kormányzás és a radikális társadalmi igazságosság diskurzusa köré.

Amikor 1934. október 14-én Lerroux új kormányt alakított, de a CEDA bevonásával, Asztúriában és másutt is kitört a szocialista forradalom. Barcelonában a katalán kormány kikiáltotta a szuverén köztársaságot, és felfüggesztették az autonómiát. Asztúriában az afrikai hadsereget kellett bevetni a bányászterület lenyugtatására, ami négyezer halálos áldozatot követelt, és harmincezer főt letartóztattak. Ezek az események, valamint a feketepiac-ügy korrupciós botránya (a rulettjáték legalizálása érdekében történő kifizetések) szétzilálta a kormányt, annak menesztéséhez és a választások kiírásához vezetett. 1936. január 16-án Spanyolországban megalakult a Népfront. Ezt az intézkedést 1935. október 7-én a Komitern VII. nemzetközi kongresszusán fogadták el. Spanyolországban a szocialisták, a baloldali republikánusok és a kommunisták az anarchisták külső támogatásával segítették a baloldalt választási szempontból egyesíteni a Népfrontban.¹¹

A jobboldal 1936. februári veresége kedvező körülményeket teremtett a forradalom számára. Az első következmények az októberi forradalom miatt letartóztatott harmincezer ember amnesztiaörvényének elfogadása, a katalán autonóm kormány visszaállítása, a vagyon kiséjítésének megkezdése, a jobboldali lapok felszámolása és a jobboldali szimpatizánsok deportálása volt. Április 13-án megalakult a Nemzetgyűlés: első intézkedésként leváltotta Manuel Azaña köztársasági elnököt. A Népfront választási győzelme óta az erőszak fokozódott a Falange illegalizálásával, igazgatótanácsának letartóztatásával, templomok és lapszerkesztőségek felgyújtásával, politikai gyilkosságokkal. Ezek közül a legfontosabb José Calvo Sotelo 1936. július 13-i halála volt. A Nemzeti Blokk vezetőjét az állambiztonság emberei letartóztatták és meggyilkolták. Ez az esemény aláásta a republikánus intézmények hitelességét a jobboldali támogatók körében. Az Emilio Mola tábornok vezette összeesküvéses út egyre erősödött, a Falange és a karlizmus lett a fiatalok új irányadója.

¹¹ Matorras 2021.

A polgárháború kitörése

Július 18-án Spanyolországot két részre osztották: a nacionalista tartományok a jobboldali túlsúlyúak voltak, ahol a szociálcatholicizmus erősen elterjedt. A köztársaságiak a nagyvárosokban, valamint a mediterrán és a kantabriai területeken maradtak, az összes ipari központban (Asztúria, Vizcaya és Barcelona), valamint a legvirágzóbb mezőgazdasági területeken (Valencia és Murcia) is ők érvényesültek. A konfliktus kezdetétől fogva a köztársasági intézmények valódi hatalma megszűnt a különböző forradalmi bizottságok javára, akik a laktanyák elleni támadásokból származó fegyverekkel elkezdtek letartóztatni és likvidálni a „fasiszta ellenséget”. Ezeket a bizottságokat a szocialista, kommunista és anarchista szakszervezetek pártjai képviselték.

A nemzeti vonalon Francisco Franco tábornok azt hirdette, hogy a forradalmi erők által létrehozott hatalmi vákuummal szemben a hadseregnek kell átvennie az irányítást. Eközben a „spanyol Lenin”, Largo Caballero azt tanácsolta, hogy a lázadást általános sztrájk meghirdetésével, a hadsereg felosztatásával és a forradalmi milíciáknak való fegyverátadással fejezzék be. Július 20-ra a köztársaság a szárazföldi hadsereg 47, a légiereő 65 százalékát és szinte a teljes flottát ellenőrzése alá vonta. A rendvédelmi erők tekintetében a csendőrség 51 százalékát, a puskások 65 százalékát és a rohamosztanosok 70 százalékát ellenőrizték. Ellenőrzés alatt tartottak egy 14 milliós népességet, Madridot, ami fővárosként hivatalos nemzetközi elismerést hozott, de a Spanyol Bank arany- és ezüsttartalékait is (2438–533 millió arányban).

A kezdeti cél Madrid elfoglalása volt, a felállított hadoszlopok közeledése révén. Így az északi hadsereg (Mola) meg tudta tartani állásait az afrikai hadsereg (Franco) megérkezéséig, hogy benyomuljon Madridba. A félszigetre érve utóbbi egyesítette a két zónát, majd szeptember 27-én José Enrique Varela tábornok csapatai felszabadították a toledói Alcazart, ahol ezer polgárőr és civil önkéntes állt ellen a nyolcezer szocialista és anarchista milicista ostromának. José Moscardo ezredes hőstettét a nemzeti propaganda széles körben népszerűsítette külföldön.

A nacionalisták Madridba érkezése a köztársasági kormány bukásához vezetett. 1936. szeptember 4-én új köztársasági kormány alakult a forradalmárok vezetésére alkalmas egyetlen személy, Francisco Lar-

go Caballero elnökletével. A szocialista vezető túlnyomórészt szocialista kormányt szervezett, erős kommunista jelenléttel, majd november 5-én – a történelemben először – anarchisták bevonásával (igazságügy, ipar, kereskedelem és egészségügy). Fő feladata az volt, hogy folytassa a néphadsereg létrehozását, amelyben a milicistákat katonákká kellett átalakítani. Ezenkívül az augusztus óta érkező, a Komintern irányítása alatt álló külföldi önkéntesek megalakították a nemzetközi dandárokat, amelyeket Madrid védelmére használtak volna. Ötvenezer külföldi önkéntes volt jelen spanyol földön. A toborzást világszerte a kommunista pártok végezték, ami értelemszerűen a kommunista befolyás növekedéséhez vezetett a köztársasági katonai szervezetben.

A kommunistáknak a kezdeti kis létszámuk ellenére 208 küldöttjük volt, akik 12 ezer tagot képviseltek a Kommunista Párt 1932 márciusában tartott IV. kongresszusán. A PCE fokozatosan a köztársasági oldal alapvető elemévé vált fegyelmettsége, szervezettsége és a Szovjetunió külső támogatása miatt. Ekkorra már hozzáfogott néhány szocialista szervezet fokozatos integrálásához, így kezdett tömegszervezet méretűvé válni. Az UGT Általános Munkás Szakszervezet Végrehajtó Bizottsága Largo Caballero javaslatára jóváhagyta azt a tervet, hogy a C.G.T.U. (a kommunista szakszervezet) szocialista szakszervezetté váljon, ami végül 1935 novemberében meg is történt a kommunista Pablo Yagüe vezetésével. 1936 áprilisában a kommunista és szocialista ifjúsági szövetségek egyesültek a JSU-ban. A „szocialista” Santiago Carrillo, az asztúriai PSOE egyik vezetőjének fiáról kiderült, hogy alvó kommunista. 1936. július 23-án a katalóniai szocialisták, kommunisták és kisebb marxista csoportosulások egyesültek a Katalán Szocialista Pártban (PSUC), amely mindig a PCE-vel szövetségben működött. Ami a Partido Obrero de Unificación Marxistát (Marxista Egyesülésű Munkáspárt), a POUM-ot illeti, amely heterodox és nyitott a trockizmusra, és mindig is az anarchizmus szövetségeseként működött, üldözték és megsemmisítették, vezetőjét, Andreu Nint német brigadisták elrabolták, átadták az NKVD-nek, és 1937 júniusában Alcalá de Henaresben megkínózták és megölték. Largo Caballero kormányának bukása kezdetét a szocialista Juan Negrín 1937. májusi hatalomra jutásának, ami a főbb köztársasági intézmények és a főbb katonai egységek kommunista hatalomátvételéhez vezetett.

A kommunisták a polgárháború több fő eseményében főszerepet játszottak a republikánus oldalon.

- Ötödik ezred: a PCE és a JSU a MAOC antifasiszta munkás- és parasztmilíciát mint félkatonai milíciát zászlóaljakra szervezte, az ötödiket 5. ezrednek nevezték el, amely az oktatás, a fegyelem és a kommunista indoktrináció miatt a parancsnokok kiképzésére szolgáló akadémiává vált. Soraiból kerültek ki a legfontosabb kommunista katonai parancsnokok, Juan Modesto (Juan Guilloto), Enrique Líster, Valentín González „El campesino” és Enrique Castro Delgado, utóbbi az első katonai parancsnok.
- A Nemzetközi Brigádok: a BBII (Las Brigadistas Internacionales) katonai szervezet, a Moszkvai Kommunista Internacionálé irányította, bár ötvenezer tagját a kommunista pártok, elsősorban a franciák toborozták. A fegyveres és vezető káderek sztálinisták voltak. Andre Marty francia parlamenti képviselőt, a brigádok szervezőjét számos gyilkossága miatt Albacete mészárosának nevezték. A Francia Kommunista Párt Központi Bizottságának tett jelentésében felelősséget vállalt ötszáz brigádtag meggyilkolásáért ideológiai deviancia miatt. Célja a kommunista rendszer létrehozása volt Spanyolországban. A második világháború után ezek a harcosok lettek az emberi alapanyag, amelyből a szovjetek által létrehozott új biztonsági erők az NKVD mintájára táplálkoztak. Egyik tagja volt Gerő Ernő, a sztálinista magyar kommunizmus második alakja, valójában Ernst Singer, aki Spanyolországban Pedro Rodríguez Sanz néven volt ismert, a Katalán Egyesült Szocialista Párt tanácsadója és az NKVD vezetője Katalóniában, ahol részt vett Andreu Nin és a POUM harcosainak likvidálásában a trockista deviancia miatt.
- A paracuellosi mészárlás, Katyń előzménye: a kormányt november 6-án áthelyezték Valenciába. Miaja tábornok elnökletével védelmi junta alakult, amelyben a népfrontot alkotó valamennyi politikai párt képviseltette magát. Három tárca: a hadügyi, az ellátási és a közrendvédelmi kommunista irányítás alatt állt. A közrendvédelmi minisztériummal Santiago Carrillót bízták meg. 1936. október végén a szovjet nagykövet azt javasolta, hogy a köztársaság szolgálatára hajlandó foglyokat vegyék vissza, a többit pedig likvidálják, oroszországi mintára. A katonai attasé,

Gorjev ezredes 1937. április 5-én keltezett küldeményében tájékoztatta Moszkvát az NKVD által Madrid ostroma alatt végzett munkáról, és Alekszandr Orlovot említette a spanyolországi munkáért felelős személyként. A másik ügynök Mihail Koltsov szovjet újságíró, hivatalosan a *Pravda* tudósítója, akit Hugh Thomas és Ian Gibson „Sztálin személyes spanyolországi ügynökeként” jellemzett. November 4-től december 4-ig folytatták a le tartóztatottak (katonák, papok és hívők, a jobboldali pártok vezetői) átadását és kivégzését, a többi gyanúsított pedig a jobboldali lapok előfizetői és a megrohamozott templomok gyülekezetei közül származott. Napjainkig 4200 meggyilkolt személyt azonosítottak kereszt- és vezetéknév alapján. Ehhez jön még a 340 őrsön megölt 3000 ember és az 1936 augusztusában létrehozott forradalmi szervezet, a CPIP (Provincial Committee of Public Investigation) által elkövetett, 8000 bíróságon kívüli gyilkosság. Santos Juliá szocialista történész a spanyol kommunistáknak tulajdonítja a felelősséget: Manuel Muñoznak, a biztonsági főigazgatónak, Santiago Carrillónak, a közrenddel foglalkozó tanácsadónak és Segundo Serrano Poncelának, a biztonsági főigazgatóság megbízottjának, valamint Mihail Koltsov szovjet ügynöknek és Alejandro Orlovnak, az NKVD spanyolországi vezetőjének.

Juan Negrín prioritásai közé tartozott, hogy biztosítsa a végrehajtó hatalom ellenőrzését és a Szovjetunió fegyverellátását. A Néphadseregben megalakult 17 hadtestből 13-at a PCE harcosai vezettek. A republikánusok soraiban fokozódott az elnyomás az anarchisták és a trockisták ellen. A Spanyol Bank aranytartalékai támogatták a szovjet utánpótlás beszerzését, ami lehetővé tette a Vicente Rojo tábornok vezette 1937-es és 1938-as nagy katonai offenzívákat: júliusban Brunete (Madrid), augusztusban Belchite (Zaragoza), decemberben Teruel, 1938 júliusában pedig az Ebro-offenzívát. Ez utóbbiban veszítette mindkét oldal a legtöbbet, de mind a négy a republikánusok vereségében csúcsosodott ki. Eközben a háború saját eszközökkel való megnyerésének lehetetlensége meggyengítette az ellenállás morálját, ami kedvezett Casado ezredes antikommunista puccsának, ami az utolsó republikánus egységek feltétel nélküli megadásához vezetett.

A háború következményei

A polgárháborúban az emberéletek elvesztése a legszörnyűbb. Becslések szerint az elnyomás 150-200 ezer áldozatot szedett, és ugyanennyit a fronton. A nacionalista régióban az elnyomás mintegy ötvenezer ember halálát követelte: baloldali pártok vezetőit és harcosait, főként milicistákat, akiket a túlélő tanúk a forradalmi uralom alatt elkövetett mészárlásokkal vádoltak. A republikánus oldal a Causa General szerint 85 940 főt veszített. A forradalmi elnyomás főként a vallási közösségeket célozta; becslések szerint 6832 egyházi személyt öltek meg. Közülük 13 püspök, 4184 egyházmegyés pap, beleértve a seminaristákat is; 2365 hívő és 283 apáca. Ehhez még hozzá kell adni az éjszakai imádság 2125 világi tagját és 1608 katolikus cserkészt. A többiek jobboldali pártok tagjai vagy szimpatizánsai, jobboldali lapok előfizetői, vallási szövetségek tagjai és a hadseregben dolgozó szakemberek voltak.

A konfliktus idején, 1936 szeptemberében XI. Pius pápa több száz spanyol zarándokot fogadott, akiknek az egyház által Spanyolországban elszenvedett mártíromságról beszélt. December 12-én a pápa Rómában fogadta Gomá bíborost, aki tanúságot tett a Spanyolországban történeletről, és elmondta, az egyház csak a nemzeti oldalon találhat menedéket. A pápa felszólította a bíborost, kérje meg a megmaradt spanyol prelátusokat, hogy írjanak levelet a világ többi részén élő testvéreiknek, amelyben elmagyarázzák az egyház helyzetét Spanyolországban. A püspökök közös levelét 1937. július 9-én tették közzé: tagadták, hogy az egyház szította volna a háborút, visszautasították, hogy az társadalmi harc lenne, a konfliktus oka pedig, hogy az egyház a gazdagokkal szövetekezett és támogatta volna a diktatúrát. A közvélemény tudomására hozták az egyház kiirtásig menő üldözését.

Az anyagi veszteségeket tekintve Spanyolország az 1914-es jövedelmi szintre esett vissza, a nemzeti vagyon 15 százaléka veszett oda, 20 milliárd dollár adósság keletkezett, a hírközlés, az ipar (a vasúti berendezések kétharmada), az állatállomány fele, a művészeti és építészeti örökség (vallási jellege miatt), 250 ezer ház és 225 ezer tonnányi vízkiszorítású kereskedelmi hajóflotta pusztult el. A José Larráz pénzügyminiszter számára készített jelentés szerint figyelembe kellett venni a Szovjetunióknak eladott 510 079 kilogramm arany hiányát, amelyet nem lehetett visszaszerezni. A második világháború kitörése megaka-

dályozta a normális kereskedelmi kapcsolatok kialakulását, ami az azonnali újjáépítést lehetővé tette volna.

Franciaország felszabadítása a második világháború után a PCE-nek kedvezett, amely úgy döntött, hogy az általa irányított Nemzeti Szövetségen keresztül elindítja a Spanyolország visszahódítása hadműveletet, amely 1944 októberében a Pireneusok felől megszállja Spanyolországot, elfoglalva az Aran-völgyet, ami népfelkelést vált ki, amely megdönti a nemzeti kormányt. Természetesen ez nem történt meg, és a művelet kudarcba fulladt. A hadsereg vezérkari főnöke, García Valiño tábornok Moscardo és Yagüe tábornokokat bízta meg a Franciaországba tartó gerillaalakulatok visszaszorításával. A határon átkelő nyolcezer kommunistát kiűzték, 129 ember halt meg, 32 katona megsérült. Vicente López Tovar ezredes elrendelte csapatai visszavonulását Franciaországba. López Tovart és Jesús Monzont, aki a spanyol belföldi maquis-t (francia partizán csoport) vezette, azonban Santiago Carrillo árulással vádolta meg, kihasználva az alkalmat, megtagadta őket, és PCE-n belüli támogatói között tisztogatást rendezett. Santiago Carrillo elrendelte Monzón hadnagyainak, a maquis vezetőjének, Gabriel León Trillának a meggyilkolását, amire 1945. szeptember 6-án Madridban került sor. Alberto Pérez Ayalát szintén Madridban ölték meg 1945. október 15-én; Pere Canalt pedig akkor, amikor megérkezett Franciaországba.¹²

A kommunista maquis (gerillák) műveletei a hegyvidéki területeken működő „gerillacsoportokon” keresztül valósultak meg. 1948-ban Sztálin parancsot adott, hogy a görög gerillákkal együtt függesszék fel működésüket. A gerillák fokozatosan kihaltak a Franciaországból, megszűnt az utánpótlás, elapadt a spanyol lakosság támogatása, és 1953-tól erősödött a rezsím, a nemzetközi elszigeteltség megszűnésével. Secundino Serrano *Maquis* című művében a *La historia de la guerrilla anti-franquista* (A Franco elleni gerillaháborúk története) utal arra a szörnyű paradoxonra, hogy a francia hősök Spanyolországban banditákká váltak. A maquis-jelenség legjobb történésze, Francisco Aguado Sánchez klasszikusa, az *El Maquis en España* című műve azt mutatja be, hogy 1944 és 1952 között a maquis 953 embert gyilkolt meg, 845 emberrablást, szabotázszt és 5963 rablást követett el. A belügyminisztérium ada-

¹² A maquis csoportról bővebben: Arasa 1984; Arostegui–Marco 2008; Pons 1972.

ai szerint a maquis-k és a rendfenntartó erők közötti 1826 összecsapás 12 halálos áldozatot követelt az általános rendőrség, 11-et a fegyveres rendőrség, 27-et a hadsereg és 260-at a polgárőrség állományában. Cserébe a maquis 2173 embert ölt meg és 3387 embert tartóztatott le. A lefoglalt fegyverek között 540 géppisztoly, 3525 puska, karabély és sörétes volt, továbbá 3075 kézfegyver (pisztolyok és revolverek) és 7884 robbanószerkezet. Ehhez jön még a maquis-k által megölt 953 civil, a 834 emberrablás fele a túszerkövetésével végződött, 103 áldozat pedig a rablótámadások során vesztette életét. A rendfenntartó erők 17 861 bűntársat és a maquis összekötőit tartóztatták le; Luis Suárez szerint a maquis 1260 embert ölt meg.¹³

1959-ben a PCE Julián Grimaut, aki 1954 óta a Központi Bizottság tagja volt, a szervezet belföldi vezetőjévé választotta. A kommunista vezető a Köztársaság Katonai Információs Szolgálatának felügyelője volt Barcelonában, ahol azzal vádolták, hogy ő a felelős a barcelonai főbörtönben elkövetett kínzásokért és gyilkosságokért. 1962 végén a spanyol rendőrség egy a saját környezetéből érkezett bejelentés miatt tartóztatta le. Halálra ítélték és 1963. április 20-án kivégezték. Az ő kivégzése volt az utolsó a polgárháborúhoz kapcsolódó háborús bűnök miatt. Külföldön, különösen Franciaországban, a kommunista ellenzék a spanyolországi „fasiszta rezsim” ellen lépett fel. Kivégzését itthon a nürnbergi törvényszék által alkalmazott joggyakorlatnak megfelelően értelmezték.

Létrejön a rendszerrel szembeni ellenzék, növekszik a támogatottsága, de nincs kapcsolata a száműzetésben élő köztársasági világgal, amely elszigetelődött és elszakadt az országon belüli eseményektől. Kivételt képez a PCE, amelyet a fegyelem, az engedelmisség és a konkrét politikai célért való áldozatvállalás iránti érzéke tett „a párttá”, amikor a fiatal disszidensek az ellenzékhez akartak csatlakozni. Azok a területek, ahol ellenzéki magok alakulnak ki, a disszidens diákok a PCE-ben; a munkásvilág és a szakszervezeti szabadság iránti követelésük; a baloldali katolikus disszidensek; és a forradalmi csoportok, amelyek a terrorizmust a politikai protagonizmus közvetlen opciójává teszik.

¹³ Suárez 2005, 268.

Az 1950-es években az egyetem még mindig egy liberális, gazdag, erős európai ízléssel rendelkező osztály kisebbségét képviselte, de az 1960-as években a spanyolországi fejlődés munkásainak gyermekei töltötték meg az előadótermet. A felsőbb osztálybeli diákok körében létrejött ellenzéki platformok a PCE által irányított Federación Universitaria Democrática de Estudiantes (FUDE), az Agrupación Socialista Universitaria ASU és a Frente de Liberación Popular FLP,¹⁴ amely szintén baloldali, de trockista irányvonalú volt,¹⁵ távol állt a PCE fegyelmétől, amely a francia és olasz baloldal (PSU és PSIUP) markáns diskurzusára reagált.

A munkaügy területén az egymást követő fejlesztési tervek megjelenéséig, amelyek Spanyolországot a világ nyolcadik ipari hatalmává emelték, a gazdaság elszigeteltsége miatti társadalmi konfliktusok spontán tiltakozásokra ösztönöztek, amelyek a munkásgyűlésekből alakult munkásbizottságok köré szerveződtek.¹⁶ A válasz a magasabb bérek és a nagyobb munkaügyi rugalmasság volt, a kollektív tárgyalások engedélyezése az 1958. április 24-i kollektív szerződésekről szóló törvénnyel. Az új tárgyalási keret megkönnyítette a többi kollégát képviselő bizottságok munkáját.

A munkásbizottságok a dolgozókat képviselték, és összeegyeztethetőek voltak a rendszerrel, mivel szakszervezeti összekötőnek választhatók voltak, és magába a hivatalos szakszervezeti rendszerbe kerültek be. Az 1966-os szakszervezeti választásokon a CCOO (Confederación Sindical de Comisiones Obreras, Munkás Bizottság) jelentős győzelmet aratott, ami lehetővé tette, hogy szervezett mozgalomként megszilárduljon, sőt egyes vállalatoknál még tárgyalópartnerként is szolgáljon. A CCOO első közgyűlésére 1967 júniusában került sor Madridban. Ugyanebben az évben azonban a Legfelsőbb Bíróság törvényen kívülinek nyilvánította őket, mivel nem tartoztak az Országos Szakszervezeti Szervezet keretébe. 1972-ben vezetőit, Marcelino Camachót, Julián Arizát és más szakszervezeti tagokat bebörtönöztek és vád alá helyezték az úgynevezett 1001-es perben. Kiderült, hogy letartóztatásuk va-

¹⁴ Az ASU-ról részletesen: Mateos 1991, 541–572. Az FLP-ről és a NIU-ról: Maravall 1978, 159–162; García-Rico 1998; García Alcalá 2001.

¹⁵ A korszakról bővebben: Bustelo 1996, 20. Az ASU-ról: Mateos 1991, 56; Fernandez Montesinos 2008, 85–97.

¹⁶ Pérez Ledesma 1992, 232.

lói oka titkos kommunista militáns tevékenységük volt. Eredetileg a CCOO-nak nem volt ideológiai politikai profilja. A PCE azonban felfedezte a hatalmas potenciált, és feláldozta titkos szervezetét, az Oposición Sindical Obrerát (OSO, Ellenzéki Munkás Szakszervezet), hogy felszabadítsa a CCOO-n belüli több tucatnyi militánst, akik átvették a fő ellenzéki szakszervezeti csoportosulás ideológiai irányítását.¹⁷

José Luis Orella professzor spanyolországi kommunizmus történetét bemutató tanulmányának folytatását a Századvég folyóirat következő számában olvashatják.

Irodalom

- Amorós, Mario 2021: *¡No pasarán! Biografía de Dolores Ibárruri, Pasionaria*. Madrid, AKAL.
- Arasa, Daniel 1984: *Años 40: los maquis y el PCE*. Barcelona, Arcos Vergara.
- Arostegui, Julio – Marco, Jorge 2008: *El último frente. La resistencia armada antifranquista en España, 1939–1952*. Madrid, La Catarata.
- Bustelo, Francisco 1996: *La izquierda imperfecta. Memorias de un político frustrado*. Barcelona, Planeta.
- Erice, Francisco 2004: La política sindical del PCE en los orígenes de las Comisiones Obreras: las confusiones en torno a la OSO. In *Actas del Primer Congreso sobre la Historia del PCE 1920–1977*. Madrid, Fundación de Investigaciones Marxistas.
- Fernandez Montesinos, Andrea 2008: *Hijos de vencedores y vencidos*. Madrid, Memoria de Master – UCM, 85–97.
- García Alcalá, Julio Antonio 2001: *Historia del „Felipe” (FLP, FOC y ESBA): de Julio Cerón a la Liga Comunista Revolucionaria*. Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- García-Rico, Eduardo 1998: *Queríamos la revolución. Crónica del FELIPE (Frente de Liberación Popular)*. Barcelona, Flor de Viento Ediciones.
- García Venero, Maximiano 1956: *Historia de las internacionales en España*. Madrid, Ed. Movimiento.
- García Venero, Maximiano 1961: *Historia de los movimientos sindicales españoles (1840–1933)*. Madrid, Ed. Movimiento.
- Maravall, José María 1978: *Dictadura y disenso político. Obreros y estudiantes bajo el franquismo*. Madrid, Alfaguara, 159–162.
- Mateos, Abdon 1991: La Agrupación Socialista Universitaria, 1956–1962. In Carreras Ares, Juan José – Ruiz Carnicer, Miguel Angel (eds.) *La universidad española bajo el régimen de Franco*. Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 541–572.

¹⁷ Erice 2004.

- Matorras, Vicente 2021: *El comunismo en España (1931–1934)*. Tarragona, Fides.
- Pérez Ledesma, Manuel 1992: *Estabilidad y conflicto social*. Madrid, Nerea.
- Pérez Solís, Oscar 2018: *Un vocal español en la Komintern*. Sevilla, Renacimiento.
- Pons, Eduard 1972: *Guerrillas españolas (1936–1960)*. Barcelona, Editorial Planeta.
- Shubert, Adrián 1991: *Historia social de España (1800–1990)*. Madrid, Nerea.
- Suárez, Luis 2005: *Franco. Los años decisivos. 1931–1945*. Barcelona, Ariel.
- Winston, Colin M. 1989: *La clase trabajadora y la derecha en España 1900–1936*. Madrid, Cátedra.

MEGADJA GÁBOR¹

Oakeshott kontra liberalizmus

Oakeshott versus liberalism

Absztrakt

Jelen tanulmány Michael Oakeshott brit filozófus liberalizmushoz való viszonyát tárgyalja. Oakeshottot a konzervatívok és a liberálisok is „saját halottjuknak” tekintették, így felmerül a kérdés, hogy kiknek van több joguk gondolati örökségéhez. Ez a vita annak ellenére zajlik, hogy Oakeshott egy esszéje címében is jelezte, hová tartozik (*Konzervatívnak lenni*). Az alábbi írás bemutatja, hogy milyen érvek alapján nevezték liberálisnak Oakeshottot, és miért állnak ezek gyenge talajon. Oakeshott saját korának liberálisaival (is) vitázott, legfőbb előfeltevéseiket nem fogadta el.

Kulcsszavak: liberalizmus, konzervatív, Michael Oakeshott, szabadság, autoritás, hagyomány

Abstract

This study examines the British philosopher Michael Oakeshott's relation to liberalism. It was believed that Oakeshott would be provided "funeral honors" by both liberals and conservatives, so the question arises, which of these two are more entitled to the legacy of his thoughts. This quarrel goes on despite the fact that Oakeshott indicated in one of his essay's title, where he belongs to (*On Being Conservative*). This essay outlines what arguments liberals put forward in order to claim Oakeshott one of their own, and why these arguments leave a lot to be desired. Oakeshott criticized his contemporary liberals (among others), and did not accept their primary presuppositions.

Keywords: liberalism, conservative, Michael Oakeshott, liberty, authority, tradition

¹ Eszmetörténész, a Századvég Politikai Gondolkodás Kutatóintézetének vezetője.

Se szeri, se száma azon kísérleteknek, melyek fontos szerzőket próbálnak belegyömöszölni valamely politikai-ideológiai tyúkketrecbe. Mivel a holtak nehezebben védekeznek az ilyen emberrablási kísérletekkel szemben, haláluk után mindenki saját – pontosabban: saját klubja, pártja, meggyőződése, krédója – halottjának tekinti őket.

Két probléma merül fel általában az ilyen eljárásokkal. Először is, a gondolatgazdag szerzők nehezen, vagy sehogy sem illeszthetők be az éppen aktuális politikai küzdelmek érvkészleteibe. Kampány- vagy PR-szempontról a gondolatoknak rövid távú használati értékük van, ezért szükségszerűen erőszakot fognak tenni a szerencsétlen szerzőn, amikor ki akarják sajátítani a művét. Másrészt az is probléma, ha az adott szerző valóban létező meggyőződését, elfogultságait akarják utólag eltörölni, hogy hozzáigazíthassák az aktuális kánonhoz. A mai egyetemi világban ez jellemzően úgy jelenik meg, hogy az abban domináns baloldali-liberális miliőhöz igyekeznek csonkítani egy-egy szerzőt.

Valami ilyesmi történhetett Michael Oakeshott-tal is. Igaz ugyan, hogy filozófus volt, nem politikus, és közvetlenül nem vett részt párt-politikai csatározásokban,² ettől azonban még egy adott időben egy adott helyen élt, nem a senki földjén vagy a fellegek között – és gondolkodása azt sugallja, hogy nem is lehetséges emberként élni a fellegek között. Volt meggyőződése, állásfoglalása, részese volt vitáknak, még ha ezek nem is pártpolitikai viták voltak. Életében nem volt kérdéses, hogy Oakeshott tory,³ és hogy bírálatának célpontjai a különféle kollektivistá vállalkozások mellett korának doktriner liberálisai is voltak.

Halála után azonban kezdetét vette az emberrablási kísérlet, az akadémiai szféra a saját világképéhez kívánta igazítani Oakeshott életművét. Oakeshott állítólagos „liberalizmusát”⁴ gondolkodásának négy fő elemével szokták igazolni: 1) szkepticizmusával, 2) individualizmusával, 3) a törvény uralma és a hozzá erősen kapcsolódó civil társulás eszméjével és 4) a társalgás metaforájával. Ám ezek közelebbi vizsgálata

² Kontrasztként érdemes Roger Scrutont említeni, aki sokkal inkább részt vett gyakorlati politikai ügyekben.

³ Áruklodó lehet például *Konzervatívnak lenni* című esszéje.

⁴ Oakeshott liberalizmushoz való igazításának a két legfőbb apostola Paul Franco és Terry Nardin.

Olcsón és röviden lezárható lenne a „liberális volt-e Oakeshott” kérdése azzal a válasszal, hogy kedvenc politikusa Enoch Powell volt. Powell liberálissá maszkírozásának kísérlete komoly feladatnak mutatkozik, amely kétségkívül vidám pillanatokat okozna a kísérlet szemtanúinak.

során kiderül, hogy nem feltétlenül igazolják egy szerző – jelen esetben Oakeshott – liberális meggyőződését; másrészt ha csak ezekre helyezik a hangsúlyt, figyelmen kívül hagyják gondolkodásának más, nem kevésbé fontos elemeit. Bár Oakeshott számára fontos volt az egyéni szabadság ügye, ami talán a kisebbséghez sorolja őt a konzervatívok között, ám ez még nem teszi liberálissá. Továbbá tény, hogy nem vett részt ideológiai vitákban, és a liberalizmussal szembeni fenntartásai legtöbbször implicit módon jelentek meg, ám némely esetekben ezeket explicitté is tette.

Az alábbi írásban azt fogom bemutatni, hogy Oakeshott perben állt a liberalizmus legfontosabb elméletalkotóival, és gondolkodása ellentétes a liberalizmus központi állításaival.

1.

Az első kérdés nyilvánvalóan az: mi az a liberalizmus?⁵ Úgy tűnik, ahány liberális van, annyiféle liberalizmusról beszélhetünk. Vajon akik liberálisnak címkézik magukat, azok-e? És nevezhetünk-e liberálisnak olyanokat, akik elutasítják ezt a megjelölést? Tekinthes-e egységes ideológiának az, ami egykor a nacionalizmussal kötött házasságot, majd viszonyt folytatott a szocializmussal és egyéb baloldali ideológiákkal? A liberalizmus csak egyes politikai pártok sajátja, vagy egy egész korszakot jellemezhetünk uralmával? Létezik-e még ma liberalizmus?

A (poszt-)posztmodernben a meghatározhatatlan sokféleség látszik természetesnek, azonban a liberalizmus még egy olyan kor szülötte volt, amely kifejezetten gondolati egységességre, világosságra törekedett. A liberalizmus az „értelem korának” szülötte, így magán is viseli annak jegyeit.

A „liberális” kifejezés, mielőtt politikai ideológiává vált, sokkal általánosabb, nem politikai jellemzőkre utalt: nyitott szellemre, nagylelkűségre, emberiességre és hasonlókra.⁶ Politikai jelentőségre a 19. században tett szert, felfogása jellegzetesen modern, sőt: azt is lehet

⁵ „A jó ég tudja, hogy napjainkban mit jelent a »liberális« szó”. *A politika és a szavak*. Oakeshott 2001, 456.

⁶ Ez okozza azokat a zavarokat, amikor az ilyen típusú embert keverik a későbbi ideológiai jelzővel, vagy amikor az angol szövegekben megjelenő *liberal education* kifejezést csatolják

mondani, hogy a liberalizmus a *par excellence* modern ideológia, hiszen a konzervatív gondolkodás magától értetődően, azonban még a liberalizmusra adott szocialista válasz is tartalmaz legalább nyomokban modernitásellenes elemeket. A liberalizmus ezzel szemben a modernitás győzelmi indulója, amely egy olyan politikai erkölcs megalkotását tűzte ki célul, amely „az értelem egyetemesen érvényes alapjaira épül”,⁷ és mentes az uralom és rend felvilágosodás előtti igazolásaitól, a vallás és a hagyomány érveitől. A liberalizmus célja Locke-tól Rawlsig olyan racionálisan evidens elvek kidolgozása volt, amelyek a politikai rend erkölcsi megalapozásául szolgálnak, amelyeket minden értelemmel bíró ember beláthat, és amelyek alapján kijelölhető a kormányzat feladata és mozgástere.

Noha úgy tűnhet a mából visszatekintve, hogy sokféle liberalizmus létezik, valójában a „liberalizmus egyetlen tradíció, nem pedig két vagy több hagyomány”, a „liberalizmus egységes szemléletmód”.⁸ Ha pedig egységes gondolkodási hagyományról beszélünk, a különféle liberalizmusoknak olyan ismérvekkel kell rendelkezniük, melyek összekötik őket. Mik ezek az ismérvek?

Először is, a liberalizmus mindig *individualista*, tehát minden esetben az egyén felől közelít, és minden közösségi elvárással szemben az egyénnek biztosít elsőbbséget. Másodsorban a liberalizmus mindig *egalitárius*, legalábbis erkölcsi szempontból (a szocializmussal flörtölő liberalizmus gazdasági szempontból is az). Harmadrészt a liberalizmus mindig *univerzalista*, „mivel az emberi fajt egységesnek tekinti, és másodlagos jelentőséget tulajdonít a sajátos történeti társulásoknak és kulturális formáknak”. Végül, a liberalizmus *meliorista*, azaz hisz a társadalmi és politikai intézmények jobbítható és tökéletesíthető mivoltában.⁹ Ezek tehát azok az elemek, amelyek a különböző változatok ellenére egységes arculatot adnak a liberalizmusnak, *liberalizmussá* formálják a liberalizmusokat.¹⁰

a liberális ideológiához: az előbbi az *artes liberales*re utal, azaz a középkori hét szabad művészetre, aminek bajosan lehet bármi köze 19. századi ideológiákhoz.

⁷ Gray 1996a, 122. A liberalizmus „nem pusztán lokálisan, hanem elvileg egyetemesen érvényes”, és a liberálisok követeléseiket „az egész emberiség követeléseinek tekintették”. Uo. 69.

⁸ Uo. 15.

⁹ Uo. 14.

¹⁰ A Gray által megfogalmazott kritériumok csak erős megkötésekkel elfogadhatóak. A közép-európai liberalizmus nem, vagy nem *csak* individualista volt, hangsúlyosnak számított

A liberalizmus szándéka ennél fogva egy olyan univerzális, értelemre alapozott politikai rend létrehozása volt, amelyben érvényesül az *egyenlő szabadság* elve, amely jogokban kifejezve minden embert *mint embert* megillet. Az elképzelés szerint minden ember természettől fogva szabad, és e szabadságot kell védelmezni azáltal, hogy alkotmányos keretek közé szorítják a kormányzatot. A liberálisok tehát mindig posztulálják a *természetes jogok* valamely elméletét, és e jogok felfogásuk szerint bármilyen kormányzat felállítása előtt már léteznek, megelőzik a kormányzat létét.

„A természetes jogok elmélete szerint alapvető erkölcsi igazság, hogy az emberi lények érvényes és súlyos igazságossági követelményeket támaszthatnak egymással, a társadalommal és a kormányzattal szemben. És az emberek nem valamilyen konkrét morális közösség tagjaiként vagy valamilyen pozitív jogrend alanyaiként rendelkeznek azokkal az erkölcsi jogokkal, amelyek alapján az igazságosság iránti igényüket megfogalmazhatják, hanem egyszerűen annál fogva, hogy emberi lények. Tehát a természetes jogok, melyeket ez az elmélet az embereknek tulajdonít, természetesek abban az értelemben, hogy mindenféle konvenciót megelőzően érvényesek, erkölcsi szempontból mindenféle társadalmi intézménynél vagy szerződéses megegyezésnél alapvetőbbek, továbbá természetesek abban az értelemben is, hogy azoknak a lényeknek a természetében gyökereznek, akik rendelkeznek velük.”¹¹

E természetes jogok kijelölik a kormányzat feladatait (az emberek jogainak védelme) és korlátait. Mivel a természetes jogok nem a kormányzattól származnak, ezért azokat a kormányzat nem is sértheti meg anélkül, hogy ne válna illegitimé: „[a] liberális kormányzat csakis korlátozott kormányzat lehet, mivel a liberális tradíció minden irány-

esetükben a közszabadság és alkotmányosság védelmének igénye az uralkodó önkényével és az idegen uralommal szemben. Elég, ha a magyar szabadelvűsége utalok itt, amely összefonódott a nemzeti önállóság ügyével, de a térség más országaiban, sőt Olaszországban és a „liberális” politikai jelzőjét először használó Spanyolországban is hasonló formában jelent meg. Gray az angolszász és francia liberalizmus jellemzőit írja le, és azért használtam az ő megközelítését, mert Oakeshott ezzel a domináns irányzattal vitázott.

¹¹ Gray 1996a, 69–70.

zata olyan jogokkal vagy igazságosság iránti igényekkel ruházza fel a személyeket, melyeket a kormányzatnak el kell ismernie, és tiszteletben kell tartania, és amelyeket a polgárok segítségül hívhatnak a kormányzattal szemben”.¹²

Akadnak szerzők, akik esetében vitatott vagy erősen vitatható, hogy a liberalizmust képviselték-e, néhányban azonban egyetértés mutatkozik. Ilyen John Locke, aki az *Értekezés a polgári kormányzatról* című művével a liberális-alkotmányos kormányzás alapelveit fektette le; Immanuel Kant, aki az autonóm racionális cselekvő ideálját rajzolta meg (és akire e tekintetben erősen hatott Rousseau); valamint John Stuart Mill, aki szerint morálisan megengedhetetlen, hogy az egyéni döntésekbe más is beleszóljon, hiszen az egyén tudja legjobban, mi a jó neki – hozzá szokás kapcsolni a liberalizmus köznapi és közkedvelt maximumát, amely szerint bármit szabadságomban áll megtenni, amivel nem sértem a másik ember ugyanilyen szabadságát.¹³

¹² Uo. 100.

¹³ Gray elemzése mellett lásd még Kekes 1999, 1.1. Nem tartozik a tárgyunkhoz, de Mill már a liberalizmus „útelágazása”, a szigorú klasszikus felfogás szemszögéből egyenesen kisiklatója, kapu a szocializmushoz. „Nézetei végső állapotát így foglalta össze: egyfajta szocializmus, módosított és nem tiszta demokrácia.” Lásd Molnár 2023, 293.

Az viszont megér egy hosszabb megjegyzést, hogy az ún. „skót felvilágosodás” (lásd Horkay Hörcher 1996) filozófusait is rendre a liberálisokhoz sorolják, sőt Gray szerint „[a] liberalizmus elveinek és alapjainak első átfogó, rendszeres kifejtése a skót felvilágosodás társadalomfilozófusainak és politikai gazdaságtani gondolkodóinak írásaiban található”. Még akkor is, ha „Hume-ot konzervatív gondolkodónak tekintik [...]” Gray 1996a, 44–45. Igaz, „[sz]ellemüket és beállítottságukat tekintve azonban a szkeptikus szabadgondolkodó tudósok a lehető legtávolabb állnak a felvilágosodás *philosophe*-jaitól”, hiszen egyrészt „nem hittek abban, hogy az emberi természetnek és társadalomnak lehet tudománya”, másrészt „egyetlen skót filozófus sem értett egyet azzal, hogy lehetséges vég nélküli fejlődés, vagy hogy a haladás szükségszerű”. Uo. 37, 39. Már csak az a kérdés, hogy ha a liberalizmus központi állításaival és a felvilágosodás hitével nem azonosultak, mi tette őket liberálissá és főleg a felvilágosodás képviselőivé. Hume integrálása a liberális panteonba ugyanannak a politikai asszimilációs eljárásnak köszönhető, amelynek Oakeshottot is alávetették. Így lesznek a felvilágosodás-ellenes gondolkodókból csupán a felvilágosodás egy másik ágának vagy irányzatának ágensei. A „skót felvilágosodás” egy 1900 környékén megalkotott fogalom, Hume-nak esze ágában sem lett volna magát felvilágosultnak tekinteni, hiszen a felvilágosodást bírálta. A korszakban világos volt mindenki számára, Hume melyik álláspontot képviseli: Joseph de Maistre, aki Berlin jóvoltából a „fasizmus” előfutára lett, külön fejezetet szentelt Hume-nak. Lásd de Maistre 2020, 11. fej.

2.

Értelmezésem szerint Oakeshott élesebben áll szemben az ideologikus gondolkodással, mint a konzervatív gondolkodók többsége: a „racionálizmus” ernyőfogalma tágabbnak tűnik, mint az, amit az „ideológia” fogalma szokott takarni.¹⁴ Erre utal az, hogy Hayeket is a racionalista stílus képviselői közé sorolja, holott ő a tervezést bírálta,¹⁵ miként az is, ahogyan a konzervatív beállítódást értelmezi és amilyen szerzőket fontosnak tekint annak megértése szempontjából: „nincs semmi ellentmondás abban, hogy valaki konzervatív a kormányzás dolgában, miközben radikális szinte minden egyéb tevékenység vonatkozásában. És, úgy vélem, Montaigne-től, Pascaltól, Hobbestól és Hume-től többet tanulhatunk erről a beállítottságról, mint Burke-től vagy Benthamtól.”¹⁶

Oakeshott kétségtelenül a szkeptikus hagyomány híve volt, ám a közkeletű felfogással szemben ez a szkepszis *nem* a bevált gyakorlatokkal, hagyományokkal, vallási szokásokkal szemben gyanakvó, sőt: azokat értékeli fel a racionalista konstrukciókkal és az ideális politikai berendezkedések elképzeléseivel szemben. A szkepticizmus egyszerre episztemológiai és politikai természetű: nem hisz a politika és erkölcs racionális megalapozási kísérleteiben, sem a politikai rend vagy a *conditio humana* tökéletesíthetőségében. A kettő Oakeshott esetében összekapcsolódik, ahogy a szkeptikus hagyományban másoknál is. Ahogyan nem lehetséges a tudat teljes kiürítésével biztos, demonstratív tudásra szert tenni, ugyanúgy nem lehetséges *ex nihilo* politikai rendet létrehozni.

Oakeshott persze nem volt *ab ovo* az absztrakciók ellen.¹⁷ Nem tagadta, hogy a valóságot eszméken keresztül ragadjuk meg; mégiscsak idealista gondolkodó volt. Ám értelmezése szerint az eszmék és abszt-

¹⁴ Egyik tanítványa, Kenneth Minogue is szűkebb értelemben használja az ideológia fogalmát. Minogue 2008, xi.

¹⁵ Oakeshott: *A politikai racionalizmus*. Uő. 2001, 139–140.

¹⁶ Uő.: *Konzervatívúnak lenni*. 2001, 452. Az összképhez hozzátartozik, hogy Oakeshott nem értett egyet azokkal, akik szerint a konzervatív cselekvésnek nem lehetséges általános leírása: „Jómagam nem osztom a széles körben elfogadott nézetet, mely szerint nem lehet (vagy, ha lehet is, nem érdemes megpróbálni, mert semmi jóval nem kecsegtet) értelmező és általános érvényű magyarázó elveket leszűrni abból, amit konzervatív cselekvésnek tekintenek.” Uo. 431.

¹⁷ Ő maga is élt velük és alkalmazta őket. Absztrakcióknak, ideáltípusoknak minősülnek a „hívó politika” és a „szkeptikus politika” elméleti szélsőségei, akár csak az *universitas* és *societas*, *civil society* és *enterprise society* kategóriái.

rakciók a gyakorlat *következményei*, és nem fordítva. Az absztrakciók a megértés eszközei, nem pedig a cselekvés forrásai. A *praxis* megelőzi a reflexiót. A liberalizmus azonban – a többi ideologikus politikához hasonlóan – absztrakciók és eszmék megvalósítására törekszik. Nem véletlen, hogy a probléma ábrázolásához Oakeshott többször is Locke-ot, a liberalizmus egyik legfőbb tekintélyét választotta:

„Ezek az írások részint a politikai vulgarizálás iskolapéldái: bár egyáltalán nem tagadják egy politikai tradíció létezését vagy értékességét (politikailag valóban képzett emberek által íródtak), de egy tradíció kivonatos változatai, racionalizációk, amelyek rendeltetése az, hogy kiszűrjék egy tradícióból és elvont elvek együtteseként mutassák be az »igazságot«, ám úgy tesz ez, hogy ezenközben a tradíció igazi jelentősége veszendőbe megy. Kivált érvényes ez Locke *Értekezés a polgári kormányzatról* című munkájára, amely politikai puskaként ugyanolyan népszerű, hosszú életű és becses volt, miképpen a legkiválóbb vallási puska, Paley *Evidences of Christianity* (A kereszténység bizonyítékai) című írása.”¹⁸

A gyakorlat megelőzi az absztrakciót, és a politikai ideológiák is valójában létező gyakorlatok, politikai viszonyok kivonatai. Ez nem mond ellent annak, hogy találkozhatunk bizonyos elvekkel, ám ezek az elvek nem a semmiből, vagy a *recta ratió*ból származnak, hanem a gyakorlat párlatai vagy sűrítményei: „Természetesen meg lehet fogalmazni bizonyos elveket, amelyek – úgy tűnhet – pontosan meghatározzák azt a fajta kérdést, amellyel egy meghatározott tevékenység kapcsolatos; ezek az elvek azonban a tevékenységből erednek, s nem a tevékenység ered az elvekből.”¹⁹ Valójában „[m]inden tényleges cselekvés, minden meghatározott tevékenység a tevékenységek egy már létező idiómájában jön létre”.²⁰ Cselekvés, gyakorlat nélkül nem lennének elvek, és semmiféle elv megfogalmazásáig sem tudnánk eljutni, ha azokat nem előzné meg valamilyen létező gyakorlati tevékenység.

¹⁸ Oakeshott: *A politikai racionalizmus*. Uő. 2001, 143. Lásd még: *A politikai képzés*. Uo. 160–161.

¹⁹ Uő.: *A racionális cselekvés*. 2001, 209.

²⁰ Uo. 211.

Ezzel szemben az ideológiai irányzatok „[f]eltételezik, hogy a politikai ideológia az előzetes intellektuális elhatározás terméke, s azt is, hogy mivel ez egy olyan elvrendszer, amely önmagában semmit sem köszönhet a társadalom viszonyaival való foglalkozásnak, képes meghatározni és irányítani ezt a tevékenységet. [...] A politikai ideológia távolról sem a politikai tevékenység félisten szülője – nagyon is evilági mostohagyermeké annak. [...] egy olyan eszmerendszer, amely abból a viselkedésmódból absztrahálódott, ahogyan az emberek a számukra már megszokott módon eljárnak a saját társadalmuk viszonyaival való foglalkozásuk során. [...] az ideológia nem a politikai tevékenység előtti előzetes elhatározás terméke, hanem a politizálás módozatáról való gondolkodásé. Röviden, a politikai tevékenység megelőzi a politikai ideológiát [...]”²¹

A liberalizmus (és általában az ideologikus politika) aztán ezeket a kivonatokat, absztrakciókat veszi alapul, ezeket akarja a valóságba átültetni, és ezek hiányát kéri számon a gyakorlati politikán. A létező viszonyok szerint készült kivonatok alapján aztán az *emberi szabadság univerzális igényeit* fogalmazza meg, ahogy a Locke által kivonatolt elvek jelentek meg „természetes jogokként” az amerikai alapítók gondolkodásában.²² A tényleges jogok viszont mindig csak egy adott helyen és időben létezhetnek, egy adott történeti fejlődés hozza létre őket, azokból nem ragadhatók ki. Az ideológiák mégis azzal próbálkoznak, hogy elválasztják a felfedezett igazságokat a konkrét helytől és időtől, és univerzális érvényt adnak nekik.

²¹ Uo. 159. (Kiemelés tőlem – M. G.)

²² „Az amerikai telepesek beállítottsága, az uralkodó intellektuális stílus és politikai habitus tehát már jóval a Forradalom előtt racionalista volt. [...] Jefferson és az amerikai függetlenség többi szellemi vezérének ugyanis az az ideológia inspirálta, amelyet Locke szűrt ki az angol politikai tradícióból. Ezek az emberek készek voltak elhinni [...], hogy egy társadalom megfelelő szervezése és ügyeinek megfelelő vitele elvont elveken nyugszik, nem pedig egy tradíción, melyet, mint Hamilton mondta, »régi pergamenek és megsárgult feljegyzések között kell keresgélni«. Ezeket az elveket nem civilizációs termékeknek tekintették; szerintük természetes úton jöttek létre, s »íródtak bele az emberi természet nagy könyvébe«. [...] »Az amerikaiak az első nép, amely lehetőséget kapott a Gondviseléstől arra, hogy megfontolja és eldöntse, milyen intézményrendszerben éljen. Az összes többi alkotmány erőszakból vagy véletlenszerű körülményekből született, s ezért valószínűleg távolról sem tökéletes...« A Függetlenségi Nyilatkozat a *saeculum rationalisticum* jellegzetes terméke. [...] Nem véletlenül vált a racionalizmus politikájának egyik szent dokumentumává, amely, a francia forradalom hasonló dokumentumaival egyetemben, számos későbbi kísérlet ihletője és mintája lett a társadalom racionalista átalakítására.” Uo. 144–145.

„Ennek legfőbb esete a modern korban a szkeptikus filozófia *mésalliance*-a volt a természeti jogok politikájával és a republikánus elvekkel. [...] Mindig is erős volt az a késztetés, hogy biztosak legyünk afelől: a mi berendezkedésünk és a viselkedés megengedett módjai nem csupán pusztán tény és szokás, hanem maga az »igazság«, az »igazságosság«, és olyan »biztosak«, hogy nem befolyásolja őket sem az idő, sem a hely viszontagságai. Ez a késztetés azonban igazából a hívő politikához tartozik. Történetileg, a szkeptikus politika esetében ezt fertőzésnek kell tekinteni, amit a hívő politikától kapott el [...] Ennek az alapját abban a képzetben kell keresni, hogy a jogok és kötelességek védelme »természetes«, és az, hogy a természetes voltuk miatt védeni kell őket [...] Az a gondolkodó, aki ebbe az irányba vezette Európát, John Locke volt [...] olyan szkeptikus, aki figyelmetlenségéből a hívő politika szótárát erőltette a kormányzás szkeptikus értelmezésére. [...] abból a megszokott helyzetből, amelyhez az emberek a viselkedésüket igazították, átlántálta az úgynevezett természetes jogok és kötelességek világába, amivel pont a szkeptikus értelmezés lényegétől fosztotta meg őket azért, hogy abszolúttá és állandóvá tegye azokat, amilyenek a szkeptikus felfogás szerint nem lehettek. A politikai szkepticizmust ebből a »természetes jogok« politikájával kötött természetellenes szövetségből nem Bentham kritikája mentette meg – aki nem is volt eléggé kritikus –, hanem Burke és Hegel zsenialitása.”²³

Egy liberális számára az emberi szabadság és jogok egyetemes érvényre tartanak igényt, időtől és tértől függetlenül érvényesek. Ezzel szemben Oakeshott felfogása partikularista: a tudás – kiváltképp a politikai, gyakorlati tudás – konkrét hagyományokban létezik, ezért szükségszerűen *helyi emberi értelem alkotása*,²⁴ amit nem lehet univerzalizálni vagy exportálni: „[...] időnként abba a hibába esünk, hogy azt hisszük: az intézmények (és különösen a politikai intézmények) ide-oda mozgat-

²³ Oakeshott 2020, 141–142. Locke, úgy tűnik, szúrós szálla volt Oakeshott szemében.

²⁴ Oakeshott 2003, 177.

hatóak, mintha nem is a cselekvés idiómái, hanem egy gépezet részei lennének”.²⁵

Az általánosságban vett „emberi szabadság” Oakeshott szerint nem létezik, mert nem az ember vagy a politikai rend létezését megelőzően fogalmazódik meg annak kívánalma. Egy létező politikai gyakorlat ismerete nélkül, mintegy égből pottyant ideaként nem ragadható meg a szabadság, és nem azért, mert ez nem kívánatos, hanem azért, mert egyszerűen képtelenség.

„Csakhogy az elérhető »szabadság« nem egy függetlenül és előre megfogalmazott »eszmény« vagy álom: a tudományos hipotézishez hasonlóan olyan valami, ami már benne rejlik egy konkrét viselkedésformában. A szabadság, akárcsak a vadpástétom receptje, nem egy világos eszmény: nem egy »emberi jog«, amelyet deduktív módon le lehet vezetni az emberi természet valamiféle spekulatív fogalmából. Az általunk élvezett szabadság nem más és nem több, mint bizonyos fajta viszonyok és működés: az angol ember szabadsága nem valami olyasmi, aminek példája a *habeas corpus* működése; nem, ez a szabadság épp ehhez a működéshez való hozzáférhetőség maga. És az a szabadság, amelyet élvezni szeretnénk, nem a mi politikai tapasztalatainktól függetlenül és előre megfogalmazott »eszmény«, hanem pontosan az, ami már régóta benne van a politikai tapasztalatainkban.”²⁶

Létezik egy olyan felfogás is, amely szerint a ma konzervatívjai a tegnapi liberalizmust védelmezik (jellemzően ez volt a 70-es évek neokonzervatívjainak meggyőződése), ám ez a megközelítés megfelelnek arról, hogy a tegnapnak is voltak konzervatívjai, és azok nagyon is

²⁵ Uő.: *A politikai racionalizmus*. 2001, 215–216. Lásd *A politikai képzés*. Uo. 169. „Ha például az angol politizálási módszert kell a világ egy másik tájára átplántálni, akkor valószínűleg célszerű először valamiféle »demokráciává« lerövidíteni, és csak azután bepakolni és útnak indítani külföldre. [...] Mert az ideológiai politizálás azt sugallja, hogy a választott politikai ideológia ismerete átveheti a helyét a politikai viselkedési hagyomány megértésének. [...] Egy társadalom viszonyait nem viselkedési módokatokként, hanem egy olyan gépezet darabjaként mutatják be, amelyeket válogatás nélkül lehet szállítani a nagyvilágba.” Uo. 162.

²⁶ Uo. 161. Mint már említettem, van a liberalizmusnak olyan „partikuláris” változata, amelyre ez a kritika nem vonatkozik, a közép- és kelet-európai liberalizmusok jellemzően ilyenek. Gray szerint persze az a liberalizmus, amely a nacionalizmussal társul, felszámolja önmagát, és ez vetett véget a liberalizmus korszakának. Lásd Gray 1996a, 55.

hasonló szempontok alapján bírálták a tegnap liberálisait: ha belenéznünk Burke, de akár de Maistre vagy mások írásaiba, ugyanúgy az ideologikus mivoltuk, dogmatizmusuk, univerzális és racionális megalapozásra és berendezkedésre való törekvéseik miatt (no és az ezekből fakadó katasztrofális gyakorlati következmények végett), valamint a helyi, történeti változatok iránti érzéketlenségük miatt bírálták a tegnap liberálisait, mint a maiak.

Összességében a liberális univerzalizmus és a konzervatív partikularizmus szembenállása állandó e címkék megjelenése óta, és ezen érdeemben csak a neokonzervatív irányzat változtatott, amely átvette a liberálisok univerzális és természetjogi politikai igényeit.

3.

Való igaz, hogy Oakeshott – szemben a konzervatívok jelentős többségével – erőteljesen individualista volt, az egyéni szabadság védelmezője. Ám akik pusztán erről beszélnek, azok elfeledkeznek arról, hogy individualizmusa elválaszthatatlan decizionizmusától és az *autoritás* hangsúlyozásától, valamint arról is, hogy ez az individualizmus a szkepticismuson alapul, és nem a magabiztos, saját tudását minden más fölé helyező radikális képzetén.

Az egyéniséget Oakeshott történeti és logikai értelemben is összekapcsolta az erős, központi, szuverén kormányzat feltételével. Az egyéniség ugyanis csak egy központi hatalom révén szabadulhatott meg minden más közösség (céh, egyház, helyi közösség) nyomásától.²⁷ Ez esetben kifejezetten *erős* kormányzatról van szó, hiszen „rend nélkül nem valósulhattak meg az individualista törekvések”.²⁸ Másképpen: a rend szüli a szabadságot. A szuverén hatalom által garantált rend keretei között az egyének szabadon követhetik saját szubsztantív céljaikat. A politikai vagy civil társulás a tevékenységek széles körét jó-

²⁷ Oakeshott individualista felfogása valóban szemben áll az általában konzervatívnak tekintett közösségelvű nézettel, amely épp az ilyen köztes közösségek tekintélyének hanyatlását fájjalja. Vö. például Nisbet 1990. Igaz, ő is a kollektívizmussal és a totalitarizmussal kötötte össze az elveszett közösségek visszahozatalát célzó politikai törekvéseket.

²⁸ Oakeshott: *A tömegek és a képviselési demokrácia*. Uő. 2001, 401.

váahagyja,²⁹ és nem szól bele az egyének törekvéseibe vagy céljaiba, ám ennek feltétele az, hogy az egyének elfogadják a szuverén hatalom létét és e szuverenitás feltétlen, megfellebbezhetetlen voltát. E szuverenitás Oakeshottnál – Hobbes nyomán – egy és oszthatatlan, nincsenek „fékek és ellensúlyok”, a szuverenitás megosztása és hasonlók. Az individualizmus garanciája az erős, szuverén hatalom megléte, amelynek parancsai megkérdőjelezhetetlenek.

Az autoritás Oakeshottnál egyértelműen *parancsban* fogalmazódik meg, nem pedig az Értelemből vagy a Természet Törvényeiből levezetett elvek formájában, amelyeket igazolni kell, és igazolásuk során racionálisan vitathatóvá válnak: „A főhatalom az akarás útján történő törvényalkotás joga. A szuverén ennél fogva nincs alávetve a törvénynek, mert a törvény kötelezettséget teremt, nem jogot. Nincs alávetve az *értelemnek* sem, mert az *értelem* semmit sem teremt, sem jogot, sem kötelezettséget.”³⁰

A törvények tekintélyüket a törvényhozó hivatala ismert és elismert mivoltának köszönhetik. E felfogás szemben áll azzal, amelyben „az uralmi szabályozást akkor azonosíthatjuk a legitim hatalom gyakorlásával, amikor az a felfogás uralkodik, hogy az ily módon érvényesített kötelezettségek nem az uralmi szabályozó hivatal tekintélyéből erednek, hanem Istentől vagy a Természettől. Ez a Függetlenségi Nyilatkozat fantázia szülte tana, mely alapján a kormányzatok kizárólag azért léteznek, hogy *biztosítsák* azokat a jogokat, amelyek előírására nincs tekintélyük, az alattvalók »beleegyezése« pedig csak azt a hatalmi apparátust legitimálja, amelyik e jogbiztosítás fenntartásához szükséges.”³¹

A törvény uralmának képzetét Oakeshott kifejezetten meg akarta óvni a liberális természetjogi elképzelésektől, amelyek a rációhoz vagy bármely más külső forráshoz csatolták volna a törvény legitimitását. Sőt Oakeshott szerint az egyéni szabadság kifejezetten az *értelemmel* szemben szorul védelemre: „És már láttuk, hogy az *uralkodó* parancsa-

²⁹ Gray szerint épp a civil társulás képe az, ami Oakeshottot a klasszikus liberalizmushoz köti, ám a civil társulás elvárása – hogy ti. semmiféle menedzseri, gazdasági, kulturális vagy egyéb feladatot ne lásson el – utópisztikus, és különösen a posztmodern, fragmentált politikában lehetetlenség. Lásd Gray 1996b, 42–46.

³⁰ Oakeshott: Bevezetés a Leviatánba. Uő. 2001, 329.

³¹ Uő.: *A politika és a szavak*. 2001, 463.

ként értelmezett törvény olyan szabadságot hordoz magában, ami hiányzik az *értelemmel* vagy a szokással azonosított törvényből: nem a *tekintély*, hanem az *értelem* rombolja az egyéniséget. És természetesen a törvény hallgatása is növeli a szabadságot: ahol a törvény hallgat, ott az egyén a maga ura.”³² A ráció érvei kényszerítő erejűek, a tekintély azonban csak engedelmességet követel, nem egyetértést vagy konszenzust.

Érdemes e ponton megjegyezni, hogy az *értelem* a liberális kánonban jellemzően a felszabadítás eszköze, míg az autoritás az elnyomásé. Oakeshott ennek fordítottját vallja. A racionalizmus és az ideológia nem felszabadítja az embereket, hanem szűkíti és korlátozza az emberi cselekvésben inherens szabadságot.³³ Ezenfelül, ahogy Gray leírásából látható, a liberálisok kifejezetten az *értelemre* alapozzák a politikai rendet, míg Oakeshott szerint „a *lex* nem vezethető le az Értelem úgynevezett parancsaiból”.³⁴ A választás, döntés ugyanis sosem „racionális”, nem igazolható ilyen módon, mindig tartalmazza az önkényességet (*arbitratio*). *Auctoritas, non veritas facit legem*.

Az egyén tehát Oakeshott elképzelésében szabadon választhat tartalmi céljai között, ám eközben figyelembe kell vennie a játék szabályait, azaz a törvényeket. E törvényeket egy szuverén tekintély alkotja meg, amely tekintély nem kérdőjelezhető meg: a törvény tekintélye független a tartalmától. E törvények helyeslése vagy helytelenítése nem hatálytalanítja a törvényeket, és ezek nem is igénylik a kormányzottak beleegyezését. Oakeshott gondolkodásában a törvény uralma és a legitim autoritás nincs összekapcsolva a demokrácia participatív igényével, sem a racionális, érvelő diskurzus bizonyítási kényszerével. Nincs szükség az „általános akaratra” sem, mert a szuverén – ahogy Hobbes-tól tudjuk – nem összesíti, hanem *helyettesíti* a sokféle akaratot. A törvények nem jelenítenek meg semmiféle partikuláris érdeket, és a törvény uralma nem feltételez semmilyen partikuláris alkotmányt vagy procedúrát, sem természetes erényeket (karizmát, bölcsességet, pru-

³² Uő.: *Bevezetés a Leviatánba*. 2001, 334.

³³ Ez a nézet némi rokonságban áll Hannah Arendt megközelítésével. Arendt és Oakeshott gondolkodásában több közös van, mint első blikkre gondolnánk. Lásd Canovan 1997, 11–32.

³⁴ Oakeshott 2003, 139.

denciát). A törvény uralma önfenntartó, önmegalkotó, önmagával fogalmilag konzisztens módja az emberi társulásnak: „a törvény illetékessége maga is a törvény dolga”.³⁵

4.

A liberális kánonban domináns elképzelés, hogy a kormányzottak implicit vagy kifejezett beleegyezése szükséges ahhoz, hogy a törvények és kormányzás legitimek legyenek. Azon törvények, amelyek e beleegyezést és konszenzust nem élvezik, „igazságtalanok”. Ahogy Kant megfogalmazta: „Semmi kötelezettségem nincs az isteni, általam csupán az ész segítségével megismerhető törvények tekintetében, csak amennyiben magam is hozzájuk adhattam hozzájárulásom.”³⁶

Oakeshott Hume-ot,³⁷ Hobbest és Burke-öt követte e tekintetben. A kormányzatok nem konszenzus révén jönnek létre, a politikai rend születésünk előtt is létezett, melyet nem lehet kedvünk szerint eltörölni és újrakezdeni³⁸ azon megfontolások alapján, hogy az „igazságos” vagy „igazságtalan”. Oakeshott számára a *civitas* nem igényli, hogy az általa megteremtett viszonyok helyesléssel találkozzanak.³⁹ Ha valaki élvezzi a *civitas* viszonyait – a rendezett, békés, civilizált életet –, engedelmeskednie kell a törvényeknek.⁴⁰ A törvény uralma nem igényel konszenzust, mivel nem kötődik a közös jó vagy a közös akarat képzeletéhez, elvárásaihoz.

³⁵ Oakeshott 1999, 151.

³⁶ Kant 1985, 19. Ugyanez a gondolat megjelenik Locke-nál is: „Ezáltal minden egyes ember, a leghitványabb emberekkel együtt, alattvalója lett azoknak a törvényeknek, amelyeket mint a törvényhozó hatalom részese ő maga hozott.” Locke 1986, 104, 123.

³⁷ Lásd főleg Hume 1994, 225–246.

³⁸ Azon gondolathoz, hogy minden generáció újrakezesheti, nulláról felépíthet egy új politikai rendet lásd például Paine 1991, 7–38.

³⁹ Oakeshott 2003, 152–153. „[...] és sokakkal elhitette, hogy a társulás alapelve egy államban nem az állam kormányzatának tekintélyében keresendő, hanem a *kormányzat tevékenységét jóváhagyó konszenzusban* – ami egy modern államban természetesen soha nem létezik. A *politika és a szavak*. 2001, 460. (Kiemelés tőlem – M. G.)

⁴⁰ Ismeretes, hogy Oakeshott leginkább a játékhoz – például a kriketthez – hasonlította a törvény uralma viszonyait. Hasonlóan érvelt Arendt is. E játékszabályok már azelőtt is léteztek, hogy mi beléptünk volna a játékba, és nem vehetünk részt benne, ha nem engedelmeskedünk azoknak. És ahogy Oakeshott, úgy Arendt számára is a törvények inkább „direktívák”, semmint imperatívuszok, konkrét köteleességek. A törvények „úgy igazgatják az emberi érintkezéseket, ahogy a szabályok a játékot”. Arendt 1970, 97.

Oakeshott számára – miként Hobbes számára is – nem létezik „igazságosság” a politikai társulás létezését megelőzően: „Hobbes szerint minden erkölcsi kötelezettség a *törvényből* ered; ahol nincs törvény, ott nincs kötelezettség és nincs különbség igazságos meg igazságtalan cselekvés között [...] Csak az az »igazságosság« értelmezhető, amely inherens magában a politikai rendben”:⁴¹ „Következésképpen az *igazságosság és igazságtalanság* fogalmairól csak akkor beszélhetünk, ha már létrejött egy olyan kényszerítő erő, amely büntetés kilátásba helyezésével nagyobb félelmet ébreszt bennünk, mint amekkora előnyt megállapodásaink megszegésétől remélhetnénk, s így mindenkit egyformán a megállapodások betartására kényszerít [...] Ilyen kényszerítő erő azonban az állam megalapítása előtt nem jöhet létre.”⁴²

Nincsenek sem olyan jogok, sem olyan törvények, amelyek megelőzik a politikai társulás létét. Nem létezik az a „menny”, amelyhez Locke polgára fellebbezni volt jogosult.⁴³ Ha volna egyetemes egyetértés azt illetően, hogy mi a jó és mi a rossz, mi az igazságos és mi az igazságtalan, hatalomra sem lenne szükség.⁴⁴

Oakeshott törvény uralma idiómájának nincs köze azon elképzelésekhez, amelyek „láthatatlan alkotmányokhoz”, „feltétlen és sérthetetlen emberi jogokhoz” vagy hasonlókhöz kötik a politikai rend igazságos mivoltát. Mint hangsúlyozza, logikai lehetetlenség, hogy a *lex* (törvény) szükségszerűen *feltételes* előírásainak *jus*-a (igazságossága) *feltétlen* értékekből következhetne. Továbbá e feltétlen jogok és követelések

41 Oakeshott: *Az erkölcsi élet Thomas Hobbes írásaiban*. Uő. 2001, 360.

42 Hobbes 1970, 123–124.

43 „Mert ha erőszakot alkalmaznak és igazságtalanságot követnek el, az erőszak és igazságtalanság marad, még ha az igazságszolgáltatásra kijelölt személyek követik is el, és ha megpróbálják is szépítgetni jogi formákkal, jogi ürüggyel és a törvény nevével [...] ott *háború folyik* az áldozatok ellen, akiknek ilyen esetekben – mivel a földön sehová sem fordulhatnak igazságszolgáltatásért – nem marad más lehetőségük, mint hogy a mennyhez forduljanak orvoslásért.” Locke 1986, 53.

44 „Mert ha feltételezzük, hogy az emberek nagy sokasága a mindannyiunkat féken tartó köz hatalom nélkül is egyetértésre tud jutni az igazságosság és a többi természeti törvény betartása tekintetében, akkor ugyanolyan joggal feltételezhetnénk azt is, hogy az egész emberiség ugyanilyen magatartást képes tanúsítani, s ez esetben nem jönne és nem is kellene létrejönnie semmiféle világi kormánynak vagy államnak, mert akkor elnyomás nélküli béke uralkodnék.” Hobbes 1970, 146–147.

többszörre olyan szubsztantív érdekeket takarnak, amelyek szembenek a *lex* nem instrumentális jellegével.⁴⁵ Nem léteznek külsődleges, a törvény uralmán kívüli „igazságossági” kritériumok.

„Amit a társulás e módja megkíván a törvény *jus*-ának meghatározásához, az nem absztrakt kritériumok egy készlete, hanem a morális diskurzus egy megfelelően argumentatív formája, amely nem foglalkozik általánosságban az emberi viselkedés helyességével vagy helytelenségével, hanem szűken azokra a feltételes kötelességekre fókuszál, amelyeket a törvény kiró, nem hagyva magát eltéríteni prudenciális és konzekvencionális megfontolásoktól, elszigetelve a lelkiismeretes tiltakozás hamis kívánalmaitól, kisebbségek különleges kezelésétől, és, amennyire csak lehet, az aktuális erkölcsi butaságoktól. És aminek nincs helye benne, az egyrészt egy úgynevezett jogok jegyzéke (azaz, a *jus* feltételezett feltétel nélküli elvei, melyek törvénynek álcázzák magukat), vagy egy független hivatal és apparátus, amely azzal van megbízva, hogy elbírálja a törvény *jus*-át, és felhatalmazást kap arra, hogy egy törvényt inautentikusnak nyilvánítson, amennyiben azt »igazságtalannak« találja.”⁴⁶

Oakeshott e passzusban kifejezetten azon politikai elvárásokkal szemben érvel, amelyeket a liberálisok rendre megfogalmaznak. Oakeshott hobbesiánus felfogásában – az egyéni szabadság védelme mellett és azzal szoros összefüggésben – erőteljes deciozionista, autoritárius elemek jelennek meg. Mi több, Oakeshott explicit módon is kifejtette, hogy az ő törvény uralma felfogása – a törvény uralma mint civil társulás – nem feleltethető meg a liberális teóriának:

„A »liberalizmus« azzal foglalkozott, amit én a »szuverenitás« fenyegetésének neveztem, és az annak csökkentésére szolgáló alkotmányos eszközökkel. Ha volt bármiféle elméleti megfejtése az államra vonatkozóan, az egy »természetes jogokat« garantáló társulás volt, mint olyan polgári állapot, amelynek a viselkedés

⁴⁵ Oakeshott 1999, 155.

⁴⁶ Uo. 156.

során kell megmutatkoznia, a fenyegetést pedig abban fedezte fel, hogy az uralmon lévők hajlamosak korlátozni e jogok élvezetét a hatalom gyakorlása révén. Ám e »természetes jogok« a dolgok olyan szubsztantív állapotának élvezetét kezdték jelenteni, amelyeket csak hatalomgyakorlással lehet biztosítani (például foglalkoztatás, orvosi felügyelet, oktatás), és következésképpen ami fenyegetésnek tűnt, az nem egy uradalmi menedzseri kormányzat lett, hanem egy olyan kormányzat, amely kudarcot vallott uradalmi hivatala tekintetében abban, hogy biztosítsa alattvalói számára e viszonyok élvezetét, vagy egy olyan, amely hasonló, de elavult viszonyokat kényszerített rájuk, például vallási egyformaságot. Locke felfedte, hogy tökéletlen a civil társulásról alkotott felfogása, amikor a végrehajtó (és nem a bírói) uralomhoz kapcsolta azt a hatalmat, »amely gondoskodik a megalkotott és továbbra is érvényben lévő törvények végrehajtásáról«. *Értekezés a polgári kormányzatról*, § 144.⁴⁷

A törvény uralma Oakeshott-féle idiómájának semmi köze a szubsztantív „igazságossághoz”, a „természetes jogokhoz”, sem bármi máshoz, amit a liberálisok csatolnak e képzethez. Sőt: az ő koncepciója egyenesen a liberális törvény uralma idióma, azaz a *lex iniusta non est lex* tagadása: „autentikus *lex* nem lehet *inius*”.⁴⁸ A szabály értéke nem „igazságosságának” köszönhető, hanem állandóságának.⁴⁹ Oakeshott szkepticizmusához és individualizmusához a szuverenitás és autoritás, a főhatalom hangsúlyozása társul, amely rokonítható Szent Ágoston, de Maistre, Hobbes és Schmitt felfogásával.⁵⁰

A másik különbség a liberálisok által vallott törvény uralma képzet és Oakeshott idiómája között, hogy előbbieket jellemzően a törvények *személytelen* jellegét hangsúlyozzák, vagyis azt, hogy az emberek a tör-

⁴⁷ Oakeshott 2003, 245, 2. jegyzet

⁴⁸ Oakeshott 1999, 171.

⁴⁹ Oakeshott 2020, 133.

⁵⁰ „A társadalom mindig politikai abban az értelemben, hogy tartalmazza a hierarchiát és annak élén a fejedelmet, főhatalmat, akárcsak Hobbes, Oakeshott, Weber és Schmitt esetében.” Molnár 2023, 109. Nem elfelejtve persze lényegi különbségeiket, például hogy – többek között – Schmitt a szuverenitás fogalmát a kivételes állapot kifejtése során hangsúlyozta, míg Oakeshott épp a „normál állapot”, a *civitas* viszonyainak leírása során alkalmazta.

vényeknek, és ne embereknek engedelmeskedjenek.⁵¹ Igaz ugyan, hogy Oakeshott is a formális törvények híve volt, ám szerinte „[a] törvény [...] az uralkodó parancsa”.⁵² A törvények formális mivolta mindössze arra utal nála, hogy azok nem írnak elő semmiféle pozitív cselekvést, ám az „uralkodó parancsa” távol áll attól, hogy a törvényeknek meg kell felelniük racionálisan evidens elveknek, amelyek mentesek bármiféle „személyes önkénytől”.

Érdemes megjegyezni, hogy Oakeshott legalizmusa legalább olyan távol áll a „jobboldali” természetjog-természettörvény gondolkodástól (például Leo Straussétól),⁵³ mint a liberális változattól. Bármelyik természetjogi gondolkodásról beszéljünk is, mindegyiknél megjelenik a politikai rend létezését megelőző törvények tételezése.⁵⁴ A szkeptikus számára azonban „a kormányzat nem azért létezik, mert jó, hanem mert szükség van rá”.⁵⁵ A kormányzat létét nem lehetséges elvi vagy metafizikai elvekhez kötni, mert létezésének értelme praktikus, nem elméleti.

Oakeshott törvény uralma gondolkodásában a hatalom igazolása nem kötődik semmilyen speciális metafizikai, vallási, természetjogi tanhoz, és ilyenek nélkül a liberalizmus építménye (is) összeomlik. Ugyanakkor az is igaz, hogy a szkeptikus számára a kormányzás csak egy tevékenység a sok közül, és e tevékenység korlátozott. Oakeshott szerint a kormányzat abszolút (és másmilyen véleménye szerint nem is lehet),⁵⁶ ám ez nem jelenti azt, hogy *mindenható* is. A kormányzat abszolút mivolta a *felhatalmazásra* vonatkozik, míg mindenható jellege a *kormányzati tevékenységgel* van összefüggésben. Szemben a puritán, felvilágosult, aufklérista kormányzatokkal az abszolút szuverén által gyakorolt törvény uralma a békés, civilizált, rendezett élet fenntartásáért felelős, és másért nem. A szkeptikus kormányzásfelfogás tudatában van az ember intellektuális és erkölcsi tökéletlenségének, és csak

⁵¹ Lásd például Hayek 1991, 107–126. Gray szerint ez az elképzelés – hogy ti. a törvények, és ne emberek uralkodjanak – kölcsönöz egységet az egyébként sokféle klasszikus liberális elképzelésnek. Lásd Gray 1996b, 44.

⁵² Oakeshott: *Bevezetés a Leviatánba*. Uő. 2001, 329.

⁵³ Lásd Strauss 1999.

⁵⁴ Igaz, Oakeshott megjegyzi, hogy – a liberális természetjogi elképzelésekkel szemben – a „természet törvénye” vagy „Isten törvénye” minden kétséget kizáróan *törvények*, így ez esetben nincs ellentmondás. Uő. 1999, 154.

⁵⁵ Oakeshott 2020, 75.

⁵⁶ Uo. 69.

ezeknek megfelelő elvárásokat fogalmaz meg a kormányzással szemben.⁵⁷

Mindezzel együtt a szkeptikus által preferált kormányzat nem azonos az „éjjeliőr állammal”: „A gyenge kormány haszontalan, a szkeptikus felfogásban viszont az erős kormányt nem szabad összekeverni a hívő politika felé tett lépéssel [...] hatalma mértékét mindig behatárolja tevékenységi körének szűk volta.”⁵⁸ Szemben a liberálisokkal, akik pontosan, tételszerűen elő akarják írni, mihez van joga a kormányzatnak, és mihez nem, a szkeptikus nézet szerint ezek nem előre eldönthető dolgok, és erősen szituációfüggő, hol és mit kell tennie egy adott hatalomnak. Az azonban igaz, hogy Oakeshott törvény uralma idiómájában a kormányzat nem fogalmazhat meg a polgárok üdvözítésére, nevelésére vonatkozó célokat, és nem írhat elő számukra konkrét cselekvéseket.

5.

Egy további érv, amit a liberálisok használnak azon tézis védelmében, hogy Oakeshott maga is liberális volt, a társalgás metaforája.⁵⁹ Ám érdemes megjegyezni, hogy a társalgásban *módok* vagy *hangok* vesznek részt, nem egyének (még akkor is, ha nyilvánvaló, hogy a hangokat egyének tudják csak artikulálni, így kimondásuk során karakterük is individuális lesz); e módok vagy hangok cserélnek eszmét egymással, lépnek egymással interakcióba. Oakeshott problémája leginkább az volt, hogy csak bizonyos hangok – a tudomány vagy a gyakorlat hangja – jelennek meg, ezek dominálnak, aminek köszönhetően egyhangúvá válik a társalgás vagy monológgá alakul át, kihagyva a többféle hang

⁵⁷ „A szkeptikus felismeri, hogy bármilyen behatárolt is a kormányzat hatóköre, a kormányzás mindig olyan tevékenység lesz, amire egy ember sem alkalmas teljes mértékben. Teljes érdeknélküliséget követel, ami mindig hiányzik. Így aztán bizonyos helyzetekben elfogadja a »korrupciót«, ha ez eszköz arra, hogy megelőzzék a veszélyesebb részrehajlást vagy a még veszélyesebb nagyravágyást.” Uo. 82.

⁵⁸ Uo. 76.

⁵⁹ Lásd főleg Oakeshott: *A költészet hangja az emberiség társalgásában*. Uő. 2001, 491–530.

által bemutatott többféle perspektívát. Minél több mód vesz részt a társalgásban, az annál gazdagabb lesz.⁶⁰

Am Oakeshott társalgásmetaforájának semmi köze nincs a „deliberatív demokrácia” vagy a „kommunikatív cselekvés” elképzeléseihöz. A társalgás ugyanis nem vezet következtetésekhez, nem érvelő, és nem születik a végén döntés. A társalgás ugyan része a politikának, de magának a társalgásnak nincs *célja* azon túl, hogy az abban részt vevők élvezik magát a tevékenységet, ez esetben a társalgást.⁶¹ Ahogy általában a tevékenységekről Oakeshott megfogalmazta, ezeknek *morális* karakterük van, ami azt jelenti, hogy nincs céljuk önmagukon kívül. A társalgás célja pusztán a társalgás élvezete, és nem egy racionális döntés vagy bármi hasonló elérése. Mint az a fentiekben láthatóvá vált, a döntéseket e társalgástól függetlenül egy szuverén, abszolút autoritás hozza meg.⁶²

A politika társalgásmivoltának hangsúlyozása egyrészt azt a célt szolgálja, hogy megvédje a modern racionalizmus egyedül a megalapozó, demonstratív, érvelést elfogadó álláspontjától,⁶³ és ennek következtében éppen hogy szemben áll a „deliberatív demokrácia” elvárásaival, amely ezt a racionális, demonstratív érvelést tételezi a legitim döntés előfeltételeként. Oakeshott társalgásmetaforája tehát pont, hogy nem igazolja a fent említett politikai irányzatok igényeit, sőt azokkal ellentétes. És még ha igaz is volna, hogy Oakeshott elképzelése hasonló a deliberatív demokrácia vagy a kommunikatív cselekvés elméleteihez,

⁶⁰ Oakeshottnál a költészet hangja a *poézis* hangja, azaz a kreativitás, játékosság, képes beszéd hangja. Ez egyben a többértelműség, metaforák, szimbólumok, sőt az ironia hangja is, amely ellenáll az ideológiák egyértelműsítési törekvéseinek. Itt ismét felhívnam röviden a figyelmet a rokonságra Arendt gondolkodásával, akinél szintén a többféle – mások által képviselhetetlen – hang, vélemény az, amely a politikát alkotja, és akinél szintén fontos kategória a *poesis*.

⁶¹ Oakeshott gondolkodásában markáns az a felfogás, hogy bizonyos tevékenységeket csak önmagukért, a tevékenység élvezetéért végzünk, nincs önmagukon túli *telosuk*. A társalgás metaforájában is ugyanez a felfogás jelenik meg.

⁶² Ami nem jelenti azt, hogy a társalgás szempontjai nem jelenhetnek meg a politikai döntésben, hiszen a józan ész azt diktálja, hogy a döntéshozó ugyanúgy nem sziget, ahogy a politikai társulás más tagja sem az: nem a politikai közösségtől, annak szempontjaitól függetlenül hoz döntéseket. Sőt ha ezt tenné, éppen hogy ellentétes lenne az Oakeshott által vallott felfogással, a racionalizmus által megfertőzött vagy éppen puritán „szent” uralkodó lenne a szuverén.

⁶³ „De abban hihetünk, hogy értelmezési hibáink majd ritkábban fordulnak elő és kevésbé katasztrofálisak lesznek, ha megszabadulunk attól az illúziótól, hogy a politizálás bármiben is több lehet, mint a sugalmazások követése; ez társalgás, nem pedig érvelés.” 2001, 164.

akkor is nem létezőnek kéne tekinteni a szuverenitással, autoritással, főhatalommal kapcsolatosszuverenitásról, autoritásról, főhatalomról szóló érvelését.

* * *

Befejezésül érdemes megvizsgálni, hogy Gray liberalizmust jellemző ismérvei mentén Oakeshott mennyire mondható liberálisnak.

1) Az individualizmus feltétele teljesül Oakeshott esetében: nemcsak a természetes jogokra hivatkozó irányzatokat bírálta, hanem a közöségelvű elképzelésekkel és a közjó politikájával is szemben állt. A kérdés az, hogy az individualizmus csak liberális lehet-e, vagy lehet más-milyen is. Oakeshott nem a radikális individualizmust képviselte, amely szerint a magabíró, autonóm, racionális egyén képes dönteni helyesről és helytelenről elszakítva konkrét viszonyaitól, hagyományaitól és kultúrájától. Világos, hogy Oakeshott egyéne egy adott tradícióban belül, annak kultúrájában nevelkedve, annak nyelvkészletét használva cselekszik, kockáztat és vállal felelősséget. Oakeshott gondolkodásának meglehetősen hangsúlyos eleme, hogy minden gondolkodás, minden cselekvés csak egy adott hagyomány koherenciáján belül értelmezhető, és ahogy nincs kiürített tudat és előítéletektől, előzetes tudásoktól mentes racionalitás, ugyanúgy nem létezhet konkrét közösségtől, hagyománytól mentes individuum sem. „Oakeshott individualizmusa, mint Hume-é és Montaigne-é, az igazság birtoklásával szembeni képtelen alapult, és nem az igazság birtoklásának magabiztosságán, mint Milton vagy Mill individualizmusa.”⁶⁴

2) Az egalitarizmus jelzője bajosan lehet érvényes Oakeshottira.⁶⁵ Mindössze annyiban nevezhető egalitáriusnak, amennyiben a szkeptikus hagyomány követőjeként nem gondolja, hogy a kormányzók „különleges anyagból lennének gyúrva”, vagy lényegileg különböznenek bárki mástól. „[A] szkeptikus politikában a kormányzat pusztán jóaka-

⁶⁴ Molnár 2001, 73.

⁶⁵ Az általa követett Hobbes egalitárius volt a következő értelemben: „A természet egyenlő testi és szellemi képességekkel ruházott fel minket [...] mindent összevéve az ember és ember közti különbség nem annyira jelentős, hogy ilyen alapon az egyik ember oly előnyöket követelhesen magának, amelyekre egy másik éppoly joggal igényt ne tarthatna. [...] És ami a szellemi képességeket illeti, úgy vélem, hogy e téren az emberek közti egyenlőség még nyilvánvalóbb, mint a testi erő terén [...] Ezt az egyenlőséget talán csak az önnön bölcsességünk felőli beképzeltség miatt tartjuk hihetetlennek [...] Hobbes 1970, 106.

rat és rátermettség dolga [...]”⁶⁶ Ez azonban nem jelent egalitarizmust, pusztán annak elutasítását, hogy volnának olyan kiválasztottak, akiknek természettől fogva jár a hatalom, és akik aztán ezt a hatalmat világjobbító projektek céljából korlátlanul használhatják (és a „rátermettség” önmagában is megkülönböztető jelző). Ezen túl azonban Oakeshott elfogadja a hierarchiát és az emberek közti különbségeket, aszimmetriákat, nem jelenik meg nála problémaként az egyenlőtlenség, annál inkább a szabadságot veszélyeztető egyenlősítési törekvések. Nemigen látom, hogy Oakeshottnak lehetséges volna egalitárius értelmezése.

3) Gray harmadik liberalizmus-ismérve az univerzalizmus volt, amelyről egyértelműen kijelenthető, hogy Oakeshott nem felel meg annak. Sőt ami azt illeti, Oakeshott teljes gondolkodása egyértelműen és erőteljesen szemben áll a politikai univerzalizmusokkal, és a konzervatív gondolkodás hagyományával egyetértésben a partikuláris, helyi tudásokat hangsúlyozza. Ez egyértelműen számúzi Oakeshottot a liberális szalonból, ugyanis „[a] liberalizmusnak elválaszthatatlan alkotórésze [...] a liberális alapelvek racionális tekintélye melletti univerzalista elkötelezettség, valamint egy olyan történelemfilozófia melletti univerzalista elkötelezettség, amely szerint [...] kizárólag a liberális intézményekben biztosítható az emberi fejlődés”,⁶⁷ továbbá „[a] liberális univerzalizmus [...] azt állítja, hogy az emberi jólét igazából csak a jellegzetesen liberális intézmények segítségével növelhető [...] Az univerzális érvényesség iránti igény nélkül a liberalizmus csupán egy meghatározott életforma párlatává válna: az alapul szolgáló meliorista történelemfilozófia nélkül pedig még az évszázados liberális hagyományokkal rendelkező társadalmakban sem indokolná semmi a liberális intézmények megőrzését [...] Akár tetszik nekik, akár nem, a liberális teoretikusoknak egy sajátos történelemfilozófiára kell támaszkodniuk, és univerzális érvényességet kell követelniük a liberális gyakorlat számára.”⁶⁸ Gray szerint tehát nem lehet valaki nem univerzalista és liberális, mert azzal a liberalizmus a felvilágosodásban fogant univerzálisan racionális erkölcs megvalósítása céljából elindított projektet tagadja meg. Ha valaki lemond az univerzalizmus igényéről, a liberalizmusról

⁶⁶ Oakeshott 2020, 80.

⁶⁷ Gray 1996a, 24.

⁶⁸ Uo. 125.

is lemond, és Gray szerint nem sikerültek azok a kísérletek, melyek mégis megpróbálkoztak ezzel.

4) A negyedik feltétel a meliorizmus, amelyről szintén kijelenthető, hogy Oakeshott nem vallotta annak hittételeit. Politikai gondolkodása a modernitás meliorista fanatizmusának és perfekcionizmusának bírálata volt. Nem lehetséges az intézmények tökéletesítése, ahogy az embereké sem. A *conditio humana* állandó, így a kormányzat feladata nem a haladás egy tökéletesebb jövő felé, hanem a béke és rend viszonyainak megőrzése, az emberek közti súrlódások mérséklése és a törvény uralmának fenntartása.⁶⁹ Oakeshott gondolkodása nemhogy összeegyeztethetetlen a liberális meliorizmussal, hanem egyenesen annak szöges ellentéte.

Látható, hogy Oakeshott a liberalizmus egyetlen feltételének sem felel meg, hacsak nem teszünk erőszakot vagy Oakeshott életművén, vagy a liberalizmus ismérvein. Az erőszak áldozata mindkét esetben felismerhetetlenné válik. Oakeshott nemhogy nem felelt meg ezen ismérveknek, hanem ezek bírálatából állt műveinek nagy része: a történelemfilozófia, a meliorizmus, a racionális demonstráció révén igazolható erkölcs és a természetes jogok vagy emberi jogok mind kritika tárgyává váltak műveiben.

Oakeshott gondolkodásából az viszont mindenképp leszűrhető, hogy létezik nem liberális (vagy konzervatív) individualizmus, valamint szabadságelvű konzervatív gondolkodás is, amely az utóbbi évtizedekben feledésbe merülni látszik. Ezért sosem árt újból elővenni műveit, mert időnként a konzervatívokat is érdemes emlékeztetni arra, hogy nem csak egy igaz út létezik.

Irodalom

- Canovan, Margaret 1997: Hannah Arendt as a Conservative Thinker. In *Hannah Arendt: Twenty Years Later*. Cambridge–London, MIT Press, 11–32.
- de Maistre, Joseph 2020: *Elmélkedések*. Budapest, Századvég.
- Gray, John 1996a: *Liberalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó.
- Gray, John 1996b: *Post-liberalism. Studies in Political Thought*. Routledge.

⁶⁹ „[...] ha egyetlen úton haladnak, mindegy, milyen lassúnak érzik a haladást, vagy milyen hatalmas szüretre álmodoznak menet közben, perfekcionistaik”. Oakeshott 2020, 67.

- Hannah Arendt 1970: *On Violence*. Harcourt.
- Hayek, Friedrich August von 1991: *Út a szolgáshoz*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Hobbes, Thomas 1970: *Leviatán*. Budapest, Magyar Helikon.
- Horkay Hörcher, Ferenc 1996: *A skót felvilágosodás*. Budapest, Osiris.
- Hume, David 1994: Az eredeti szerződésről. In *David Hume összes esszéi II*. Budapest Atlantisz, 225–246.
- Kant, Immanuel 1985: *Az örök béke*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Kekes, John 1999: *A liberalizmus ellen*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Locke, John 1986: *Értekezés a polgári kormányzatról*. Budapest, Gondolat.
- Minogue, Kenneth 2008: *Alien Powers. The Pure Theory of Ideology*. ISI Books.
- Molnár, Attila Károly 2001: Bevezető. In Oakeshott, Michael: *Politikai racionalizmus*. Budapest, Új Mandátum, 73.
- Molnár, Attila Károly 2023: John Stuart Mill és a kánon. In uő.: *Idealisták és realisták*. Budapest, Századvég, 293.
- Nisbet, Robert 1990: *The Quest for Community. A Study in the Ethics of Order and Freedom*. ICS Press.
- Oakeshott, Michael 1999: The Rule of Law. In uő.: *On History and Other Essays*. Indianapolis, Liberty Fund, 151.
- Oakeshott, Michael 2001: *Politikai racionalizmus*. Budapest, Új Mandátum.
- Oakeshott, Michael 2003: *On Human Conduct*. Oxford University Press.
- Oakeshott, Michael 2020: *A hívő politika és a szkeptikus politika*. Budapest, Századvég.
- Paine, Thomas 1991: Az ember jogai. In Ludassy, Mária (szerk.) *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. Atlantisz, 7–38.
- Strauss, Leo 1999: *Természetjog és történelem*. Budapest, Pallas Stúdió.

S. KIRÁLY BÉLA¹

Sarkozy – a válságon lovagló taktikus

Sarkozy – The Tactician Riding the Crisis

A volt elnök tisztában lehetett azzal, hogy nem egyszerű vállalkozás a Shakespeare tollára méltó elődje, Charles de Gaulle emlékiratait után memoáírásra adni a fejét. Első látásra minden rendben is lenne: érdekes, érdekfeszítő emlékek, adatok, meglátások, tapasztalatok, váratlan látószögek kaleidoszkópja jön szembe velünk, ha bárhol felütjük a Sarkozy elnöki éveit taglaló visszaemlékezés első kötetét.² Az egységes szemlélet, a sajátos stílus zamata viszont hiányzik belőle, ami nem csoda. Jótollú, az irodalmat kiválóan ismerő és gyakorló elődei után – Charles de Gaulle, Georges Pompidou, Valéry Giscard d'Estaing, François Mitterrand – ő már egy, a Gutenberg-galaxisból kipenderült emberízink. Hivatkozásai rendre a filmre, a heavy metálra, az egzotikus kulináris receptekre, az egészséges életmódra és a tömegsportra szorítkoznak. És kitetszik az irományból, hogy – de ez legyen a legkisebb gondja az olvasónak – az összebarkácsoláshoz segédet vett igénybe.

A francia eredeti után egy évvel megjelent magyar fordítás címlapja is kifejező, mondhatni, telitalálat: a francia kártyán Sarkozy mellszobra díszeleg, érzékeltetve, hogy európai politikustársaihoz hasonlóan néha ő is tromf vagy aduász volt a nála hatalmasabbak kezében. A két kártyázó kutyában pedig a francia hivatalos bal- és jobboldal megidézett mását, találó metaforáját látom, miszerint: az egyik (tizenkilenc) kutya, a másik (egy híján hús) eb. A saját, jól jövedelmező képviselői ólját egyik sem ugatja meg, falkában vonítani pedig az úgyne-

¹ Író.

² Sarkozy 2021b.

vezett „köztársasági értékek” nevében csak a Nemzeti Frontra, Éric Zemmour Reconquete nevű „populista pártjára”, illetve a keresztény teliholdra képesek.

Mindig lenyűgöztek a viharok – fújja az olvasó szemébe a port a könyv első mondata. No, lám: még mindig képtelen megválni a magas cétől, amihez hozzászokott elnöksége idején. A szöveg megírása (diktálása?) hónapjaiban a pandémia miatt helyhez kötött elnök a bevezetőben morajló égzengéssel hozza tudomásunkra, hogy természet-szemlélete, világlátása, temperamentuma mintegy predestinálta az izgő-mozgó, összeütközést kereső politikai szerepfelfogásra. Érdeemes mindjárt hozzátenni – főleg ha a saját pártjára és egykori lelkes szavazóira gondolunk –, hogy e terménypusztító viharok jó részét többnyire reflektálatlan, gátlástalan önmaga idézte elő. Örökmozgó természetét, vitathatatlan taktikai érdemeit, kivételes rábeszélőképességét azonban lassan a feledékenység homályába utalja stratégiájának kirívó hiánya és az a felháborodással vegyes ormótlan csalódás, amelyet hazardírozó, nem teljesülő ígéreteivel a politikai táborának és pártjának okozott. Tetemes a felelőssége abban, hogy utána egy a nemzetpolitikai értelemben már közveszélyes François Hollande, majd Emmanuel Macron ült Brüsszel cirógató ölébe, és a franciák megnyúló nyakára. E két utóbbi maximum egy kisvárosi polgármester magasságáig vitte, lehúzva a sárba az elnöki funkció tekintélyét. Az NGO-knak gazsuláló elnökök idején megszavaztatott törvények rációfognak Tocqueville *Az amerikai demokrácia* című művének fő jóslatára. A gondolkodó állításával ellentétben a demokrácia jövőjét ugyanis nem a többség, hanem a mesterségesen szaporított kisebbségek despotizmusától kell féltetni. Meg persze a magánbirodalmaktól és technokrata fullajtárjaiktól, akik busásan pénzelik őket.

Gyakran olvashatunk Sarkozytól megállapításokat, amelyek a politikai iránt érdeklődő olvasónak *bonmot*-ként hangzanak, mint például a könyve 30. oldalán: „Ehhez adódik a zöld fundamentalistává alakult balosok hadserege, akik megpróbálják az ökológián keresztül megvalósítani azt, amit a marxizmussal nem tudtak: lerombolni a piacgazdaságot.” Az ilyen és az ehhez hasonló kijelentéseknek azonban nincs heurisztikus értéke, ugyanis a demokrácia szempontjából a helyzet ennél súlyosabb. Ha már a zöldkérdésnek a balliberálisok általi kisajátításáról akart beszélni, elmondhatta volna, amit tudnia kell: Francia-

országban, Németországban, az EU csúcsintézményeiben gőzerővel dolgoznak a demokrácia tanácsrendszerre alakításán, s ezt úgy adják el a lenézett szavazóknak, hogy az úgynevezett szociális piacgazdaság, a szociális jogállam szlogenjét ökológiai komponenssel dúsítják fel. Az ökológia, mint olyan, a szemünk előtt kap felsőbbrendűséget minden más szakpolitikai terület felett. Zajlik az olyan struktúrák létrehozása, amelyekben a döntéshozatali folyamatok a demokratikusan nem legitimált ökológiai tanácsadó testületektől erednek. A Brüsszel által leuralt európai államokban lassanként a „környezetvédelmi minisztérium szuperminisztérium, legfelsőbb hatóság, *supremum* lesz, amely saját hatáskörén kívül is jogosult jogszabályokat kezdeményezni, és a pénzügyminisztériumhoz hasonlóan joga lesz megfellebbezhetetlen módon kifogást emelni minden jogalkotói kezdeményezés ellen.”³

Az ilyen nagyotmondó kijelentéseknél súlyosabban esik latba a volt elnöki személyeskedése. Például már a 9. oldalon nekimegy az Alkotmánytanács elnökének, Jean-Louis Debrének, aki úgymond „mindig is rendíthetetlen gyűlölettel viseltetett irántam, irracionális, mégis gyakran jelentkező féltékenységtől vezérelve.” Nocsak! Lehet, hogy a népszerűsítő könyveiket másokkal megírató futball- és médiasztárokhöz hasonlóan a volt elnök is az ember rövid politikai emlékezetére és kelő információhiányára alapoz, amikor ilyen, rövidre zárt kijelentésekkel intéz el másokat, ráadásul a saját politikai családjából. Ezek után érdemes megnézni, hogy mit ír róla Debré úr maga, és milyen ellenféllel húz ujjat az emlékei közt tetszőlegesen válogató, „igazságosztó” elnök.

Jean-Louis Debré *Tu le raconteras plus tard* (Majd elmondod később)⁴ című olvasmányos memoárjában, ahol évekre, hónapokra és napokra lebontva értelmezi a politikai események történéseit, külön fejezetet szentel neki a *Nicolas Sarkozy, avagy az öt éves elnöki ciklus problémája* címmel. (Természetesen Jacques Chirac 2002 és 2007 közötti, második elnöki ciklusára gondol.) Miközben felsorolja Sarkozy vitathatatlán érdemeit, arra is emlékeztet, hogy a mindenáron érvényesülésre törő politikus a volt mentorát, Chirac pártvezért faképnél hagyva az 1995-ös elnöki választások során, annak pártbéli vetélytársa, Eduard Balladur mellé állt, majd vele együtt vesztett, míg Debré hű maradt Chirachoz,

³ Mai 2022, 91.

⁴ Debré 2017.

akárcsak a kiváló alkotmányt szövegező belügyminiszter édesapja, Michel Debré az elnök-tábornok, Charles de Gaulle-hoz. Nos, ez a Debré–Sarkozy-ellenszenv alapja, a többi a volt elnök bosszús ködösítése.

Az elmondottak ellenére a Sarkozy-memoárban sorjáznak a felszíni politikai és a kulisszák mögötti eseménytörténetek, ezért a francia és a világpolitika iránt érdeklődő nem marad hoppon, azaz élmény nélkül. A második kötet fordítása pedig bizonyára folyamatban van, ezért meg kell adni a szerzőnek, hogy – evés közben jön meg az étvágy – feljavulhat a megformálás módja. (Erre szükség is lesz, mert a kudarcokról és a választási vereségről kénytelen beszámolni.)

Ha már a mocsárbirkózásba fajuló ellentéteket említi, érdemes Sarkozy memoárját összehasonlítani Jean-Louis Debré közel azonos időszakot felölelő két emlékiratával. Nyomban szembeötlik a megformálás igényessége és az írói talentum. Az általa megjelenített politikai élet egyéni hangnemmel és szókimondással értelmezve olyan látványt nyújt, amely még a szegleteiben sem szokványos. És nem is nehézkes. A *Tu le raconteras plus tard* egyébként Jacques Chirac elnöki éveinek krónikája, amelyben gyakran felbukkan a besózott kormánytag és az elnökségre törő Sarkozy is. (Igaz, úgy kerül bele, mint Pilátus a krédóba. Például a 271. oldalon így ír a kormánytag Sarkozy amerikai kiruccanásáról: „Az Élysée 2006 őszén, az egyesült államokbeli utazáson történetekre csak fáradtan reagált. Ezért úgy döntöttem, hogy határozottan lépek fel vele szemben. Nem engedhettem meg, hogy egy miniszter külföldön tartózkodva bírálja országa politikáját. Mi több, számomra a méltóság teljes hiányát jelentette az a tény: kész volt bármire, csak hogy legyen egy közös fotója Egyesült Államok elnökével.”)⁵ Szóval Debré krónikájában megtaláljuk a kellő írói megformálást, illetve a napi eseményeket átfogó tekintetnek, az ítélőképességnek mindazt az élességét, amely korábbi, több mint 150 ezer példányban eladott *Ce que je ne pouvais pas dire* (Amit nem mondhattam el) című memoárját⁶ is jellemezte. És amely jobbnak bizonyul a *Viharos idők*nél.

⁵ Uo. 271 (saját fordítás).

⁶ Debré 2016.

Jean-Louis Debré egyébként nem akárci: 1995 és 1997 között belügyminiszter, majd 2002-ig Chirac elnököt támogató RPR párt⁷ parlamenti frakciójának volt az elnöke. 2002-től 2007-ig a Nemzetgyűlés, azt követően 2016-ig az Alkotmánybíróság szerepét betöltő Francia Államtanács elnöke. Funkcióinak gyakorlása során jól megfigyelte azokat a szereplőket, akik Alain Juppétól kezdve Nicolas Sarkozyig és Dominique de Villepinig az elnöki mandátumra törtek, gyilkos küzdelemben állva egymással. A parlamenti élet épületesen bemutatott jelenetein keresztül Sarkozyval ellentétben önelégültségtől mentes képet fest saját politikai családjáról, annak hiányosságairól és túlzásairól. A „majd elmondod később” a leköszönő Chirac kérése volt tőle. És Debré, a politikai és más árulásoktól hangos nyugati demokráciában kivételes módon, több mint tíz évet várt e könyve publikációjával.⁸

A hét regényével összesen mintegy harminc kötetet jegyző szerzőnél hosszabban időztem el, mert emlékiratának a Sarkozyéval történő összehasonlításával felszínre kerülnek ez utóbbi hiányosságai. A továbbiakban egy Sarkozy-portrét vázolok fel, hogy az olvasó ezt hasonlíthassa össze azzal, amit a volt elnök válogatott visszaemlékezésében talál. A róla szóló magyar irodalom származása miatt is meglehetősen gazdag. Fordítottak tőle már könyveket,⁹ de azok az elnökségét megelőző éveiről, terveiről adnak számot. A *Vallomások* címűben például bevallja, hogy a jaltai döntés után Magyarországról érkező apja révén első, a szaloniki zsidó családból származó anyai nagyapa ágán pedig második generációs bevándorlók sarja, és ez a tény szerepet játszott politikussá válásában. E könyvében elnöki terveiről, és több politikusi szerepkörben végzett fontosabb tetteiről ad számot. A *Szenvedélyeim* című Sarkozy-kötet legfontosabb mondata: „Én lettem az ötödik köztársaság hatodik elnöke. Ötvenkét éves voltam, és öt év állt előttem a cselekvésre.” Ez a memoár az egymáshoz lazán kapcsolódó történeteken keresztül követi nyomon Sarkozy útját egy, a karrierjét meghatá-

7 A Tömörülés A Köztársaságért (RPR) Jacques Chirac által alapított jobboldali politikai párt, amely 1976 és 2002 között létezett, és François Mitterrand kormányának legerősebb ellenzéke volt.

8 A szerzővel megegyeztem, majd a magyar igazságügyminisztertől ígéretet kaptam, hogy a Debré-könyv lefordítása után meghívja az illusztris szerzőt Budapestre, de kellő ismeretség hiányában nem találtam kiadót a fordításra. A politikai emlékirat pedig olyan, mint a kitöltött bor: lassan erejét veszti.

9 Sarkozy 2006, 2021a.

rozó nizzai politikai gyűléstől az elnökké avatásáig, elhúzva a függőnyt a francia jobboldal belügyeiről, a politikai erőviszonyok alakulásáról és egy rendkívül tudatosan épülő politikusi karrier hétköznapijairól. Olvashatóak róla méltó életrajzi könyvek, de ezek is az elnöksége előtti időszakát tárgyalják vagy a győzelem mámorában születtek.¹⁰

A *Viharos idők*ben olyan eseményeket is felelevenít, amelyről már az élemedetebb korú magyar olvasó is tud, és annak idején elismeréssel adózhatott neki. Bátorsága mellett tapasztalhatta kivételes intellektusát, hiszen két kormányban is több szerepkört töltött be sikerrel: költségvetési és kommunikációs miniszter, illetve kormánybiztos Édouard Balladur, majd államminiszteri rangban gazdasági, pénzügyi és ipari miniszter, később belügyminiszter Jacques Chirac kormányában. Külön érdeme, hogy sem ekkor, sem államfőként nem habozott népszerűtlen intézkedéseket hozni, tabukat megdönteni. Az érem másik oldala viszont, hogy államfőként is gyakran mondta ki brutálisan, amit gondolt, és amit gondolunk, azt – ugye – nem jó mindig kimondani. Különösen nem a politikában és a nőügyekben. Stílusa sokkoló, reakciói gyakran kellemetlenek, vulgárisak. Lealacsonyította az elnöki szerepkört, amelyet elődei (de Gaulle tábornok, Georges Pompidou) igen magas szinten műveltek. Szerepköre mellett a miniszterelnöki funkciót is gyakorolhatta, megalázva a tehetséges, és kiegyensúlyozóan viselkedő François Fillon miniszterelnököt. A párttársai és szavazói számára derült égből jött a villámcsapás: Bernard Kouchner militáns újbalsoldali politikust – aki korábban a baloldali Michel Rocard és Lionel Jospin kormányaiban vénülgetett – tette meg külügyminiszternek. Értjük persze, hogy a baloldali világi médiaklérusnak tetszelgett ezzel, de mégis: ez olyan értelmes gesztus volt, mint ha a második Orbán-kormány Kuncze Gábort bízta volna meg Wass Albert hamvainak hazahozatalával és ünnepélyes temetésének megszervezésével. De a nagyszívű prókátor más baloldaliakat is helyzetbe hozott. Aztán meghívott olyan hölgyeket is a kormányába, akikről a vak is látta, hogy alkalmatlanok, mint például Rama Yade és Rachida Dati. Ők afrikai hátterük miatt feszítettek ott és később nyilatkozataikban sértegették a hagyományos Franciaországot. Az, ahogyan az ügyeket vitte, végül meggyengítette a pártját, amely azóta – igaz, más okok miatt is – folyamatosan zsugorodik.

¹⁰ Koncz 2007; illetve a legjobb francia nyelvű: Ney: 2007.

Sarkozy minden tette mellé médiaeseményt varázsolt. És az történt, ami ilyenkor szokott: a pozitívnak tetsző mennyiségi felhalmozódás negatív minőségi ugrásokba fordult át. S mivel az elnöki mandátum megszerzése után a felesége is elhagyta, aktivitása csak tovább nőtt. A Cecilia-ügyre nem sok szót pazarol *Viharos idők*, pedig az vihar volt a javából. A más kezéről lecsapott hölgyel sajnos úgy járt, mint a falusi legény a hajdani csőszbálban: kapott ő is, de adtak neki is.

Ha igazán röviden kell fogalmazni, akkor az elnök két jellemzőjét emelném ki: bátorságát, illetve arcátlan pimaszságát. A bátorság gyakorlati tettekben is megnyilvánult: polgármesterként az életét veszélyeztette, amikor az iskolás gyerekek érdekében az őket túsul ejtő, felfegyverzett férfival beszélt négy szemközt. Kapkodva, hebehurgyán sok reformba kezdett, és a reformmánia – mint tudjuk – balliberális vonás. Hozzápiszkált az öröklési joghoz, megszavaztatta az adópajzsot, bevezette a túlóra adómentességét, és mentességet adott bizonyos lakástípus vásárlásakor felvett hitelek kamataira. Tehát a sarkozyzmus lényege: gyorsaság, vakmerőség, újító szellem, ideges hangulat, és gyakran maga a meggondolatlanság.

Már az elnöksége első hónapjaiban olyan gesztusokat tett, hogy ráragadt a „gazdagok elnöke” címke. Ez a jelző Franciaországban a legnagyobb sértés: hamar odalett a kampány során szerzett népszerűségi tőke. (Talán így ált hozzá: öt évig a birtokon belül vagyok, a végén meg kivágom magam egy parasztvakító kampánnyal.) Izgága fellépésével, gátlástalan vehemenciájával, ellenségkereső magatartásával végül azt érte el, hogy nem a meglévő érdemei, hanem a stílusa miatt ítélték meg.

Elnökségnek csúcsteljesítménye az orosz–grúz háború befagyasztása 2008 augusztusában, és ugyanazon év pénzügyi válságának a francia kezelése. Viszont eredményeivel és érdemeivel szünet nélkül dicsekedett és ágált. Vele lépett szintet ama újszerű atlanti jelenség, hogy a politikai cselekvésben több a kommunikáció, mint a tényleges tett. Voltak elismerésre méltó reformjai, például az egyetemi oktatásban és a tömegközlekedésben, de mások – így a nyugdíj- és a területi reform – akkora ellenállást és felháborodást váltottak ki, hogy pártja elveszítette az önkormányzati választást, és a szenátus – az ötödik köztársaságban először – a baloldal kezébe került.

Sarkozy nagy hatásúnak szánt beszédei is rendre sokkolónak bizonyultak. A dakari beszédében vérig sértette az afrikaiakat, a vatikáni-

ban a köztársasági laikusokat, a grenoble-i beszéde után pedig a balliberális média zúdított rá ösztüzet, mert azt a helyes mondatot ejtette ki a száján: a jövőben megfosztják állampolgárságuktól a rendőrökre támadó külföldi származású bűnözőket. A beszédében egyébként úgy fogalmazott, hogy helyre kell hozni az ötvenéves elhibázott bevándorlási politika súlyos következményeit, és világossá kell tenni, hogy a francia állampolgárságot ki kell érdemelni; aki pedig nem méltó rá, annak fel is út, le is út. (Ismét kiderült: jobb kevés szóval határozottan cselekedni, mint nagyhangú bejelentéseket tenni, amelyek végrehajtását a médiának titulált negyedik hatalmi ág, az NGO-kal, az ötödik hatalmi ággal karöltve megakadályoz.) Különösen visszatetsző volt, hogy Kadhafit nagy pompával fogadta, aki az Elysée palota kertjében verette fel a pompázatos sátrát. A mediterrán unió gondolatával fölöslegesen borzolta az Európai Unió „élcsapatának” idegeit; Kína, Japán, és Szaúd-Arábia vezetőit azzal sértette meg, hogy forgószelekként átrohant rajtuk.

2012-es választási vereségét nem a baloldal megerősödének, sem is a jobboldali ellenlábásainak, hanem választói kiábrándulásnak köszönhetette, akik másodsorra már átláttak az ígéretei szitáján, illetve – amiről keveset beszélnek – két korporáció ellenszenvének. A bírói kamaráról és a médiáról van szó. Már belügyminiszterként bírálta – és joggal – a bírói kamarát, hogy kesztyűs kézzel bánik a bűnözőkkel. Elnökként továbbment, és nyilatkozataiban meg is alázza őket. Igen ám, de a bíróság megreformálását nem tudta végbe vinni, a begyében levő nyomozó bírákat pedig képtelen volt elmozdítani. Szokásához híven a médiavisszhangos és nem a hatékony megoldásokat részesítette előnyben. Ahogy visszaminősült állampolgárrá, nyomban a jogi eljárások kereszt-tüzébe került. Egyszer ezért, máskor azért idézték be, előzetesen is tartották, aminek célja a nyilvános megalázás. 2021 júniusában hat hónap letöltendő és hat hónap felfüggesztett börtönbüntetést mértek rá 2012-es elnökválasztási kampányának törvénytelen finanszírozására hivatkozva.

Ami a médiát illeti, senki sem fordított rá akkora figyelmet, mint ő. Alain Duhamel, a francia média népszerű korelnöke, aki Mitterrand-tól kezdődően bejáratos volt minden elnökhöz, valamirevaló politikushoz, közéleti személyhez, ezt írta róla: „Testközelből figyelhettem meg a 80-as évek végétől Nicolas Sarkozy felemelkedését a médiában. Ez koránt-

sem volt véletlen. Nicolas Sarkozy kezdetben a rátermettségével, kivételes professzionalizmusával és mindenkori elérhetőségével hódította meg a sajtót. Nem ismerek olyan francia politikust, aki politikai érzékenységére és nemzedéki mivoltára való tekintet nélkül ennyire alaposan készítette elő interjúit, médiafellépéseit.¹¹ Az elnöki éveiben kevélységével és faragatlan beszólásaival ezt a tőkét is elherdálta. A végén már griffmadárként üldözte a média, le-lecsapva bárdolatlan megnyilvánulásaira.¹²

Végezetül szóvá kell tenni Sarkozy egyik alapvető döntését, és érdemes ellenőrizni, hogy ezt miként indokolja visszaemlékezésében. A franciák 2005 májusában elutasították az Európai Unió alkotmányát. A népszavazáson 54,87 százalékos volt a nem szavazatok aránya. (Rövid időn belül a holland szavazópolgárok is nemet mondtak az EU alkotmányára.) Jacques Chirac államfő kezdeményezte a népszavazást, holott lehetőség volt a parlamenti ratifikálásra. Sarkozy, a kormányzó Népi Mozgalom Uniójának (UMP) elnöke másnap már mély és gyors változásokra szólított fel. Párthíveihez intézett beszédében – ezt a magatartását ítélte el Jean-Louis Debré – kijelentette: a szavazás megmutatta, hogy „nagyszabású fordulatra” van szükség Chirac elnök politikájában. Elnökként aztán elérte, hogy a szavazásra ismét sor kerüljön, de csak a képviselőházban és a szenátusban. Míg az angol szekuláris papság (politikuskok, média, bírói kar, egyetemi világ stb.) végül lenyelte a békát és elfogadta a brexitet, addig a francia népszavazást Sarkozy és tetteistársai elsinkófálták.

Morálisan csak úgy volna értelme megközelíteni a népszuverenitás eme egyértelmű lábball tiprását, ha Sarkozy vallaná a szuverenisták értékrendjét (nemzet, lojalitás, adott szó, szentség stb.), de ő láthatóan az egyéni érvényesülés útját járó, abban igazolást szerző globalista lélek. A kérdés nyitott: kié az utolsó szó az úgynevezett demokráciában: a népszavazásé, a választott képviselőké vagy a csúrt-csavart „értékeiket” hangoztató, a közvéleményt ahhoz igazító szekuláris papságé, akik

11 Duhamel 2014, 212–213 (saját fordítás).

12 Az újságírókkal való kapcsolatában az elhíresült 2008. januári sajtókonferencia hozott egyértelmű fordulatot, amikor a Carla Bruni énekesnővel közös egyiptomi fényképe kapcsán a házassági kilátásáról kérdezték, és válaszában többek közt azt mondta, hogy „Carla, az már komoly.” Billogként viseli egy, a világhálót bejáró hangfelvétel következményét is. „Dögölj meg, nyomorult barom!” – válaszolta dühösen a kéznyújtását visszautasító alaknak a híres, minden év február végén, március elején megtartott mezőgazdasági bemutató vásárok egyikén.

folyamatos „reformjaikkal” átprogramozzák a többség életvitelének normáit? A személyes sikerek lajstroma, az adok-kapok, érdemeink, ellenfeleink számbavétele – amellyel elszórakoztat a szerző – csak tablószínesítő elemek. A lényeg a lényeg: a szavakon túl alig volt köze a jobboldalisághoz, e szó nemes, nem franciás értelmében.

Irodalom

- Debré, Jean-Louis 2016: *Ce que je ne pouvais pas dire*. Paris, Éditions Robert Laffont.
- Debré, Jean-Louis 2017: *Tu le raconteras plus tard*. Paris, Éditions Robert Laffont, S.A.S.
- Duhamel, Alain 2014: *Une histoire personnelle de la Ve République*. Paris, Plon.
- Koncz, Attila 2007: *Miért Sarkozy?* Budapest, Korona Kiadó.
- Mai, Klaus-Rüdiger 2022: *A jövőt mi alakítjuk!* Budapest, MCC Press.
- Ney, Catherine 2007: *Un pouvoir nommé désire*. Paris, Grasset.
- Sarkozy, Nicolas 2006: *Vallomások*. Budapest, Századvég.
- Sarkozy, Nicolas 2021a: *Szenvedélyeim*. Budapest, Antall József Tudásközpont.
- Sarkozy, Nicolas 2021b: *Viharos idők*. I. kötet. Budapest, Századvég.

E szám szerzői

Balla József a Nemzeti Közszerzői Egyetem (Ludovika) Rendészettudományi Kar általános és fejlesztési dékánhelyettese, a Határrendészeti Tanszék tanszékvezetője, egyetemi docense. Rendőr ezredes és rendőrségi főtanácsos. Szakmai pályafutását a Határőrségnél kezdte 1993-ban. A Határőrség Országos Parancsnokságán és az Országos Rendőr-főkapitányság Rendészeti Főigazgatóság Határrendészeti Főosztály Dokumentációs Osztály, illetve a Határrendészeti és Kompenzációs Osztály osztályvezetőjeként szolgált tíz éven keresztül, egészen 2015-ig. A *Határrendészeti Tanulmányok* tudományos folyóirat főszerkesztője, és mintegy 80 publikáció szerzője. Kutatási területei közé tartozik a schengeni kompenzációs intézkedések, a határőrképzés és -oktatás, az integrált határigazgatás és a biometrikus adatok a rendészeti munkában (biometrikus azonosítás).

József Balla is the head of the Border Policing Department at Ludovika – University of Public Service (Ludovika–UPS). He is a police colonel and high councillor. He started his professional career at the Border Guard and continued at the National Headquarters of the Border Guard, then at the National Headquarters of the Hungarian National Police as head of Border Policing and Compensation Division. He is also an associate professor, the author of some 80 publications, and the editor-in-chief of the journal *Határrendészeti Tanulmányok* (Border Police Studies). His research interests include Schengen-compatible border guard training and education, integrated border management and biometric identification in police control.

Dergán Ádám kommunikáció szakos bölcész, diplomáját a Budapesti Kommunikációs Főiskolán (ma: Metropolitan Egyetem) szerezte, majd elvégezte a Budapesti Corvinus Egyetem és a Századvég Politikai Iskola politikai szakértő szakirányú továbbképzési programját, politikai kommunikáció szakirányon. Jelenlegi munkahelye a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatala, ahol általános főigazgató-helyettesként dolgozik.

Ádám Dergán earned his Bachelor's degree in Communication at the Budapest College of Communication (today: Budapest Metropolitan University), and later completed a postgraduate program in Political Communication at Corvinus University of Budapest and the Századvég School of Politics. He currently works as Deputy Director General at the Office of the National Remembrance Commission.

Gallai Sándor közgazdász és politológus. A Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemen végzett, de egy évet tanult a Bergeni Egyetemen is. Kutatott Leuvenben, Oslóban, Bergenben és Glasgow-ban. Az MCC-ben és a Corvinus Egyetemen oktat különféle politikatudományi tárgyakat. Két kötet szerzője és több könyv szerkesztője. Számos könyvfejezetet és folyóiratcikket publikált többségében magyar, kisebb részben angol nyelven. Kutatási területei: kelet-közép-európai átalakulások, politikai rendszerek, kormányzás és közpolitika.

Sándor Gallai is an economist and political scientist. He graduated from the Budapest University of Economics, but also studied for a year at the University of Bergen. He conducted research in Leuven, Oslo, Bergen and Glasgow. He teaches various courses in political science at the Mathias Corvinus Collegium and the Corvinus University of Budapest. He is the author of two and the editor of four books. He published dozens of book chapters and journal articles, mostly in Hungarian, partly in English. His research interests lie in East Central European transformation, political systems, public policy and governance.

Hegedűs Tamás közgazdász és biztonságpolitikai szakértő. 1998-tól a Miniszterelnöki Hivatal stratégiai elemzőközpontjának gazdaságpolitikai elemzője, majd a társadalmi és gazdasági kutatások főosztályának vezetője. Később a KPMG Tanácsadó Kft. szenior tanácsadója és menedzsere. A külgazdasági és külügyminisztériumban több területen is dolgozott; vezető kormányfőtanácsos, a Kelet-Európa és Dél-Kaukázus osztály vezetője, majd gazdasági diplomata Tbilisziben. 2023 óta a Századvég Konjunktúrakutató Zrt. szenior makrogazdasági elemzője.

Tamás Hegedűs is an economist and expert on security policy. He was an economic policy analyst at the Strategic Analysis Centre, then the Head of Department of the Social and Economic Research at the Prime Minister's Office. Later he was a senior advisor and manager at KPMG Advisory Ltd. He also worked for the Ministry of Foreign Affairs and Trade in several areas, most recently as the Head of Section for Eastern Europe and Southern Caucasus before he became a trade attaché in Tbilisi, Georgia. Since 2023, he has been a senior macroeconomic analyst at Századvég Konjunktúrakutató Zrt.

Janik Szabolcs politológus és közgazdász, diplomáit a Budapesti Corvinus Egyetemen szerezte, ahol jelenleg politikatudományi doktori tanulmányait folytatja. Disszertációjában a Visegrádi Csoport (V4) alternatív integrációelméleti megközelítését dolgozza ki. Szabolcs a Mathias Corvinus Collegium Politikatudományi Műhelyének kutatótanára. Kutatási területek: Közép-Európa, V4, migrációs politikák, európai integráció.

Szabolcs Janik is a political scientist and economist, who earned his degrees at the Corvinus University of Budapest, where he currently pursues his PhD studies in political science. In his dissertation he develops an alternative integration theory interpretation of the Visegrad Group. He works as a senior researcher of the Centre for Political Science at the Mathias Corvinus Collegium. His research fields include the Central European region, the Visegrad cooperation, migration policies and European integration.

Megadja Gábor eszmetörténész, a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány Politikai Gondolkodás Kutatóintézetének vezetője, a *Századvég* folyóirat szerkesztőségének tagja. Fő kutatási területe a politikai eszmék története; eddig három kötete jelent meg (*Az utópia hegemoniája*, *A szabadság reakciós harcosai* és a *Dac: kézikönyv eretnekek számára*).

Gábor Megadja is a historian of ideas. He serves as the director of the Institute of Political Thought at Századvég Foundation. His main research area is the history of political ideas. He is the author of three volumes (*The Hegemony of Utopia*, *Reactionary Freedom Fighters*, and *Defiance: Handbook for Heretics*).

Orbán Ferenc politológus, junior kutató a Századvég Politikai Kutatások Intézeténél. Kutatási érdeklődési körébe tartozik a politikai megosztottság és a politikai bizalom.

Ferenc Orbán is a political scientist and junior researcher at the Institute for Political Research of the Századvég Foundation. His research interests include political cleavages and political trust.

Orella Martínez, José Luis 1966. június 15-én született Pamplonában. A történettudomány doktora, szakterülete a spanyol és a közép-európai politikai gondolkodás története. 1999 óta oktat a madridi CEU San Pablo Egyetemen, a Modern Kori Történeti Intézet vezetője.

Orella Martínez, José Luis was born in Pamplona in 1966. He holds a doctorate in history, specialising in the history of Spanish and Central European political

thought. Since 1999, he has been teaching at the CEU San Pablo University in Madrid, where he is Director of the Institute of Historical Studies.

Rapcsok Dóra alapidiplomáját az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (ELTE) romanisztika szakon, spanyol szakirányon szerezte. Mesterszinten az ELTE spanyol nyelv, irodalom és kultúra mesterképzésben, majd a Szegedi Tudományegyetem spanyol nyelv és kultúra tanára mesterprogramban diplomázott.

Dóra Rapcsok holds a bachelor's degree in Romance Studies with a specialisation in Spanish from Eötvös Loránd University (ELTE). She graduated from the Master's programme in Spanish Language, Literature and Culture at ELTE and from the Master's programme in Spanish Language and Culture Teacher at the University of Szeged.

S. Király Béla író, versei, esszéi és novellái 1981 óta jelennek meg különböző kötetekben, folyóiratokban és újságokban.

Béla Király S. author, his poems, essays and articles have been published in various volumes, magazines and newspapers since 1981.

Stefkovics Ádám 2012 óta dolgozik a Századvégnél, jelenleg a Politikai Kutatások Intézetének igazgatója. Doktori fokozatát az ELTE Társadalomtudományi Karán szerezte 2023-ban. Emellett a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tudományos munkatársa és a Harvard Egyetem Kvantitatív Társadalomtudományi Intézetének vendégkutatója. Fő kutatási területe a politikai szociológia és a survey módszertan.

Ádám Stefkovics works at the Századvég Foundation and heads the Institute for Policy Research. He obtained his PhD degree at the Faculty of Social Sciences of ELTE. He is also a research fellow at the Centre for Social Science Research of the Hungarian Academy of Sciences and a visiting researcher at the Institute for Quantitative Social Science at Harvard University. His main research interests are political sociology and survey methodology.